

Jog

történeti szemle

XXI. évf.
4. szám
2023

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

Az Ellenzéki Kerekasztal
ügye és az adatvédelmi
ombudsman joggyakorlata

Vallási türelem a török hódoltság idején

A büntetőrendelkezések
hatékonyságának kérdése a két háború
közötti képviselő-jelöléssel kapcsolatos
visszaélések megelőzésében

A *posse comitatus* az angol gyökerektől
a *Posse Comitatus Actig*

A 95 éves magánjogi törvényjavaslat
és Magyarország területi
változásainak összefüggései

A házasságon kívül született gyermek
jogállásáról szóló 1946. évi XXIX. tc.

Gróf Pálffy János végrendelete

Az iskoláztatási kötelezettség
teljesítésének biztosításáról szóló 1921.
évi XXX. tc. és a tankötelezettség
megvalósításának baranyai gyakorlata

Gróf Pálffy János

TARTALOM

TANULMÁNY

BÁN-FORGÁCS Nóra – Az Ellenzéki Kerekasztal ügye és az adatvédelmi ombudsman joggyakorlata. A rendszerváltás egyes kérdései Magyarországon

FALUS Orsolya – LENGYEL Zsolt – Vallási türelem a török hódoltság idején. Jogtörténeti adalékok Baranya és Nógrád vármegyékből

HOLLÓSI Gábor – A büntetőrendelkezések hatékonyságának kérdése a két háború közötti képviselő-jelöléssel kapcsolatos visszaélések megelőzésében

KELEMEN Roland – *A posse comitatus* intézményének történeti áttekintése az angol gyökerektől a *Posse Comitatus Actig*

MŰHELY

JOÓ László Ádám – A 95 éves magánjogi törvényjavaslat és Magyarország területi változásainak összefüggései

KRAUSZ Bernadett – A házasságon kívül született gyermek jogállásáról szóló 1946. évi XXIX. törvénycikk hatása a családjogi viszonyokra

NEMETHOVA, Silvia – Gróf Pálffy János végrendelete

NIKLAJ Patrícia Dominika – Az iskoláztatási kötelezettség teljesítésének biztosításáról szóló 1921. évi XXX. törvénycikk és a tankötelezettség megvalósításának baranyai gyakorlata

SZEMLE

RIGÓ Balázs – A jog szuverenitása. Beszámoló Képeßy Imre *Az Országbírói Értekezlet története és öröksége* című doktori értekezésének nyilvános vitájáról

VARGA Benedek – A szegedi és a krakkói jogtörténészek rendezvénysorozata egy OTKA kutatás keretei között

KÖNYVEKRŐL

Parergon parergum 3. Mezey Barna professzor köszöntése – LÁSZLÓ Balázs

Franciaország alkotmányos kalandjai – PÁLVÖLGYI Balázs

HÍREK

E SZÁMUNK SZERZŐI

A címlapon:

Václav Brožík: Gróf Pálffy János portréja a bajmóci várkastély gyűjteményében (1900 körül)
(*Iparművészeti Múzeum, Fényképgyűjtemény*; <https://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemenyek/adattar-fenykepgyujtemeny/7>)

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztő bizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztő bizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn),
Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien
(Kassa), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor,
Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Atíz éve megszűnt adatvédelmi ombudsman intézményének a szellemisége, amely ezen tanulmány állítása szerint a magyar rendszerváltásban, az 1989. évi alkotmányos forradalomban gyökerezik, és egész pontosan az Ellenzéki Kerekasztal és a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásainak gondolatosságából nőtt ki, és ezt a szellemiséget tizenhat évig sikeresen hordozta az intézmény. Érdemes visszatekinteni az adatvédelmi ombudsman történetére egészen a rendszerváltásig, ideértve az általános ombudsman (jog)történetét is.

Szűkebb vizsgálódási területünkön, az adatvédelmi ombudsman intézménye kapcsán szimbolikusan tűnik, hogy az 1989. október 23-án kikiáltott köztársasági alkotmány hatályon kívül helyezésével szűnt meg az adatvédelmi ombudsman jogintézménye – 2012. január elsejével. Az intézmény filozófiája tehát elválaszthatatlan a köztársasági alkotmányt kikényszerítő szellemi örökségtől, a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásoktól. Ez a tanulmány a Kerekasztal tárgyalások egyes fontos kérdéseivel foglalkozik.

Álláspontunk szerint az 1989-es rendszerváltás megértéséhez fontos adalék az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalások (EKA) nyilvánosságának ügye. Egyrészt történelmi jelentősége révén az EKA tárgyalások kétségtelenül a magyar rendszerváltás nagy történelmi eseményei közé tartoznak. Az Ellenzéki Kerekasztal ügye a rendszerváltás kiemelt toposza is, erre a szerző korábbi tanulmányában, az adatvédelmi ombudsman intézményének története kapcsán már igyekezett rámutatni.¹ Másrészt az Ellenzéki Kerekasztal ügye betekintést enged a korai adatvédelmi ombudsmani állásfoglalások szellemiségébe és dogmatikájába, és alkalmas ad hipotézisünk igazolására, hogy az adatvédelmi biztos nagy jelentőségű ajánlásai és állásfoglalásai alapjogvédő aktivista szellemben születtek.

1. A Nemzeti Kerekasztal és az ombudsmanok

A rendszerváltás és az adatvédelem kapcsolata Magyarországon rendkívül összetett kérdés. E vonatkozásban figyelemre méltó az intézményalapító első adatvédelmi biztos jogfelfogása: „a Magyar Köztársaság elmúlt tíz évének minden sikerét a szabadságjogok biztosítása terén elért eredményeknek tudhatjuk be.”² Hangsúlyosan ez a tanulmány nem vizsgálja, hogy valóban a szabadságjogok biztosítása garantálta-e a Köztársaság első tíz évének minden sikerét Magyarországon, csupán azt illusztráljuk, hogy az adatvédelmi ombudsman szemlélete szerint a szabadságjogok, köztük kiemelt helyen az információs szabadságjogok, biztosították a rendszerváltás sikere(it). Álláspontunk szerint, szellemében született az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásokról szóló ajánlás.

Az ombudsmani intézmény bevezetését Magyarországon a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásain (NEKA) született politikai döntés alapozta meg.³ Az Ellenzéki Kerekasztal 1989. március végén alakult az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Büntetőjogi Tanszéke szemináriumi helyi-

Bán-Forgács Nóra

Az Ellenzéki Kerekasztal ügye és az adatvédelmi ombudsman joggyakorlata

A rendszerváltás egyes kérdései Magyarországon

ségében.⁴ Az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalások (az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalások a NEKA és az állampárt közötti tárgyalások összefoglaló neve) pedig 1989. június elejétől szeptember közepéig tartottak. Az Ellenzéki Kerekasztal Bihari Mihály megfogalmazásában kezdetben „mint integrált politikai erő, később mint önálló hatalmi centrum” jelent meg, amely tárgyalásra kényszerítette az állampártot, és a „hatalmi jellegű döntések egyik legalizált alanyává vált ezzel”.⁵ Témánk szempontjából érdemes kiemelni már itt (erre a később ismertetett joggyakorlatnál még részletesen visszatérünk), hogy az EKA legitimitását, tehát, hogy önálló hatalmi centrum és a döntések „legalizált alanya” volt, a korai elemzések tényként kezelik, nem kérdőjelezik meg. Ezen álláspont azonban a tanulmány szerzőjének érvelésében később árnyalásra szorul.

Bozóki András rámutat, hogy a kerekasztal-tárgyalások résztvevői kezdetben a szabad választásokhoz vezető békés átmenet sikeréhez nélkülözhetetlen „sarkalatos törvényeket” kívánták megalkotni, és az volt a céljuk, hogy az új alkotmány megalkotását az első szabadon választott parlamentre hagyják. E kiinduló álláspontot azonban a rendszerváltás dinamikája felülírta. Az ellenzéki erők – abbéli törekvésükben, hogy megakadályozzák az akkor uralgó párt, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) hatalomátmentési törekvéseit – szembekerültek az alkotmányozás elkerülhetlenségével, amit kezdetben csendesen támogattak, végül azonban nyíltan is fölállaltak. Így született meg az új köztársasági alkotmány⁶ és vele olyan intézmények (Alkotmánybíróság, kétharmados törvények stb.), amelyek több évtizedig Magyarországon a liberális alkotmányosság bástyái voltak,⁷ egészen 2012-ig.

Ezek közé tartozik az ombudsman intézménye is. Mint ismeretes, a Kerekasztal Tárgyalások hivatalos megnyitására 1989. június közepén⁸ a Parlament épületében került sor, ráadásul a tárgyalásokat Szűrös Mátvás, az Országgyűlés ekkori elnöke nyitotta meg.⁹ Ez is jelzi, hogy az új hatalmi rend kiépítésére, és magának a hatalomnak a békés „átadására” az akkori állampárt közreműködésével került sor. (Egyik oldalról tehát a tárgyalópartner a szocialista állampárt volt. Az EKA közjogi helyzetére, tehát a

tárgyalásztal másik végén szerepet vállaló politikai erőkre a tanulmány még később kitér).

Varga Zs. András rámutat, hogy az ombudsmani intézmény bevezetésének indokai megegyeztek az alkotmány-módosítás fő céljával: „a rendszerváltozás utáni politikai rendszer rendelkezzen minél több olyan intézménnyel, amely a kormányzati hatalom ellensúlyozására alkalmas.”¹⁰ Az ombudsmanra vonatkozóan már az ún. Nemzeti Kerekasztal tárgyalások¹¹ megnyitása előtt az ellenzék néhány kérdésben egyeztetett. 1989. június elején hivatalosan is megkezdődtek a tárgyalások és szakértői egyeztetések. Ennek következtében hat albizottságot állítottak fel,¹² ezek közül az adatvédelem szempontjából jelentőséggel bírt I/6-os munkabizottság, és témánk szempontjából az információs ügyeket tárgyaló I/5-ös munkabizottság.¹³ Tehát az ombudsman intézményének a szabályozásáért az I/6-os munkabizottság felelt, „az erőszakos megoldásokat kizáró jogi garanciákat megtárgyaló albizottság” néven. Sólyom László visszaemlékezésében az adatvédelmi biztos pozíciójának a kialakításáról ezt írja: „a Kerekasztalnál egy külön bizottság alakult a tájékoztatás és az információ kérdései, az új tájékoztatási törvény”¹⁴ tárgyalására, illetve kidolgozására. „Ez volt az I/5 albizottság.” Sólyom szerette volna, ha ez a bizottság az ő törvénytervezete alapján már ekkor kidolgozza „az adatvédelmi és aktanyilvánossági törvény tervezetét”.¹⁵ A politikai körülmények azonban nem kedveztek ennek. Egyáltalán, Sólyom arra is rámutat, hogy az I/5-ös albizottságot a szocialista állampárt ellenezte, s csak az ellenzék akarta működtetni.

„Viszont – fogalmaz kritikusan Sólyom – az ellenzék sem érdekelte az információs szabadság és az adatvédelem szakmai témája, sem egy jövőbeni törvény, hanem napi érdekű dolgokkal kívánt foglalkozni. Egyrészt azzal, hogy a közelgő választási kampányban milyen legyen a hozzáférés a médiumokhoz. Ez a kérdés azonban átkerült a választásokkal foglalkozó, sokkal hatékonyabban dolgozó albizottsághoz, s maradt a huzavona a közmédiumok fölött fölláttató felügyelőbizottságról.”¹⁶ Sólyom így folytatja: „pozitívum mégis, hogy az alkotmányba bekerült az alapvető jogok közé mind a személyes adatok védelméhez való jog, mind pedig a közérdekű adatok megismeréséhez való jog.”¹⁷

A Nemzeti Kerekasztal tárgyalásain felvetődött több különféle – Sólyom László megfogalmazásában – a kor szóhasználata szerint „politikai” és „közjogi” ombudsman, illetve ombudsmanszerű jogvédelmi mechanizmus kialakításának lehetősége is.¹⁸ Sólyom László szerint: az ellenzék (illetékes tárgyalói) az „átmenet” bizonytalanságainak az ellensúlyozására intézményesített volna egy „politikai ombudsmant”. De végül is a konkrét megoldás elnapolásra került.¹⁹ Tölgyessy Péter (azóta híressé vált) álláspontja az volt, hogy „ha már ombudsman, akkor rendszer közjogi ombudsman legyen”, ezért „ugyan nem volt erre felhatalmazásunk – fogalmaz Tölgyessy –, de Sólyom Lászlóval elfogadtuk azt, hogy az alkotmányba bekerüljön az ombudsman intézménye, de ne kerüljön föllállításra. Oly módon kerül be, hogy lenne egy általános ombudsman felállítására felhatalmazás, és lenne külön ombudsmanok föllállítására felhatalmazás. Ilyen külön

ombudsman lehet egy adatvédelmi biztos, aki az informatikai törvény kapcsán jelenne meg [...]. De egyelőre csak egy elvi lehetőség lenne arra, hogy később a föllállításuk megtörténjen.”²⁰ Figyelmet érdemlő jogtörténeti epizód, és további elemzésünkben relevanciával bír, hogy tulajdonképpen közjogi megállapodást kötni sem Sólyom Lászlónak, sem Tölgyessy Péternek nem volt mandátuma a leendő ombudsmanok tárgyában. Erre utal Tölgyessy előbb idézett megjegyzése is, miszerint „ugyan nem volt erre felhatalmazása”, de megállapodást kötött az ombudsman közjogi helyzetéről az állampárt képviselőivel.

Az adatvédelmi ombudsman egyszemélyes intézményként került bevezetésre Magyarországon. (Érdeemes hangsúlyozni, hogy sem az általános ombudsman, sem a szakombudsmanok tekintetében az ombudsmanok száma nem kötelezően előírt feltétel, testületi ombudsmanok is több ország modelljében megtalálhatóak, és kifejezetten testületi modellben működtek Európában adatvédelmi hatóságok is.²¹) Az adatvédelmi biztos későbbi jogértelmezése szempontjából azonban ennek mégis nagy jelentősége lesz a tanulmány érvelésében: a jogértelmezési lehetőségeket erősítheti, ha a döntéshozatal során nem kell törekedni testületi kompromisszumra vagy többségi álláspontra. (Álláspontunk szerint ez hozzájárult a korai adatvédelmi joggyakorlat alapjogvédő aktivizmusához.) Létrejött tehát a személyes adatok védelmére és a közérdekű adatok nyilvánosságának biztosítására, kétharmados szavazattöbbséggel megválasztott és a parlamentnek felküldött adatvédelmi szakombudsman tisztsége.

Álláspontunk szerint az adatvédelmi ombudsman közjogi helye még egy ponton kihatott az ombudsman joggyakorlatára: alkotmányos státuszában az adatvédelmi ombudsman osztotta az általános ombudsman „sorsát”. Az adatvédelmi szakombudsman az ombudsmani alapjogvédő háló fontos része. Ez pedig meghatározza a hatalommegosztásban elfoglalt helyét az ombudsmannak. Álláspontunk szerint ugyanis a hatalommegosztásban elfoglalt helynek indexálható helyértéke van: minél jobban elválik egy (alkotmányos) szerv a többi hatalmi ágtól, annál függetlenebb. A hatalommegosztásban elfoglalt hely minden alkotmányos szerv „legnagyobb értéke”. A tanulmány érvelésében az ombudsman független, jogállásában osztja az alkotmányvédelmi szervek „sorsát”, kapcsolata a végrehajtó hatalommal csak a hatalommegosztás rendszerében értelmes. Ellensúlyt jelent.²² Ezért az (adatvédelmi) ombudsman Parlamenttel való viszonya csupán szimbolikus, másként: a Parlamenttel szemben is független az ombudsman. A tanulmány osztja Pokol Béla érveit,²³ miszerint az országgyűlési biztosok (a mai napig is, a megmaradt egy ombudsman, illetve két függetlenségét vesztett helyettese) csak a nevében viselik az „országgyűlési” jelzőt, „valójában az országgyűléstől teljesen elszakítva alakították ki pozíciójukat”. Ezt azzal érdemes kiegészíteni, hogy 2012 után az ombudsmanok már nevében sem viselik az Országgyűlésre való hivatkozást. Névleg is elváltak. A magyar ombudsmanok a parlamenti megválasztás után semmilyen szervezeti kapcsolatot nem alakítanak ki az országgyűléssel. Pokol rámutat, hogy ezért a magyar „országgyűlési biztos elnevezés is téves”²⁴ volt

annak megalkotásakor. Pokol Béla ugyan ezt bíráltnak szánja, a tanulmány érvelésében pedig ez a karakterjegy az alkotmányos szerv egyik garanciális eleme, amely biztosítja, hogy joggyakorlatában teljes függetlenséggel járjon el az ombudsman.²⁵ A tanulmány szerzőjének érveit osztja az Európai Unió Bírósága C-288/12. sz. ítéletében. A bíróság érvelésében a magyar adatvédelmi hatóságnak „teljes függetlenségében” kell eljárnia: „önmagában az a kockázat, hogy az adatkezelést ellenőrző hatóságok döntéseire az őket felügyelő hatóságok politikai befolyást gyakorolhatnak, már elegendő akadályát jelenti annak, hogy az előbbieket független módon láthassák el feladatkörüket. Egyrészt, amint azt a Bizottság kifejtette, itt szó lehet e hatóságoknak az őket felügyelő hatóságok döntéshozatali gyakorlatahoz való »idő előtti igazodásáról«. Másrészt a magánélethez való jog őrzőjének szerepe, amit az említett hatóságok betöltenek, megköveteli, hogy határozataik, így ők maguk is, mentesek legyenek a részrehajlás legcsekélyebb gyanújától is.” Ezért az Európai Unió Bíróságának álláspontja szerint Magyarország 2011-ben az adatvédelmi ombudsmani intézmény megszüntetésével megsértette a 95/46/EK irányelv 28. cikke (1) cikkének második bekezdését. A bíróság rámutat, hogy esetjogában már korábban megállapította, hogy az ekkor hatályos (és GDPR előtti) 95/46/EK irányelv 28. cikk (1) második bekezdését „úgy kell értelmezni, hogy a személyes adatok védelmét felügyelő hatóságoknak olyan függetlenséggel kell rendelkezniük, amely lehetővé teszi számukra, hogy feladataik ellátása során külső befolyástól mentesen járjanak el. E függetlenség kizár többek között bármilyen összefonódást, vagy bármely más formában jelentkező, akár közvetlen, akár közvetett külső befolyást, amely hatással lehetne határozataikra, és így akadályozhatná az említett hatóságoknak a magánélet védelméhez való alapvető jog és a személyes adatok szabad áramlása közötti helyes egyensúly létrehozásában álló feladatok teljesítését”.²⁶

2. Az Ellenzéki Kerekasztal megítélése az ombudsman joggyakorlatában

Mint hangsúlyoztuk, az 1989-es rendszerváltás és az alapjogok kapcsolatára mutat rá az Ellenzéki Kerekasztal nyilvánosságáról kiadott ajánlás.²⁷ Az ombudsman érvelésében „az EKA dokumentumai az ezredvégi magyar történelem legfontosabb iratai közé tartoznak”. Helytálló az adatvédelmi biztos 1997-ben megfogalmazott mondata: „azt gondolhatnánk, hogy a »rendszerváltó adatvédelem« típusú ügyek nyolc évvel a rendszerváltás után végre lezárulnak, a társadalom, ha nem is nevetve, de végre elbúcsúzik pártállami múltjától. Aki ismeri honi viszonyainkat, tudja, ez nem így van.”²⁸

Az adatvédelmi ombudsmani ajánlás rendelkező részében az információs szabadság alapkérdéseit feszegeti. Az ekkor hatályos adatvédelmi törvény már ismeri a közérdekű adat fogalmát: a közfeladatot ellátó szerv kezelésében lévő minden irat nyilvános.²⁹ Amennyiben tehát az Ellenzéki Kerekasztal közfeladatot látott el,³⁰ akkor a

birtokukban, „kezelésükben” lévő minden adat nyilvános kell hogy legyen. Amennyiben az EKA nem „közfeladatot ellátó szerv”, akkor az EKA iratai nem lehetnek az adatvédelmi törvény (Avtv.) értelmében közérdekű adatok. Ráadásul ez utóbbi esetben a Kerekasztal résztvevőinek politikai véleménye, amit elsősorban a hangfelvételek tartalmaztak, szükségképpen különleges személyes adatok, mert a törvény (helyesen) védi magánszemélyek politikai meggyőződésére vonatkozó adatait. (Az ekkor hatályos adatvédelmi törvény értelmében különleges adat a politikai véleményre vagy pártállásra, a vallásos vagy más világnézeti meggyőződésre, az érdekképviselői szervezeti tagságra utaló adat, márpedig a pártállam lebontására vonatkozó vélemények ezen megítélés alá esnek.³¹)

Az első adatvédelmi ombudsman észrevételezi, hogy az évtizedeken keresztül „lefojtott és infantilizált” közélet „hatásaiban ma is eleven”.³² Az ombudsman az igazságos jog egyes aspektusait feszegeti, amikor morális alapon méltatja az Ellenzéki Kerekasztal résztvevőinek szerepvállalását: „az EKA megalapítói és a később hozzá csatlakozottak olyan polgárok, akik személyes kockázatot is készek voltak vállalni a jogállam megteremtése érdekében”.³³

Nyilvánvaló, folytatja az ombudsman, hogy „nem róható a terhükre sem a politikai szerepvállalás ténye – éppen ellenkezőleg –, sem az, ha némelyikük a tényleges erőviszonyokat, a pártállam éppen akkor szertefoszló hatalmát esetleg nem látta pontosan; az EKA tagjai természetesen eltérő taktikai felfogásokat képviseltek, alkotmánytörténeti és alkotmányjogi felkészültségük eltérő volt, életútjuk pedig azóta sokfelé ágazott. Ilyesféle személyes megfontolások, az akkori vélemény meghaladása tehát nem adnak elegendő erkölcsi alapot a felvételek titokban tartására”.³⁴ Az adatvédelmi ombudsman fent idézett véleményében arra utal, hogy az EKA résztvevőinek politikai (és közjogi) álláspontja azóta sokat változhatott, de erre hivatkozva nem kérheti senki korábbi álláspontja titokban tartását. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy az ombudsman érvelésével szemben, nem tartjuk az ügy valódi érdemi dilemmájának, hogy az EKA résztvevői később módosították vagy megváltoztatták politikai álláspontjukat. Álláspontunk szerint ez nem értékelhető érv sem a nyilvánosság ellen, sem a nyilvánosság mellett).

A következőkben az adatvédelmi ombudsman az EKA közjogi helyét keresi. Érvelésében, ha bizonyítható, hogy az Ellenzéki Kerekasztal közfeladatot ellátó szerv volt (tehát az EKA állami vagy egyéb – törvényben meghatározott – közfeladatot látott el), akkor indokolt a dokumentumait nyilvánossá tenni. Imigyen szól az adatvédelmi ombudsman:

„Amikor 1989. június 13-án kezdődtek a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásai, az EKA megbeszéléseinek helyszíne már az Országház volt, mely ténynek a még mindig közjog nélküli közjog viszonyai között a nyilvánvaló szimbolikus jelentőségen túl is fontosságot tulajdoníthatunk, mert ezzel egyrészt lényegében megszűnt az a veszély, hogy az állam jogsértő összeesküvőkként, felforgatókként kezelhesse az EKA tagjait,

másrészt a Nemzeti Kerekasztal létrejötté maga elsődleges hatalmi tényezőként ismerte el az EKA-t, hiszen, ha kompromisszum formájában is, a pártállam képviselői a Nemzeti Kerekasztal mellé leülve, az EKA követeleése előtt hajoltak meg.”³⁵

Az adatvédelmi ombudsman így folytatja: az Ellenzéki Kerekasztal

„résztvevőinek történelmi szerepe nem vitatható, különösen akkor nem, ha a jogállami rutin közfeladatot ellátó személyeinek [...] szerepével hasonlítjuk össze az EKA szerepét a demokratikus szerkezet létrehozásában. [...] A Nemzeti Kerekasztal létrejötté maga elsődleges hatalmi tényezőként ismerte el az EKA-t [...], nem volt kétséges [...], hogy az EKA a magyar társadalom [...] nevében fogalmazza meg álláspontját, ennyiben pedig közfeladatot látott el.”³⁶

Az adatvédelmi ombudsman fejtegetéseiben tovább is megy: „az EKA jogi paradoxonát Szabad György álláspontja igen pontosan fogalmazza meg, miszerint az EKA közjogi meghatározása azért hiányzik, mert célja a hiányzó közjog restituálása volt”, hiszen „az EKA tagjainak célja a jogállam, benne a társadalmi és állami nyilvánosság jogállami szintjének megteremtése volt, ezért az EKA-val szemben a társadalomnak a pozitív joron kívül morális jogi igényei is lehetnek, még akkor is, ha ez az igény a jog útján – akár az adatvédelmi biztosi ajánlás »puha jogi eszközeivel« – sem kényszeríthető ki”.³⁷

Az elmondottakból két dolog is következik. Egyrészt a valódi kérdés a rendszerváltás egyik legfontosabb adatvédelmi ombudsmani ajánlásában (mely ajánlás nyilván az ombudsman meggyőződését is tükrözi, hiszen a tanulmány érvelésében minden alkotmányos döntés tükrözi megalkotójának jogfelfogását, sőt világnézetét is) az, hogy az Ellenzéki Kerekasztalt sikerül-e „közjogiasítani”.

Elfogadható-e, hogy az Ellenzéki Kerekasztal célja több volt, mint politikai ambíciók és víziók kibontása egy ellenzéknek kedvező közjogi légkörben, amely végül is egy politikai alkudozásba torkollott a hatalom lebontásáról? Továbbá elfogadható-e, hogy valójában az Ellenzéki Kerekasztal közjogi meghatározása azért nehéz, mert célja éppen a hiányzó közjog restituálása volt, ennek részeként a jogállam megteremtése? És ha a válaszuk igenlő, akkor ez az Ellenzéki Kerekasztalt közfeladatot ellátó szervvé teszi-e?

A dilemmát az adatvédelmi ombudsman is tökéletesen érzékeli, hiszen az Ellenzéki Kerekasztal tagjai megbízatásukat nem a választóktól kapták, önjelölt értelmiségiek voltak, akik politikai céljaik elérésére egyesítették erőiket, amikor az állampárt lebontására „szövetkeztek”. Ezt világosan látja az ombudsman is. Véleménye szerint a formális legitimitáció hiányában (az EKA képviselői nem hivatkozhattak választóikra)³⁹ „nem volt kétséges” ekkor, hogy az EKA a magyar társadalom jelentős része nevében fogalmazza meg álláspontját, ennyiben pedig közfeladatot látott el.⁴⁰ Tehát az adatvédelmi ombudsman további fejtegetéseiben „emeli a tétet”, eggyel tovább megy, még azt is állítja, hogy az Ellenzéki Kerekasztal lovagai azokat a választópolgárokat, sőt a társadalom egészét is képviselték, akiknek a véleményét sem alkalmuk, sem lehetőségük nem volt kikérni a választások előtt. Tulajdonképpen így a demokratikus legitimitációt az adatvédelmi ombudsman már a választások nélkül megelőlegezi az Ellenzéki Kerekasztal számára. Vagy fordítva, a demokratikus legitimitáció hiányát egy ajánlással kívánja megteremteni az adatvédelmi ombudsman. Bár ez az alapjogvédő aktivista álláspont a tanulmány szerzőjének jogfelfogásától nem áll távol, deskriptív vizsgálódásunk során érdemes kiemelni, hogy ez az ajánlás a jogi aktivizmus egyik kicsúcsosodása az ombudsman joggyakorlatában.

A fenti dogmatikai nehézséget azzal próbálja áthidalni az adatvédelmi ombudsmani ajánlás, hogy az Ellenzéki Kerekasztal közjogi elismerésére összpontosít. Állás-

Az Ellenzéki Kerekasztal³⁸

Antall József, Szabad György és Orbán Viktor, az Ellenzéki Kerekasztal résztvevői⁸

pontja szerint az államhatalom részéről az elismerés azzal, hogy a tárgyalóasztalhoz ültek azokkal, akinek nem volt a népszuverenitásból eredő felhatalmazása, megtörtént.⁴¹ Az adatvédelmi ombudsman érvelésében, az EKA ezzel – feltéve persze, hogy a pártállam és külföldi patrónusai korábban erőre kaptak volna – „szétzavarható értelmiségi klubból hivatalos tényező lett”.⁴² A valódi dilemmát végig az okozza, hogy a hatalom megosztásáról szóló tárgyalások, a hatalom részéről az Ellenzéki Kerekasztalnak mint tényezőnek az elismerése, komoly közpolitikai következményekkel járt, és valóban egyenesen hozzájárult az 1989-es vér nélküli, békés rendszerváltáshoz. De maga az ombudsman is elismeri: „ez az elismerés azonban a hiányzó közjog viszonyai között mégis részleges maradt, mert jogi formát nem ölthetett.”⁴³

A tanulmány szerzőjének álláspontja szerint a jelen ügy számos alkotmányjogi aggályt felvet. Ezek közül kettőt kiemelünk: 1. az EKA formalista (szabályalapú pozitivistá) megközelítésben semmilyen közhatalmat nem gyakorolt, amely feltételezné, hogy az „közfeladatot ellátó szerv” volt az adatvédelmi törvény (Avtv) értelmében.⁴⁴ 2. Az EKA hangfelvételei (még ha az adatvédelmi törvény értelmében az EKA állami szerv vagy közfeladatot ellátó szerv lett volna) akkor sem lennének mérlegelésmentesen nyilvánosságra hozhatók, figyelembe véve, hogy az EKA tagjai olyan természetes személyek, akiknek a hatályos törvények szerint hozzá kellett járulniuk a hangfelvételek nyilvánosságra hozásához. Másként a személyes adatok védelme nem hátrál meg a közérdekű adatok nyilvánossága előtt. Az EKA résztvevőinek személyes adatait védeni kell. (Hiszen az adatvédelmi törvény már idézett szakasza szerint személyes adat a meghatározott természetes személlyel [a továbbiakban: érintett] kapcsolatba hozható adat, az adatból levonható, az érintettre vonatkozó következtetés.)⁴⁵

3. Összegzés

A pozitív jog felett lebegve (vagy Vörös Imre alkotmánybíróági gyakorlatát idézve „elegánsan röpködve a jogrendszer felett”)⁴⁶ az adatvédelmi ombudsman helyes jogról (és saját morális jogértelmezéséről) alkotott képe alapján vékony jégen, de olyan érvelésre igyekezett támaszkodni, amely mégis lehetővé tett egy igazságos döntést az Ellenzéki Kerekasztal nyilvánossága ügyében kialakítani. Eszerint a rendszerváltás megértéséhez és a történelmi múlt feltárásához döntően hozzájárult az Ellenzéki Kerekasztal üléseinek a dokumentálása és a dokumentáció teljes nyilvánosságra hozatala. Másként, a „társadalmilag helyes” döntés jogi indokait igyekezett az adatvédelmi ombudsman ajánlásában megtalálni, amihez jogi aktivizmusra volt szükség. Mindazonáltal igaza volt az ombudsmannak abban, hogy csak az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásainak a nyilvánossága szolgálhatta a rendszerváltás megértését, feldolgozását és dokumentálását.⁴⁷ Az adatvédelmi ombudsman legfőbb érve a nyilvánosság mellett, hogy a rendszerváltás megértéséhez, a történelmi múlt feltárásához döntően hozzájárult az EKA dokumentálása és a dokumentáció teljes nyilvánosságra hozatala.

Véleményünk szerint az Ellenzéki Kerekasztal ajánlás történelmi igazsága vitathatatlan, sőt történelmi visszatekintésben az is megállapítható, hogy az ajánlás kedvező irányba formálta a közjogi rendszerünket (ennyiben aktivista is). Viszont a formalizmus stratégiai álláspontjából érvelve, a történelmi pillanat, az alkotmányos rendszerváltás pátosza magában nem változtat a pozitív jogi előírásokon, magyarán az EKA történelmi szerepe nem teszi az EKA-t „közfeladatot ellátó szervvé” az ekkor hatályos adatvédelmi törvény (Avtv) szerint. A formalista bírálat értelmében az ombudsman politológiai és nem jogi érvelésében tudja csak alátámasztani, hogy az „EKA értelmi-

ségi klubból hivatalos tényező lett”, hiszen a legnagyobb gondot az EKA jogi megítélésénél éppen az jelenti, hogy tagjai önjelölt értelmiségiek voltak, hivatalos legitimációval nem rendelkeztek (és ekkor még nem is rendelkezhetek), a társadalom vélt többségének politikai-morális álláspontját képviselték a szocialista állampárttal szemben⁴⁹

A rendszerváltás és az adatvédelem kapcsolata Magyarországon rendkívül összetett kérdés. E vonatkozásban is figyelemre méltó az intézményalapító első adatvédelmi biztos jogfelfogása: „a Magyar Köztársaság elmúlt

tíz évének minden sikerét a szabadságjogok biztosítása terén elért eredményeknek tudhatjuk be.”⁵⁰ Hangsúlyosan ez a tanulmány nem vizsgálja, hogy valóban a szabadságjogok biztosítása garantálta-e a Köztársaság első tíz évének minden sikerét Magyarországon, csupán azt illusztráljuk, hogy az adatvédelmi ombudsman szemlélete szerint a szabadságjogok, köztük kiemelt helyen az információs szabadságjogok, garantálták a rendszerváltás sikere(it). Álláspontunk szerint, szellemében született az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásokról szóló ajánlás.

BÁN-FORGÁCS, NÓRA

Der Fall des Runden Tisches der Opposition und die Rechtsprechung des Datenschutz-Ombudsmannes Einige Fragen zum Regimewechsel in Ungarn

(Zusammenfassung)

Ein wichtiger Beitrag zum Verständnis des Regimewechsels von 1989 ist der Fall der Öffentlichkeit der Oppositionsverhandlungen am Runden Tisch (ORTN). Einerseits ist die historische Bedeutung des ORTN zweifellos unbestreitbar. Andererseits ist der ORTN eines der großen historischen Ereignisse des ungarischen Regimewechsels und ein prominenter Topos des Jahres 1989. Der Beitrag analysiert die Empfehlung des Datenschutzbeauftragten im Fall des Runden Tisches der Opposition und stellt sie

in eine historische Perspektive. Er kommt zu dem Schluss, dass die historische Rechtfertigung der Empfehlung des Runden Tisches der Opposition unbestreitbar ist und dass die Empfehlung das System des öffentlichen Rechts des Landes positiv beeinflusst hat (in diesem Sinne ist sie auch eine aktivistische Empfehlung). Gleichzeitig wird in dem Papier darauf hingewiesen, dass die Argumentation des Bürgerbeauftragten nicht auf einer rechtspositivistisch-formalistischen Grundlage gerechtfertigt werden kann.

BÁN-FORGÁCS, NÓRA

The case of the Opposition Round Table and the Data Protection Ombudsman.

Some issues of regime change in Hungary

(Abstract)

An important contribution to the understanding of the 1989 regime change is the case of the publicity of the Opposition Round Table Negotiations (ORTN). On the one hand, the historical significance of the ORTN undoubtedly unquestionable. On the other hand, ORTN is one of the great historical events of the Hungarian regime change and a prominent topos of 1989. The paper analyses the Data Protection Ombudsman's recommendation in the Opposition

Roundtable case and puts it in historical perspective. It concludes that the historical justification of the Opposition Roundtable's recommendation is indisputable, and it is also beyond argument that the recommendation has shaped the country's public law system in a positive direction (to this extent it is also activist recommendation). At the same time, the paper points out that the Ombudsman's argument cannot be justified on a legal positivist-formalist basis.

Jegyzetek

- ¹ BÁN-FORGÁCS Nóra: Az adatvédelmi ombudsman intézményének politikai-és jogtörténeti előzményei. *Jog-Állam-Politika*, 2022 4. sz. 2. p. DOI: <https://doi.org/10.58528/JAP.2022.14-4.57>.
- ² MAJTÉNYI László: „Kinek a feladata az alkotmány közvetlen alkalmazása?” *Fundamentum*, 1998. 4. sz. 43. p. Az adatvédelmi ombudsman így folytatja: „ha az alkotmányos jogok biztosításában kevésbé lettünk volna sikeresek, ellentétes tébolyok rángatnák az országot ide és oda, az állampolgárokat az állam arra készítetné, hogy értékek helyett újabb és újabb önéletrajzokat, rosszabb esetben feljelentéseket termeljenek.”
- ³ BÁN-FORGÁCS 2022. 2. p.
- ⁴ Dr. Kónya Imre és dr. Kutrucz Katalin, a Büntetőjogi Tanszék adjunktusainak alapításában.
- ⁵ Lásd BIHARI Mihály: *Alkotmányos rendszerváltás*, lásd továbbá BOZÓKI András: Az Ellenzéki Kerekasztal (első) története. *Beszélő*, 1991. 9. sz. 8–13. p., <http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-ellenzeki-kerekasztal-első-tortenete-4->; BOZÓKI András: Szemérmes alkotmányozás. Rendszerváltás és jogállami forradalom 1989-ben. In JAKAB András – KÖRÖSÉNYI András (szerk.): *Alkotmányozás Magyarországon és máshol*. Budapest, 2012. MTA TK PTI–Új Mandátum, 202–240. p.
- ⁶ Formai értelemben az új alkotmány az 1949. évi XX. törvény számát viselte tovább, de tartalmilag az alkotmánymódosítás új alapokra helyezte a főhatalom gyakorlását, a jogállamiság elvét és az alapjogok helyzetét. Nem értünk egyet azokkal a szakmai álláspontokkal, amelyek az 1989-es alkotmány legitimitációját megkérdőjelezzik.
- ⁷ Lásd BOZÓKI András: Rendszerváltás és jogállami forradalom 1989-ben. In JAKAB–KÖRÖSÉNYI 2012. 202. p.
- ⁸ 1989. június 13-án.
- ⁹ A megnyitó a Parlament Vadásztermében volt.
- ¹⁰ VARGA Zs. András: *Ombudsmanok Magyarországon*. Budapest, 2004. Rejtjel Kiadó, 9. p.
- ¹¹ 1989 júniusában kezdődtek a NEKA tárgyalások.
- ¹² A NEKA 1989. június 21-i ülésén.
- ¹³ BOZÓKI András (főszerk.): *A rendszerváltás forgatókönyve – Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. IV. kötet*. Budapest, 1999. Magvető Könyvkiadó.
- ¹⁴ SÓLYOM László: Az adatvédelem és információszabadság jogi előtörténete Magyarországon. In MAJTÉNYI László – MOLNÁR Péter – PETRI Lukács Ádám – SZABÓ Máté Dániel (szerk.): *Az elektronikus információszabadság*. Budapest, 2005. Eötvös Károly Intézet, 180. p.
- ¹⁵ SÓLYOM 2005. 180. p.
- ¹⁶ Uo.
- ¹⁷ Uo.
- ¹⁸ SZABÓ Máté – HAJAS Barnabás: Az alapvető jogok legutóbbi húsz évéről – Magyarországon (1988–2008). In *Emberi jogok, alapvető jogok?* Budapest, 2011. Kairosz, 144. lj. 113. p.
- ¹⁹ Lásd SÓLYOM László: Az ombudsman „alapjog-értelmezése” és „normakontrollja”. In MUSIL, Robert (szerk.): *Az odaátra nyíló ajtó. The Door onto the Other Side*. Adatvédelmi Biztos Irodája, 2001. Másodközlés: *Fundamentum*, 2001. 2. sz. 14–23. p.
- ²⁰ BOZÓKI: *A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások*. Budapest, [é.n.], Magvető Könyvkiadó, IV. kötet. 451. p. Az előzményekhez lásd még: 1989. július 19-én az Országház 9. számú szobájában tartott I/6. munkabizottság 76. üléséről készült jegyzőkönyv. BOZÓKI [é.n.] IV. kötet. 595–619. p.
- ²¹ Lásd http://ec.europa.eu/justice/data-protection/article-29/structure/data-protection-authorities/index_en.htm.
- ²² „Az államszervezet hatalommegosztásos rendszerében az ombudsman az egyik olyan tényező, amely az ösztönösen alapjogkorlátozásra törekvő kormányzatot féken tarthatja.” SOMODY Bernadette: *Az ombudsman típusú jogvédelem*. Budapest, 2010. ELTE Eötvös Kiadó, 27. p.
- ²³ POKOL Béla: Demokrácia, jogállam, konstitucionalizmus. KURTÁN Sándor – SÁNDOR Péter – VASS László (szerk.): *Magyarország évtized-könyve 1988–1998*. Budapest, 1998. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 409–417. p.
- ²⁴ POKOL 1998. 409–417. p.
- ²⁵ Ezt az érvelésünket az Európai Unió Bírósága is osztja.
- ²⁶ Ítélet 51. pont. Lásd továbbá: *Bizottság kontra Németország* ítélet, EU:C:2010:125, 30. pontját és a *Bizottság kontra Ausztria* ítélet, EU:C:2012:631, 41. és 42. pontját.
- ²⁷ 466/A/1996 ajánlás.
- ²⁸ *Az Adatvédelmi Biztos Beszámolója, 1997*. ABI, 1998. 11.
- ²⁹ A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi törvény LXIII. törvény (adatvédelmi törvény vagy Avtv.) 19. §-a. Természetesen, mint minden alapjognak, ennek is vannak észszerű korlátai: például a személyes adatok védelme, az állam titkainak védelme (minősített iratok esetén) stb. Ezeket az Avtv. taxatív tartalmazza.
- ³⁰ Mert az állami vagy helyi önkormányzati feladatot ellátó szerv kezelésében lévő, a személyes adat fogalma alá nem eső és a törvényben meghatározott kivételek körébe nem tartozó adat.
- ³¹ Lásd Avtv. 2. § 2. a) pont.
- ³² 466/A/1996 ajánlás.
- ³³ Uo.
- ³⁴ Uo.
- ³⁵ Uo.
- ³⁶ Uo.
- ³⁷ Uo.
- ³⁸ www.30eveszabado.hu/a-nemzeti-kerekasztal-targyalasok-lezarsa-vegleg-meghatralasra-keszlette-az-allam-partot.
- ³⁹ 466/A/1996 ajánlás.
- ⁴⁰ Uo.
- ⁴¹ „Az elismerés tehát megtörtént”. Uo.
- ⁴² Uo.
- ⁴³ Uo.
- ⁴⁴ A személyes adatok védelméről és közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény. A továbbiakban adatvédelmi törvény vagy Avtv. rövidítést használjuk.
- ⁴⁵ Avtv. 2. § 1. pont. A személyes adat az adatkezelés során mindaddig megőrzi e minőségét, amíg kapcsolata az érintettel helyreállítható.
- ⁴⁶ „Kevesebb lesz az elegáns röpködés a jogrendszer fölött” – mondja Vörös Imre alkotmánybíró hivatalából távozóban. Lásd Vörös Imre távozó alkotmánybíróval Halmi Gábor és Tordai Csaba beszélget. *Fundamentum*, 1999. 2. sz. 55–59. p.
- ⁴⁷ Ez az adatvédelmi biztosi ajánlás is jól mutatja, hogy a helyes jog és a pozitív jog konfliktusának feloldása a magyar jogban sem csupán egy absztrakt probléma.
- ⁴⁸ https://hvg.hu/titthon/20190322_Amikor_a_kozos_ellenzek_rest_utott_a_hatalom_pajzsan.
- ⁴⁹ „Az Avtv. már idézett szakasza szerint személyes adat a meghatározott természetes személlyel (a továbbiakban: érintett) kapcsolatba hozható adat, az adatból levonható, az érintettre vonatkozó következtetés.” Avtv. 2. § 1. pont. „A személyes adat az adatkezelés során mindaddig megőrzi e minőségét, amíg kapcsolata az érintettel helyreállítható.” Egy szabálypozitivistá érvelésben az ombudsmani ajánlás keltezésekor hatályos adatvédelmi törvény értelmében személyes adatokat tartalmazott.
- ⁵⁰ MAJTÉNYI László: „Kinek a feladata az alkotmány közvetlen alkalmazása?” *Fundamentum*, 1998. 4. sz. 43. p. Az adatvédelmi ombudsman így folytatja: „ha az alkotmányos jogok biztosításában kevésbé lettünk volna sikeresek, ellentétes tébolyok rángatnák az országot ide és oda, az állampolgárokat az állam arra készítetné, hogy értékek helyett újabb és újabb önéletrajzokat, rosszabb esetben feljelentéseket termeljenek.”

Falus Orsolya – Lengyel Zsolt

Vallási türelem a török hódoltság idején

Jogtörténeti adalékok Baranya és Nógrád vármegyéből

1. Az Osztrák–Magyar Monarchia valláspolitikájának változásai a 19. században

A törökökkel vívott háborúk után a 17. század végére a magyar etnikum kisebbségbe került a Magyar Királyságban. Míg a déli szerbek továbbra is ortodoxok maradtak, az erdélyi románok és a Kárpátok ruszinjai nagy számban csatlakoztak a Habsburgok által favorizált katolikus egyházhoz. A 17. század folyamán a protestáns nemesség jelentős szabadságot nyert Magyarországon. A Habsburg uralkodók újrakatolizáló erőfeszítései miatt azonban ezt a szabadságot fokozatosan korlátozták. Az állami befolyás a katolikus egyház ügyeiben erős volt, különösen a felvilágosult abszolutista jozefinista (II. József 1780–1790) korszakban, amikor feloszlatták a szerzetesrendeket. A református és az evangélikus vallás a 18. század végén nyerte vissza szabadságát.¹ Abban az időben, bár e vallások szabad gyakorlása megengedett volt, státuszuk messze nem volt egyenlő a katolikus egyházzal. Annak ellenére, hogy az 1848-as forradalmi jogszabályok minden bevett vallás egyenlőségét deklarálták,² a zsidó vallás elfogadása csak 1867-ben következett be az 1867. évi XII. tc. hatálybalépésével (izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében).³ Világosnak tűnik, hogy a Habsburg Birodalomban a magyar liberális politikai elit, hasonlóan az osztrák liberálisokhoz, megoldásokat keresett egy sokvallású és multikulturális társadalomban,⁴ amely a török hódoltság után jellemezte hazánkat. Ezt a folyamatot árnyalta azonban az uralkodók elkötelezettsége a katolikus egyház mellett.

2. A vallási tolerancia elve az iszlámban

Korábban, a török hódoltság idején, az iszlám tanain alapuló Oszmán Birodalom jó példát adott a különböző vallású népek békés együttélésére. Az iszlám, akárcsak a zsidóság és a kereszténység, hisz Isten prófétáiban. Az iszlám nézőpontjának megértéséhez ebben az összefüggésben tisztázni kell a próféták („hírnökök”) szerepét e vallásban. A Koránban a hírnökök kötelezettségei világosan szerepelnek: „S mit a Hírnököknek kell (tennie) nem más, mint a

közvetítés. Allah tudja, mit eltitkolnak, s mit hirdetnek.”⁵ A Korán félreérthetetlenül kijelenti, hogy a hitet senkire sem lehet ráerőszakolni:

„Nincs kényszer a Vallásban. Megnyilvánul a helyes a helytelentől. Ki tagadja a gonoszt és hisz Allahban, az megragadja a szilárd kapaszkodót, ami sohasem szakad el. Allah a Meghallgató, a Mindentudó.”⁶

Mohamed próféta ezt is kinyilatkoztatta az „Írás népével”, vagyis az iszlámhoz hasonlóan monoteista, és a Szent Biblia tanaira épülő zsidó és keresztény felekezetekkel kapcsolatosan:

„Ne vitázzatok az Írás Népével, csak a legszebb érvekkel, kivéve azokkal, kik bűnbe estek közülük. Mondjátok: „Hiszünk abban, mi kinyilatkoztatott nekünk és mi kinyilatkoztatott nektek. Istenünk és Istenetek Egy és mi Neki vetjük alá magunkat (Benne vagyunk Muszlimok)!”⁷

A „medinai alkotmányt” Mohamed próféta szövegezte nem sokkal azután, hogy Medinába érkezett Kr. u. 622-ben. A dokumentum biztosította a vallási meggyőződés és gyakorlat szabadságát minden olyan polgár számára, aki követi a hívőket. Biztosította, hogy az állam ügyeiről szóló tanácskozásokon, valamint a külföldi államokkal folytatott diplomáciai tárgyalások esetén valamennyi felekezet – muszlim vagy nem muszlim – képviselőjének jelen kell lennie.⁸ Együttműködésük esetén a nem muszlimok a következő jogokkal rendelkeztek:

- Minden kisebbség szabadon követheti a saját Istenét,⁹
- A nem muszlim tagok politikai és kulturális jogai megegyeznek a muszlimokéval. Autonómiával és vallásszabadsággal rendelkeznek.¹⁰
- A nem muszlimok is fegyvert ragadnak a nemzet ellenségével szemben, és megosztják a háború költségeit. A két csoport nem árulhatja el egymást.¹¹
- A nem muszlimok nem kötelesek részt venni a muszlimok vallási háborúiban.¹²

Medinában a próféta pusztán vallási vezetői szerepe megszűnt, és egy olyan állam politikai irányítójává vált, amely az iszlám előírásain alapult. Egyértelmű törvényeket kellett megalkotnia, szakmai alapokon, annak érdekében, hogy biztosítsa a harmóniát és a stabilitást egy olyan társadalomban, amelyet előtte hosszú háború tépázott meg, és amelynek ezért alapvető érdekében állt, hogy biztosítsa a zsidók, keresztények, muszlimok és politeisták békés egymás mellett élését. Az alkotmány ezért egy többvallású iszlám állam alapjait teremtette meg Medinában.

Az iszlám későbbi elterjedése során a meghódított területeken a prófétai elveket következetesen fenntartották. A *dhimmik*, az arab-muszlim hódítók által elfoglalt területek nem muszlim vallású ős lakossága, akik egyezséggel (*dhimma*) megadták magukat a hódítóknak, bizonyos fokú védelmet kaptak az állam részéről. Az iszlám hódí-

tások hatalmas területeken terjedtek ki Afrikában, Európában és Ázsiában, 638-tól 1683-ig.¹³ A muszlim birodalmak számos különféle népet tömörítettek, amelyek saját vallással, kultúrával, nyelvvel és civilizációval rendelkeztek. Évszázadok óta ezek az őshonos, iszlám előtti népek képezték az iszlám földek lakosságának döntő többségét. Ezek a nemzetek különböztek ugyan egymástól, azonban valamennyiüket hasonló típusú törvényekkel irányították a sharia, a tradicionális iszlám jog,¹⁴ valamint az iszlám etika egyéb elvei alapján, mint például a szunnák, amelyek az iszlám közösség hagyományos szokásai és gyakorlatai.¹⁵

Az államvalláshoz, az iszlámhoz való csatlakozás különféle előjogok élvezetével járt, azonban megtűrték a keresztény és a zsidó vallást is, mivel a Koránhoz hasonló saját „szentírással” rendelkeztek.¹⁶ A nem muszlim vallású megtűrt egyéb felekezetek tagjai azonban külön fejadót, *dzsizját* kényszerültek ezért fizetni, vallásuk szabad gyakorlása megváltásaként és védelmi díjként. A legtöbb muszlim jogtudós ezt speciális adónemnek tekinti, amelyet a más vallásúak fizettek vallásgyakorlásuk védelmére és a muszlimok számára kötelező katonai szolgálat¹⁷ alóli mentességük fejében, valamint annak érdekében, hogy ebből a szegény sorsú *dhimmiket* is támogassa az állam.¹⁸

A keresztes hadjáratok talán legismertebb összefoglaló művének szerzője, Steven Runciman, a *dzsizja* jogintézményét így ismerteti:

„Mohamed próféta maga rendelte el, hogy a pogányok térjenek meg, máskülönben halál fiaik lesznek, de a Biblia népei, vagyis a keresztények és a zsidók megtarthatják és háborítatlanul használhatják szent helyeiket, azzal a kikötéssel, hogy újabbakat nem építhetnek, fegyvert nem viselhetnek és lóra sem szállhatnak, ezeken felül pedig fizetniük kell a különleges fejadót, a *dzsizját*.”¹⁹

A megtűrt felekezetek védelme azonban nem jelentette azt, hogy a muszlimokkal egyenlő jogokat gyakorolhattak. Abú Juszuf ibn Ibráhím al-Kúfi (al-Anszári), Abú Hanifának (731–798) a róla elnevezett muszlim jogtudományi iskola tanítványának, a későbbi bagdadi főbírónak fennmaradt a *Kitáb al-kharádzs* (A földadó könyve) című műve. A *kharádzs* földadó volt, amely a föld hozamának 50%-áig terjedhetett úgy, hogy a fizetés mellett a föld a muszlim lakosság tulajdonában maradt.²⁰ Ebben történik említés a *dzsizjáról*, amelyet a nem muszlim kinyilatkoztató vallások híveitől szedtek, sőt, itt került rögzítésre a keresztények megbélyegző ruhaviseletének szabályozása is:

„Közben pedig bélyeget kell sütni a keresztények nyakára, mikor az adó befejezése folyik, és amíg szemléljük be nem fejeződött [...] És meg kell parancsolni, hogy egyikük ruhája, hátasállata, vagy külseje se hasonlítson a muszlimokéra. Kötelezni kell őket, hogy a durva zsinaghoz hasonló övet hordjanak, és mindannyian ilyenekkel övezzék fel magukat. Fejrevalójuk keményített vászonból készüljön, nyergeikre káposztót akasszanak, szandáljuk szíjait kétszeresre kössék és ne

úgy szabják, mint ahogyan a muszlimok szabják; tiltás meg asszonyaiknak, hogy tevén járjanak; tiltás meg nekik, hogy új szentélyeket vagy templomokat építsenek a városban, azokon kívül, amelyeket szerződésben kikötöttek maguknak [...] A keresztényeknek meg kell engedni, hogy a városokban élhessenek és a muszlimok piacain adhassanak és vehessenek, de nem szabad sem bort, sem disznót árulniuk, és a városokban nem mutogathatják keresztjeiket.”²¹

3. Jogsabályok és a vallásgyakorlás joga a török hódoltság idején Magyarországon

A 16. század fordulóján Magyarország nagy része, jellemzően keleti területei és Erdély áttért a protestáns hitre. A protestantizmus terjedését az országban nagy etnikai német kisebbsége segítette, amely megérthette és lefordíthatta Luther Márton írásait. Míg az evangélikus hitre főként a német ajkú lakosság tért át, a kálvinizmus inkább a magyar etnikum körében vált elfogadottá. A függetlenebb északnyugaton a nemesek és a papok, akik a törökök ellen harcra szálltak, védték a régi katolikus hitet.

A török hódoltság az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt a Kárpát-medence részét képezte Buda 1541. évi megszállásától több mint másfél évszázadon át, amíg a Habsburgok az egész országot megszállták (1686–1699). Buda elfoglalásával a Magyar Királyság három részre szakadt: a „királyi” Magyarországra (vagy inkább a Habsburgok által elfoglalt területre), 1570-től az Erdélyi Fejedelemségre és a török hódoltsági területre. Ez utóbbiban hat vilajetet, közigazgatási körzetet, helytartóságot hoztak létre, amelyek közül a legnagyobb méretű és legtekintélyesebb a budai *vilajet* volt. Élén a pasa állt, aki a katonai és a polgári kormányt vezette, megfelelő központi bíró és segédzsemményzet segítségével. A *vilajetek* további különálló közigazgatási egységekre, régiókra, úgynevezett szandzsákokra (*liva*) oszlottak, amelyeket a bégek irányítottak. Mellettük a muftik tevékenykedtek, részben adminisztratív, részben pedig bírói hatáskörrel. Elsősorban vagyoni és birtokjogi, valamint öröklési ügyeket intéztek, szemben a *kádival*, aki polgári, büntetőjogi és egyházi ügyekben hozott ítéleteket. A *kesedar* mint adóellenőr kezelte a közjövédelmet. A közigazgatás alsó szintjén a törvénykezési eljárás, a *kaza*, valamint a *nahije*, a község állt.²²

Az iszlám vallási törvény szerint az Oszmán Birodalomban a zsidók és a keresztények biztonságban éltek. Fenntarthaták vallásukat és helyi intézményeiket. Az oszmán hatóságok egyáltalán nem szabályozták sem a reformáció által elindított folyamatokat, sem a hagyományokkal rendelkező katolikus egyházat. A megszállt területekre bevándorló katolikus bosnyákok és ortodox szerbek ezért magukkal hozhatták saját egyházi rendszerüket. A nyugat-európai keresztény államokban bizonytalan helyzetben lévő zsidó kereskedők is háborítatlanul telepedhettek le a török megszállás alatt álló városokban, ahol természetesen az iszlám egyház és az államhatalom által támoga-

tott dervis rendek kolostorai is jelen voltak. Magyarország tehát a török hódoltság idején olyan vallási sokszínűségben élt, amely a 21. századig Európában máshol nem volt megtalálható.²³

A *kharádzs* és a *dzsizja* megfizetése fejében a nem muszlim lakosság, a „hitetlenek” vallásszabadsága a gyakorlatban is megvalósult. Ebben az időszakban vert gyökereket a magyar nyelvben a *harács* szó, amely oszmán–török jövevényszó. A török nyelv az újperzsából vette át ezt az arab eredetű szót.²⁴ A török hódoltságban kétféle harácsot fizettek, a föld- és fejharácsot. Harácson általánosságban azt a földadót értették, amelyet a török hatóságok a sharia alapján azon földek után szedtek, melyek a muszlim foglaltak idején a nem muszlim lakosok szabad birtokában meghagytak. A *dzsizját* a meghódított magyar területeken a köznyelv fejharácsnak nevezte el, és évenként fizette.

A törökök nem szándékoztak állást foglalni a protestánsok és a katolikusok hitvitáiban, még kevésbé beavatkozni azokba. Ennek ellenére számtalan esetet jegyeztek fel, amelyekben a keresztények maguk kérték a muszlim államhatalom beavatkozását.²⁵

4. A tragikus kimenetelű nagyharsányi hitvita

Mint már feljebb említettük, a török megszállás alatt álló területek lakossága teljes vallásszabadságot élvezett a három részre szakított Magyar Királyság nyugati és erdélyi részein folyó protestáns- vagy más vallásüldözések idején. A törökök nem avatkoztak be a „hitetlenek” szokásaiba, ugyanakkor előfordult, hogy a keresztények teológiai vitáiban török bégeket vagy a budai pasát kértek fel döntőbíró szerepre. Ilyen vita zajlott 1574-ben Musztafa Sokollu pasa előtt egy unitárius és egy református lelkész között. Az unitáriusok Szentháromság-tagadása felbőszítette a Baranya megyei Nagyharsány református híveit, akik az előbbieket eretnekséggel vádolták. A református hallgatóság felakasztotta Alvinczi György unitárius papot, és csak a másik unitárius lelkész, Tolnai Ambrus Lukács tudott Pécsre menekülni. Az unitáriusok a szultánhoz fordultak, aki a budai pasát jelölte ki döntőbírónak az ügyben. Az 1986-ban előkerült német nyelvű *acta*, a *Türkenkriege 1574–1577* megnevezésű dokumentum részletesen számol be erről az esetről.²⁶

Musztafa Sokollu pasa beidézttette az ügyben szereplő reformátusokat Veresmarty Illés református püspökkel együtt, valamint az unitáriusok képviselőjét is. Egyetértve az unitáriusokkal, halálra ítélte a lelkész életét kioltó reformátusokat.²⁷ Az unitáriusok azonban kegyelmet kértek a részükre, ezért 800 tallér pénzbüntetésre enyhítette az ítéletet.²⁸ A budai pasa ítéletének szövegét Szász János közli magyar nyelven.²⁹

5. A Váci Egyházmegye török időkbeli helyzete – különös tekintettel Mátraszőlősre

Molnár Antal szerint „talán nincs még egy olyan egyházmegyénk, amelynek török kori története olyan alaposan fel lenne tárva, mint éppen a vácié”.³⁰ A Váci Egyházmegye területén fekszik Mátraszőlős, a Nyugati-Mátra és a Cserhát hegység völgyében. Nem csupán a község környezete nyűgözi le látványával az ott élőket és az odaérkezőket, hanem a hegyoldalba épített Szent Erzsébet templom, valamint a helyi plébániaépületben található és megmaradt, az 1526-os mohácsi vészt követő esztendőkre visszanyúló *Historia Domus* lapjai is. Prinner András József (1770–1777) plébános Szőlősre kerülésekor kutatómunkába kezdett az akkori főpásztor, Migazzi Kristóf váci püspök felhívása nyomán, mely szerint minden plébánia jegyezze le a maga történetét.³¹ A plébános beszámolt arról is, hogy amikor nekifogott az adatok összegyűjtéséhez – mert eleget akart tenni megyéspüspöke rendelkezésének –, azzal a szomorú ténnyel szembesült, hogy ehhez a munkához semmilyen anyag és információ nem állt rendelkezésére. Ezért először a plébániatemplomban lévő oltárokon található feljegyzéseket kezdte el papírra vetni. Ekkor a plébánián már két céh működött. Az egyik céh a Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatásáról, a másik pedig Szent Miklós Püspökről nevezett céh volt. Ekkor határozta el, hogy a környéken fennmaradt szájhagyományra támaszkodva kísérli meg összeállítani az egyházközség történetét. Gyűjtőmunkáját 1770-ben kezdte meg az akkor még élő, helyi idős emberek meghallgatásával, akik egyöntetűen idézték fel mindazt, amit a szüleiktől és őseiktől tudtak meg a törökök magyar földön és különösen a falujukban végzett pusztításairól. Egészen a mohácsi vész utáni időszakig sikerült rekonstruálnia így a mátraszőlősi egyházközség történetét. Munkáját segítette egy garamszentbenedeki gyűlés jegyzőkönyve, amelyre 1695. május 1-jén került sor, valamint gróf Althann Károly váci püspök vizitációs jegyzőkönyveinek adatai is.³²

A *Historia Domus* beszámol az 1526-os időszaktól kezdődő eseményekről. Eszerint Nagy Szulejmán szultán II. Lajos magyar királynak békét ajánlott fel, mert attól félt, hogy a pápa biztatására a magyarok fegyvert ragadnak. Zsigmond lengyel király, Lajos királyunk nagybátyja, a felkínált egyezség elfogadására kívánta rábírní őt, azonban nem járt sikerrel. II. Lajos a pápa buzdítására inkább a keresztény fejedelmekkel kívánt szövetségre lépni, és harcba szállni a hit védelmében. A követeket ezért visszaküldte a török szultánhoz. Ezzel a magyar uralkodó felrúgta az akkor már 37 éve fennálló békét, amelyet még Mátyás király uralkodása alatt 1483-ban kötött a Magyar Királyság az Oszmán Birodalommal. A felbőszített Szulejmán – mivel a magyar uralkodó nem fogadta el a békét – villámgyorsan csapatokat küldött az ország ellen. A király az utolsó pillanatban összehívta tanácskozársra a bánjait. Ők is azt a tanácsot adták a királynak, hogy szembe kell szállni a törökkel.³³

A mohácsi csatában nemcsak fejedelmek, hanem egyházi elöljárók is részt vettek. Így például Szalkai László esztergomi érsek, Tomori Pál kalocsai érsek, Erdődi Simon zágrábi püspök, Móré Fülöp pécsi püspök és még három másik püspök is.³⁴ II. Lajos és csapata jelentős veszéget szenvedett. Az áldozatok számát kétezer főre becsülték. Ezután a szultán hadseregével Buda felé vette az irányt. A Duna mentén haladva a városokat, falvakat és településeket sorba felégette, elpusztította. A Váci Egyházmegye nagy részén is végigvonult. A török pusztításán és a pártviszályokon kívül egyéb dolgok is nehezítették a magyar Katolikus Egyház zavartalan működését. Ez az újabb teher a lutheri tanok terjedése volt. Brodarics püspök a leveleiben mindvégig lelkesítette vikáriusát és kanonokjait. Írásainak célja az volt, hogy a szentistváni örökséget, a keresztény hit tisztaságát megőrizze. Egészen Brodarics püspök haláláig a Váci Egyházmegye semmilyen fogyatkozást nem élt meg. Az „eretnység” – ahogyan a plébános fogalmazott – ugyanis nem tudott elterjedni a határozott püspöknek köszönhetően. Erről az időszokról Prinner atya szerint nem készült feljegyzésre méltó adat, mivel a szőlősi templom és plébánia, valamint az egész egyházmegye régi fényében tündökölt, és semmi említésre méltó zavaró körülmény nem merült fel ebben az időszakban.³⁵

1540-ben a Váci Egyházmegye nagy része elpusztult. Néhány sikertelen próbálkozás után Vác vára mégis török kézre jutott. A törökök a templomokat mecsetté vagy fürdővé építették át. Keresték a székesegyház és a püspöki palota kincseit, de azokat a káptalan tagjai még időben elmenekítették a magyar kézen maradt Nógrád várába.³⁶ A plébános engedélyével a templomuk értékesebb tárgyait biztos helyre elszállították, és az emberek, akik tehették, értékes holmijukat a földbe ásva, vagy magukhoz véve, biztosabb helyre menekültek. Az akkor még magyar kézen lévő szécsényi várba elszállították templomuk főoltárát és a szent edényeket is. Mások a közeli erdőbe rejtőztek, várva a dolog kimenetelét.³⁷

1544-ben a településnek már saját plébánosa volt, akinek a nevét azonban nem ismerjük. Arról sem maradt fenn adat, hogy elmenekült-e a híveivel, vagy pedig a törökök fogságába került. A török portyák miatt a falu sokáig lakatlan volt. A török pusztító hadjáratát követően közönséges banditák és útonállóak voltak azok, akik a szőlősi templomot az összerabolt kincseik rejtékhelyeként használták. Amikor később a szőlősi lakosság visszatért falujába, a templomban rátaláltak az elrejtett kincsekre. Prinner plébános megjegyzi, hogy elfogadhatók a fenti beszámolók, hiszen a török időben elásott, földműveléshez használt eszközökre találtak rá a templom melletti kiserdőben. Azzal a szándékkal rejthették el a szerszámokat, hogy majd ha jobbra fordulnának a körülmények, ismét használatba tudják venni azokat. Prinner szerint egy másik veszély is fenyegette a helyi katolikus templomot, méghozzá az, hogy az evangélikus vallás hívei foglalják el. Ez azonban az épület jelentős megrongálódása miatt nem következett be, így a lutheránus vallás „a szentségtörő rítusát nem vitte be a templomba.”³⁸ A török 1544-ben teljesen feldúlta a falut, és azokat, akiket elfogott, legyilkolta vagy rabságba

hurcolta. Az elmenekült embereket, akik az erdőben rejtőztek el, úgy csalták törbe, hogy magyaroknak adták ki magukat, így azok veszükre előbújtak rejtékhelyeiről. Őket is összegyűjtötték és elhurcolták.

Az 1540. évi nagyszombati gyűlésen Dudits Ágoston váci püspök az egyszerű nép nevében tiltakozott azon tehetősebb magyarok magatartása ellen, akik a török által leigázott falvakban rablással és fosztogatásokkal próbálták vagyoniukat bővíteni. A falusi lakosságnak tehát nemcsak a török portyázásait kellett átélnie, de még a tehetősebb magyarok is bejártak az elhagyott települést fosztogatni.³⁹ A visszatérő falubeliek, nem lévén mit enniük, vadászattal tartották fenn magukat. A vidékről, a közeli településekről kényszerültek házasodni, ami azt is mutatja, hogy a katasztrófa idején több nő vesztette el életét, mint férfi. A számkivetés ideje alatt a ruházatuk módfelett lerongyolódott és elkopott, ám abban az időben lehetőségük sem volt azt újjal felváltani. Éppen ezért egy öltözet ruhát csináltak a falu közös vagyonából, és a házasságkötések alkalmával ezt a ruhát viselte a mindenkori vőlegény mint *persona principalis*. A többi ember mezítlábasan, viseletes ruhában kísérte át a menyasszonyt a vőlegény házába, és efféle egyszerű öltözetben vettek részt a házasságkötés szertartásán. Az viszont igaz, hogy az Úristen bőségesen megáldhatta őket, mivel az erkölcsi életüket nézve nem éltek ledér, kicsapongó, féktelen, szabados életet. Nem részegeskedtek és tobzódtak a földi örömeiben, hanem a napjaikat becsületes munkával töltötték el. Ennek köszönhetően tekintélyes életkorban fejezhették be földi életüket. A plébános feljegyzési szerint azonban a nyugalmat továbbra sem tudták megélni, mivel a török és a Habsburg császár között szüntelenül folyt a harc, amelynek időnként Szőlős is az áldozatává vált. A faluközösségek egy részét fogságba hurcolták, a másik részét pedig otthagyták, azzal a céllal, ha a magyarok kerülnének fölénybe, akkor cserével – vagy jelentős összeg fejében – visszavásárolják a rokonaikat.⁴⁰

6. A mátraszőlősi katolikusok és a lutheránus közösség relációja

A török idők alatt rohamosan terjedő protestantizmus nem tudta felütni a fejét a faluban. A templomot a helyi lakosok nem hagyták a lutheránus hívek számára átadni. A falu mindvégig katolikus maradt Pongrácz György információjára szerint,⁴¹ amely felsorolja az akkor szintiszta katolikus településeket. A katalógusban Szőlős neve is szerepel. A katolikusok száma ebben az időben nagyon kevés volt, mivel a Váci Egyházmegye a török hódoltság közepén terült el. A püspök által végzett 1675. évi egyházlátogatás idején 73 katolikus lakosságú község volt található a Váci Egyházmegyében, köztük Szőlős település (56 református és 6 evangélikus falu is volt az Egyházmegyében). A Váci Egyházmegye keleti oldala a török hódoltság idején katolikusnak maradt meg, így a Zagyvához és a Tiszához közel eső területek. A Duna melléke és az egyházmegye

középső része református lett. Evangélikusokat ugyancsak egy tömbben, az egyházmegye északkeleti részén találunk, a szlovák nyelvterület határán.⁴²

7. A 17. századi plébánosok Mátraszőlősen és az 1675. évi garamszentbenedeki gyűlés

Ebben az időszakban nem volt minden településnek papja a Váci Egyházmegyében. Tarnóczy Mátyás (1650–1655) püspök alatt összesen öt plébánia működött itt.⁴³ Az 1658 és 1669 közötti időszakban Szőlősen is licenciátusok látták el a lelkipásztori feladatokat, mivel abban az időben Szőlősennek nem volt saját plébánosa. Az 1654. évi bejegyzésnél azt találjuk, hogy szőlősiek, mivel nem volt saját papjuk, a szomszédos Ecsegre jártak át a plébános helyére kinevezett licenciátus szertartásaira. Az viszont nem derült ki egyértelműen, hogy ez idő alatt hol végezték a liturgiát. Az 1648. évi tartományi zsinat előírásait szem előtt tartva nem volt a szentmise és egyéb liturgikus tevékenység végzésére olyan alkalmas hely.⁴⁴ A váci püspök valószínűleg innen is beszédre a tizedjövendelmeket, amelyet titokban küldhettek el neki. Az a tény, hogy a püspöknek fizették be a tizedet, azt mutatja, hogy a megyéspüspök alá tartozónak vallották magukat a falvak.⁴⁵ 1555-ben nem volt plébános a faluban. A *Historia Domus*ban azt olvashatjuk, hogy Pongrácz György váci megyéspüspök Náray Györgyöt 1669-ben helyezte Szőlőse plébánosnak. Az új plébános ékesítette a templomot, és megalapította a Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatásáról és Szent Miklósról Püspökről nevezett társulatokat. Náray György után Szebeny János lett a plébános, akiről bővebb információink nincsen. Az viszont a Prinner-féle feljegyzésekből kiderül, hogy ő is részt vett a Pongrácz György váci püspök által szerzett garamszentbenedeki gyűlésen, ahol a negyedik helyen írta alá a nevét,⁴⁶ amelyet a *Historia Domus*ban is megörökítettek. A szóban forgó zsinati gyűlés jelentős határozatokat fogalmazott meg, amelyek tulajdonképpen a trentói (tridenti) zsinat rendeleteit próbálták foganatosítani a részegyházban, a Váci Egyházmegyében.

1675-ben a váci püspök egyházmegyéje összes papjának és licenciátusának pásztorlevelet küldött, amelyben május első napjára gyűlést hívott össze, és amelynek színhelyként Lipótvárat jelölte meg. A gyűlést végül az Esztergomi Főegyházmegyében lévő Garamszentbenedeken tartották meg. A levelet először magyar nyelven szerkesztették meg, majd szokás szerint a püspök teljes egészében latinra fordította. Ennek két oka volt. A püspök egyrészt azt akarta, hogy Budára, a törökhöz is eljusson az információ, nehogy gyanakodni kezdjenek, és megtiltsák a plébánosoknak a megjelölt helyre való utazását. A püspök még azt is beleírta a levélbe az engedélykérés sikeressége céljából, hogy a plébánosok összehívásával szeretné az alávetett

keresztények helyben maradását előmozdítani. Mivel ezt a török is nagyon akarta, így a plébánosokkal mindig is kíméletesen bánt. A török ugyanis attól félt, ha a plébánosok elvándorolnak, a nép is megrikkul, hiszen követik a pásztorukat. A püspök azt is megüzente a budai pasának, ha nem engedélyezi a plébánosok részvételét a gyűlésen, akkor kénytelen lesz őket a plébániáikról elmozdítani. A püspök azért jelölte meg Lipótvárt helyszíneként levélben, mivel ott az esetleges török támadást könnyebben kivédhették volna, hiszen Lipótváron nem kockáztatta volna meg a török, hogy veszteség árán támadjon. A török tudomásul vette a püspök levelét, és megadta a gyűléshez szükséges engedélyt, sőt török nyelvű, pecséttel megerősített oltalomlevelet is adott, nehogy egy török katona is akadályozza a plébánosokat az útjuk során.⁴⁷

8. Konklúzió

A fenti történelmi példákból levonható a következtetés, mely szerint a törökök vallási türelmének, vagyis a keresztények vallásgyakorlásába történő beavatkozás elkerülésének három fő oka volt a török hódoltság időszakában: a próféta tanítás a Korán szerint; a kormányzás egyszerűsítésének igénye a megszállt területeken; valamint annak politikai és igazgatási szempontú szükségtelensége. Ami a Koránban rögzített hitelveket illeti, ezeket keresztényként nem ítélni meg, annál is inkább, mivel a hit nem mérhető entitás. A kormányzás egyszerűsítésének igénye a medinai alkotmány megalkotása idejében merült fel első alkalommal, majd évszázadokon keresztül zsinórmértékül szolgált a megszállt, nem muszlim őslakosság által lakott területek igazgatásában. A keresztények vallásgyakorlásába és hitvitáiba történő beavatkozás továbbá szükségtelen is volt ebben az időszakban, hiszen a reformáció, a különböző keresztény felekezetek közötti hitviták amúgy is annyira meggyengítették a kereszténységet, hogy a megszállóknak ezzel kapcsolatosan további teendőjük nem volt, és kizárólag köztörvényes bűncselekmények esetén, az ezek miatt indult peres eljárásokba avatkoztak be, bírói fórumként.

Napjainkban, amikor a világban számos helyen ismét kisebbségbe, és ezzel együtt veszélybe került a kereszténység, a történelmi múltból a következő tanulságokat szükséges levonnunk a fennmaradás érdekében: tisztelnünk kell mások hitét, hogy ezt fordítva is elvárhassuk; olyan területeken, ahol többféle nemzetiség, kultúra és vallás él együtt, különösen fontos az állam és az egyház működésének szétválasztása; hacsak az nem szélsőséges, az állampolgárok szabad vallásgyakorlásába ne avatkozzon be az államhatalom; ahhoz, hogy a keresztényüldözésekkel szemben hatékonyan tudjunk fellépni, a kereszténységnek egyesülnie és megerősödni kell. Az ökumenikus szemlélet a hit fennmaradásának legfontosabb alapfeltétele a jogtörténet-tudomány által levont tanulságok alapján is.

FALUS, ORSOLYA – LENGYEL, ZSOLT

Religiöse Toleranz während der türkischen Besatzung. Rechtsgeschichtliche Daten aus den Komitaten Baranya und Nógrád

(Zusammenfassung)

Zu Beginn des 21. Jahrhunderts informieren uns die Medien regelmäßig über die religiösen Auseinandersetzungen verschiedener Kirchen, die oft tragische Folgen haben. Forscher der Rechts- und Kirchengeschichte haben die Möglichkeit, historische Beispiele zu finden, denen sie folgen und die sie vermeiden können, um den heutigen Gesetzgebern zu helfen. Die Wurzeln der Forschung rei-

chen bis in die historischen Zeiten zurück, als Menschen verschiedener Nationalitäten und Religionen räumlich und zeitlich zusammenlebten. Die Daten des Prozesses, der in Nagyarsány, Kreis Baranya, mit tragischem Ausgang stattfand, und die Aufzeichnungen (Historia Domus) des Pfarrers von Mátraszőlös, Kreis Nógrád, liefern solche Beispiele für die Nachwelt.

FALUS, ORSOLYA – LENGYEL, ZSOLT

Religious tolerance during the Turkish occupation. Legal historical data from the counties of Baranya and Nógrád

(Abstract)

At the beginning of the 21st century, the media regularly informs us about the religious disputes of different churches, which often lead to tragic consequences. Researchers of legal history and church history have the opportunity to find examples in history to follow and avoid in order to help today's legislators. The roots of the research go back

to the historical times when people of different nationalities and religions lived together in space and time. The data of the trial that took place in Nagyarsány in Baranya County, with a tragic outcome, and the records (Historia Domus) of the parish priest of Mátraszőlös in Nógrád County provide such examples for posterity.

Jegyzetek

- ¹ Leopoldi II, Decree, art. 26 (1790) SCHANDA Balázs: State and Church in Hungary. In ROBBERS, Gerhard (ed.): *State and Church in the European Union*. Baden-Baden, 2019. Nomos, 365. p. DOI: <https://doi.org/10.5771/9783845296265-363>.
- ² A vallás dolgairól szóló 1848. évi XX. tc. hatálybalépésével bevett vallás lett a római katolikus, a görögkatolikus, a református, az evangélikus, az unitárius, a szerb és a román ortodox (görög nem egyesült).
- ³ SCHWEITZER József – SCHWEITZER Gábor: A magyarországi zsidók és az izraelita felekezet jogállásának alakulása. In RÁCZ Lajos (szerk.): *Felekezeti egyházjog Magyarországon*. Budapest, 2004. Unió Lap- és Könyvkiadó, 229. p.
- ⁴ HERGER Csabáné: *Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században*. Budapest, 2010. Új Mandátum, 63–97. p.
- ⁵ Korán 5:99.
- ⁶ Korán 2:256.
- ⁷ Korán 29:46.
- ⁸ Medinai alkotmány. In BARAKAT, Ahmad: *Muhammad and the Jews*. New-Delhi, 1979. Vikas Publishing House, 46–47. p.
- ⁹ Uo. 46. p. 15. szakasz.
- ¹⁰ Uo. 47. p. 25. szakasz
- ¹¹ Uo. 37. szakasz
- ¹² Uo. 45. szakasz
- ¹³ FALUS Orsolya: The Antecedents of Civil Modernization: A Historical Example of Freedom of Religion during the Turkish Occupation in Hungary. *Journal on European History of Law*, 2018. 2. sz. 236–239. p.
- ¹⁴ EL FADL, Khaled Abou: *The Great Theft: Wrestling Islam from the Extremists*. New York, 2005. HarperSanFrancisco, 82. p.
- ¹⁵ VARGA József – CSEH Balázs: Az iszlám típusú bank pénzügyi helyzetének elemzése és jogi környezete az IBB iszlám bank példáján keresztül. *Jura*, 2016. 1. sz. 153. p.
- ¹⁶ ZÖLLNER, Walter: *A kereszties háborúk története*. Budapest, 1980. Kossuth Könyvkiadó, 24. p.
- ¹⁷ MATUZ, József: *Az Oszmán Birodalom története*. Budapest, 1990. Akadémiai Kiadó, 90. p.
- ¹⁸ EL FADL 2005. 204. p.
- ¹⁹ RUNCIMAN, Steven: *The History of the Crusades*. I. New York, 1951. Cambridge University Press, 19. p.
- ²⁰ LEWIS, Bernard: *The Arabs in History*. Oxford, 2002. Oxford University Press, 72. p.
- ²¹ JÓNÁS Ilona (szerk.): *Középkori egyetemes történelmi szövegyűjtemény*. Budapest, 1999. Osiris Kiadó, 57. p.
- ²² FALUS 2018. 236–239. p.
- ²³ MOLNÁR Antal: Reformáció a hódolt Magyarországon. *História*, 2010. 31. sz. 5–11. p.
- ²⁴ CZUCZOR Gergely – FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára*. Pest, 1882. Magyar Tudományos Akadémia.
- ²⁵ SZILÁGYI Sándor: *A magyar nemzet története*. Budapest, 1898. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 980. p.
- ²⁶ *Acta: Türkenkriege 1574–1577*. Summarischer Auszuge, wie sich die Disputation des Glaubens halben, zugetragen halb, zwischen Christen und Arrianern, zu Ofen denn 8 February, Anno 1565. Idézi SZÁSZ János: Négyszáz esztendővel ezelőtt. *Unitárius élet*, 1968. 3. sz. 2–4. p.
- ²⁷ Uo.
- ²⁸ ZOVÁNYI Jenő: *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*. Budapest, 1977. Akadémiai Kiadó, 131–132. p.

- ²⁹ SZÁSZ János: *Újra a budai disputáról* (2003. november 4.) www.unitarius-tudastar.hu/dok/index.html.
- ³⁰ MOLNÁR Antal: *Adatok a váci püspökség török kori történetéhez. Egyháztörténeti Szemle, 2001. 2. sz. 57–86. p.*
- ³¹ *A Mátraszőlősi Plébánia Historia Domusa* (ford. SCHÄFFER György). 1. p.; vö. még LENGYEL Zsolt: *Egyházlátogatások a Mátraszőlősi Plébánián*. Doktori dolgozat. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézet, 2016. 97–98. p.
- ³² *Historia Domus* 1. p.; LENGYEL 2016. 98. p.
- ³³ *Historia Domus* 6. p.; LENGYEL 2016. 99. p.
- ³⁴ „A csatában és a futás közben a királyon kívül elvesztek az egyházfők közül: Szalkai László esztergomi érsek, Tomori Pál kalocsai érsek és fővezér, Perényi Ferencz váradi, Móré Fülöp pécsi, Paksi Balázs győri, Csáholi Ferencz csanádi, Palinai György boszniai püspök.” BRODARICS István: *Igaz leírás a magyarok és szulejmán török császár mohácsi ütközetéről. De conflictu hungarorum cum Solymano turcarum imperatore ad Mohach historia verissima* (az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor). 1–13. p. <https://mek.oszk.hu/05800/05872/html/>; *Historia Domus* 6. p.; LENGYEL 2016. 99–101. p.
- ³⁵ *Historia Domus* 7. p.
- ³⁶ BÁNHIDI László: *Új váci kalauz*. Vác, 1998. Váci Városvédők Egyesülete, 19. p.
- ³⁷ BEDNÁR József: *A váci egyházmegye plébániáinak története*. Bednár József kéziratos munkájának lelőhelye: Váci Egyházmegyei Könyvtár (VEK) Ms. 219.525. Adatok a váci egyházmegye általános történelméhez. Plébániák története. Verőce (oldalszámozás nélkül); LENGYEL 2016. 102. p.
- ³⁸ *Historia Domus* 8–9. p.
- ³⁹ BEDNÁR; *Historia Domus* 9. p.
- ⁴⁰ Uo.
- ⁴¹ MEZŐSI Károly: *A váci egyházmegye a török hódoltság idején. Pongrácz György báró püspök egykorú tájékoztatása alapján*. Kiskunfélegyháza, 1939. Vesszősi József Nyomdai Műintézet, 14. p.
- ⁴² Uo. 14–15. p.
- ⁴³ CHOBOT Ferenc: *A váci egyházmegye névtára. A papság életadatai. II. Vác, 1917. Derecsényi Dezső Pestvidéki Nyomda, 50. p.*; KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1100–1900. A magyar kath. egyház kilencszázados évfordulója alkalmából kiadja az Esztergomi Főszékesegyházi Káptalan*. Esztergom, 1900. Buzárovits Gusztáv Könyvnyomdája, 77. p.; *Historia Domus* 10. p.; LENGYEL 2016. 106. p.
- ⁴⁴ BEDNÁR; *Historia Domus* 10. p.
- ⁴⁵ *Historia Domus* 10. p.; LENGYEL 2016. 107. p.
- ⁴⁶ BEDNÁR.
- ⁴⁷ *Historia Domus* 12. p.

1. Bevezető

A tanulmányunk szűkebb témáját is érintő büntetőjogi szabályozás különlegessége, hogy egészen 1925-ig önálló törvény, az 1913. évi XXIII. törvénycikk² volt irányadó a választási bűncselekmények – büntettek és vétségek – megtorlása tekintetében. E törvény ugyanis a Csemegi-kódexnek³ „A polgároknak választási joga ellen elkövetett büntettek és vétségek” című fejezetét hatályon kívül helyezte, és e bűncselekményeket a büntető törvénykönyvből kiemelte. Az 1925. évi választójogi törvénybe azonban beépítették az 1913. évi szabályozást, így ekkortól kezdve az a választójog részévé vált.⁴ Emellett viszont lényeges, hogy az 1925. évi „kodifikáció” „A választójog védelmével kapcsolatos egyéb rendelkezések” címében foglaltaknak nem az 1913. évi törvény az előzménye. Hiszen büntetőrendelkezéseket tartalmazott az 1919. évi és az 1922. évi választójogi rendelet is, bár ezek „csak” kihágásért, súlyosabb esetben vétségért büntették a bennük foglalt szabályok megszegőit.⁵

Ami a büntetőszabályok választási törvénybe való áthelyezését illeti, Polner véleményével egyetértünk mi is:

„Nem helyes azonban [...] nézetem szerint az, hogy a törvény a választójog büntetőjogi védelmére vonatkozó rendelkezéseket is felvette, mert ezek oly szabályok, melyek nem a választójogi, hanem a büntetőjogi törvénybe valók.”⁶

Egyed ezzel szemben épp azt hangsúlyozta, hogy „Az 1925: XXVI. t.-c. nagy érdeme, hogy a választójog kérdésének egységes, rendszeres törvénykönyvét adja”.⁷ Ezenkívül érdekes ellentét feszül abban is, hogy a korszak közjogászai közül Bölöny, Egyed és Tomcsányi összefoglaló műveikben a választási bűncselekmények bemutatását mellőzik,⁸ ugyanakkor Csekey, Faluhelyi, Kmety és Molnár azokat ismertetik.⁹ A büntetőjogi terület erős érintettsége vezetett minket arra, hogy a korszak legkiválóbb büntetőjogtudósának, Angyal Pálnak is felhasználjuk a kézikönyvét munkánkban.¹⁰

Tanulmányunkban a két háború közötti választójogi törvények büntetőtényállásaival általánosságban már nem foglalkozunk, hiszen azokat korábban már összefoglaltuk.¹¹ Összefoglalásunkban a büntető törvénykönyvvel (1878. évi V. tc.) való „áthallásokról”, illetve a büntetés, valamint a büntetett előélet választójogra gyakorolt hatásáról is szóltunk. E helyen kifejezetten azt vizsgáljuk meg, hogy miért nem működött hatékonyan a büntetőjogi szabályozás a korszak képviselő-jelöléssel – ajánlással – kapcsolatos visszaéléseinek megelőzésében. Ehhez előbb a releváns büntetőtényállásokat sorakoztatjuk fel, majd átterünk az alkalmazásukkal kapcsolatos eljárási kérdésekre. Legvégül rámutatunk arra, hogy elgondolásunk szerint miben rejtett az általunk vizsgált problémákör igazi Achilles-sarka. Észrevételeinket ezúttal – rendhagyó módon – nem önálló záró részben, összesítve fogalmazzuk meg, hanem fejezetenként, azoknak a legvégére helyezve.

Hollósi Gábor

A büntetőrendelkezések hatékonyságának kérdése a két háború közötti képviselő-jelöléssel kapcsolatos visszaélések megelőzésében

„Ha ezeket a büntető rendelkezéseket végrehajtották volna, Magyarország valószínűleg mintául szolgálhatna külföldi törvényhozásoknak a választójog büntetőjogi védelmében.”¹

(Berecz Sándor, 1932)

2. Tényállások

A Horthy-korszak mindkét választójogi törvénye négy cím alá gyűjtötte a választási bűncselekményeket. „A választók névjegyzékének meghamisítása”,¹² „A választójog szabad gyakorlásának akadályozása és jogosulatlan befolyásolása”,¹³ illetve „A választás vagy szavazás meghamisítása és megghiúsítása”¹⁴ többrendbeli bűncselekményt fedett, „A szavazás titk[osság]ának megsértése”¹⁵ viszont csak egyet. Angyal a szabályozást így értékelte:

„A rendszert és szerkezetet tekintve, e törvény [1925. évi XXVI. tc.] – úgy mint előzője, az 1913:XXIII. t.-c. – középhelyet foglal el az általánosító természetű (pl. német) és a kazuisztikus természetű (pl. francia) törvények között, ott, ahol a részletes felsorolás kimerítő lehetett, a törvény részletesen felsorolja a büntetés alá vont visszaéléseket; ahol minden ily felsorolás hiányos maradna, általános, átfogó jellegű rendelkezést vett fel.”¹⁶

A képviselő-jelölésre – ajánlásra – vonatkozó rendelkezések védelmét egyrészt „A választójog szabad gyakorlásának akadályozása és jogosulatlan befolyásolása”, másrészt „A választás vagy a szavazás meghamisítása és megghiúsítása” cím alatt rögzítették. Mindez kiegészült még további két büntetőszabállyal, melyeket „A választójog védelmével kapcsolatos egyéb rendelkezések”¹⁷ (utóbb: „Egyéb visszaélések”)¹⁸ közé soroltak. Ezért tartottuk helyesnek, ha munkánkban egymás mellé helyezjük az elszórt törvényhelyeket.

„A választójog szabad gyakorlásának akadályozása és jogosulatlan befolyásolásának” egyik tényállása ekként foglalkozik az ajánlással:

„Aki abból a célból, hogy a választó valamely jelöltre (lajstromra) szavazzon vagy ne szavazzon, vagy a szavazástól tartózkodjék, a választót vagy hozzátartozóját (1878:V tc. 78. §) szóval vagy tettel bántalmazza, vagy pedig vagyonában vagy keresetében jogtalan hátránnyal sújtja, ilyen bántalmazással, hátránnyal, vagy pedig becsületsértő vagy rágalmazó nyilatkozat közzétételével fenyegeti, vétséget követ el és hat hónapig terjedhető fogházzal és ötszáz aranykoronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.

Ugyanez a büntetés éri azt is, aki a cselekményt olyan célból követi el, hogy a választó bizonyos jelöltre vonatkozó ajánlatot aláírjon, vagy aláírásától tartózkodjék, vagy hogy a választót a jelöltség el nem fogadására, vagy a jelöltségtől való visszalépésre bírja.”¹⁹

Minősített esete volt e bűncselekménynek, ha azt valamely egyesület megbízásából vagy csoportosan követék el. A csoport minden tagját büntetni kellett, mégpedig büntett miatt börtönnel.²⁰ Már az alaptényállásnak is megfigyelhetjük a túlkomplikáltságát, továbbá az sem dicséri a kodifikátor munkáját, hogy az ajánlás védelme nincs beledolgozva, csak oda lett toldva hozzá. Ráadásul a célzatra visszautal a törvény következő szakasza:

„Aki a[z...] említett célból a választó részére, vagy a választó beleegyezésével más részére ajándékot, őt meg nem illető jutalmat, vagy egyéb előnyt ad, juttat vagy ígér, vétséget követ el és hat hónapig terjedhető fogházzal és ezer aranykoronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.

Ugyanez a büntetés éri azt a választót is, aki az 1. bekezdésben megjelölt célból akár maga, akár más részére ajándékot, illetéktelen jutalmat vagy egyéb előnyt követel, elfogad, vagy valakit ajándék, jutalom vagy egyéb előny ígéretere reábirni törekszik.”²¹

A kodifikáció azért sem szerencsés e tekintetben, mert nem volt kellőképp világos még Angyal számára sem, hogy alkalmazható-e ez a törvényhely, ha a tettes a benne foglalt cselekményeket azért követi el, hogy a választó bizonyos jelöltre vonatkozó ajánlást aláírjon vagy sem, illetve, hogy a választó a jelöltséget ne fogadja el, vagy attól visszalépjen. A törvényhelyet egyébként Angyal ilyenkor is alkalmazhatónak vélte. Másrészt elgondolkodott azon, hogy a kortes esetében milyen elbírálás helyénvaló. Megállapította, hogy az általános büntetőjogi elvekből az következik, hogy ha a vesztegetés során a kortes a jelölt megbízásából jár el, akkor bűnszegédé válik, ha viszont anélkül, tettesként cselekszik.²²

A bűncselekmény privilegizált esete volt, ha az elkövető „csak” etette-itatta a választót.²³ Ugyanakkor minősített esetet jelentett, ha a vesztegetést közhivatalnok hivatali hatalmával visszaélve követte el.²⁴

A harmadik tényállás voltaképpen az először idézettnek átalakított formája, méghezózza a választást, illetve az ajánlást követő időszakra, ezért nézetünk szerint – bár büntetési tétele enyhébb – azzal akár egybedolgozható is lett volna:

„Aki a választót vagy hozzátartozóját (1878:V. tc. 78. §) becsületében sérti, vagy pedig vagyonában vagy keresetében jogtalan hátránnyal sújtja a miatt, mert a választó választói jogát nem gyakorolta, vagy nem úgy gyakorolta, amint azt a tettes vagy más tőle kívánta, az – amennyiben cselekménye súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik – vétség miatt ezer aranykoronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.

Ugyane büntetés alá esik az is, aki az előbbi bekezdésben meghatározott cselekményt a miatt követi el, mert a választó a jelöltre (lajstromra) vonatkozó ajánlást alá nem írta, vagy olyan ajánlást írt alá, amelynek aláírásától őt a tettes vagy más visszatartani törekedett.”²⁵

Ha tetteleg bántalmazás történt, az minősítette a cselekményt, ekkor már – emelt pénzbüntetés mellett – fogház volt a büntetés.

Jeleztük fentebb, hogy a jelölésre – ajánlásra – vonatkozó szabályok védelme „A választás vagy a szavazás meghamisítása és megghiúsítása” cím alatt is megjelenik a törvényekben:

„Vétséget követ el és egy évig terjedhető fogházzal és ezer aranykoronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő:

1. aki [...] közvetlenül közreműködik abban, hogy a választás vagy a szavazás eredménye a törvénynek meg nem felelően álljon elő, vagy aki a választás vagy a szavazás eredményét bármely más módon meghamisítja; [...]
3. aki ajánlási ívet jogtalanul megsemmisít vagy megsemmisített, vagy rendeltetésétől elvon vagy elrejt.”

A törvényhely folytatása még ezek kísérletét is büntette, továbbá minősített esetként kezelte, ha a cselekményt a választási eljárásban hivatalos megbízásánál fogva közreműködő közeg követte el. Ekkor már büntett valósult meg, melynek börtön volt a büntetése.²⁶

Bár Angyal ezzel kapcsolatban nem említi, az 1. pont szövege azt a kérdést még inkább felveti, hogy ha az ajánlás eredményét hamisítják meg, akkor lehet-e ezt a törvényhelyet alkalmazni? Ha ugyanis csak egyetlen jelöltet ajánlottak érvényesen, azzal a választás is megtörtént egyben. Erre nézve fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy az 1925. évi választójogi törvényben a „Képviselőjelölés” alcím még „A választás” fejezetben belül van, az 1938-as törvény viszont a képviselő-jelölést és a választási eljárást már két önálló fejezetként egymással – helytelenül – szembeállítja.²⁷

Témánk szempontjából talán a két legfontosabb büntetőszabályt „A választójog védelmével kapcsolatos egyéb rendelkezések” (utóbb: „Egyéb visszaélések”) cím alá vonták. Ezek közül az első kimondta:

„Amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, vétséget követ el és két évig terjedhető fogházzal és kétezer aranykoronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő: [...]

3. aki az ajánlási ívbe bárkinek a nevét jogtalanul beírja.”²⁸

Érdeemes visszakeresünk ezt a helyet az 1922-es Bethlen-féle választójogi rendeletben, ahol még egészen eltérő a szöveg:

„[...] Aki más választó nevét az ajánlási ívbe jogosulatlanul beírja, az ellen okirathamítás címén a bűnvádi eljárás hivatalból indítandó meg.”²⁹

Jól látható tehát, ahogy a választójogi törvényben már „elmaszatólodik” az okirat-hamisítás. Igaz, Harmath szerint erősen vitatható, hogy az ajánlók névaláírásának hamisításakor okirat-hamisításról vagy csak választási vétségéről van-e szó.³⁰

Végül, a másik büntetőszabály így szólt:

„Kihágást követ el és kétszáz aranykoronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő: [...]

3. aki a törvény tilalma ellenére két vagy több jelölt ajánlásában részt vesz.”³¹

Ezzel – voltaképpen mint pusztá szabálysértéssel – már nem foglalkozott Angyal sem, holott nézetünk szerint témánk vonatkozásában épp ez a lényeg – Arisztotelész szökdelőpontja, a *punctum saliens* –, amelyet külön fejezetben értékelünk a későbbiekben. A törvény megtorló rendelkezései kapcsán itt még annyit említünk meg, hogy a választási jogszabályokat megszegő vagy kijátszó közszolgálatban álló alkalmazottal, illetve a választásnál közreműködő és esküt tett személyekkel szemben egyúttal fegyelmi eljárásnak volt helye.³²

Ami az eddig kifejtetteket illeti, a következők az észrevételeink: 1. Számos olyan törvényhely létezett a korban, mely alapján az ajánlási bűncselekményeket büntethették volna. Még úgy is, hogy a Büntető törvénykönyv (1878. évi V. tc.) általában alkalmazható tényállásaira (például okirathamítás) nem térünk ki – *lex specialis derogat legi generali*. 2. Figyeljük meg, hogy jellemzően vétségek a cselekmények, így fogházzal büntették őket. Csupán egy-két minősített eset van, ahol az elkövetőt büntették börtön sújtotta. Ennek okára még visszatérünk az alábbiakban. (Megjegyezzük, hogy az 1938. évi választójogi törvény a büntetési tételeket már nem bűncselekményenként, hanem egységesen határozta meg: a büntetteket két évig terjedhető börtönnel, a vétségeket pedig két évig terjedhető fogházzal büntette, amelyet mindkét esetben hivatalvesztés, illetve a politikai jogok gyakorlásának a felfüggesztése is kiegészített.³³ A szabadságvesztés-büntetés mellett a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztését és a hivatalvesztést – beleértve az ügyvédség elvesztését is – az 1925. évi választójogi törvény szintén általában mondta ki.³⁴) 3. Már az idézett szakaszok alapján is világosan látható az, hogy a választójogi törvények megtorló rendelkezéseinek tényállásai túlságosan bonyolultak, szétfolyóak és olykor homályosak, a szerkesztés az áttekinthetőséget nem kellőképp biztosítja. 4. Ebből következően hiába a legkedvesebb választójogi szakírónk Berecz, tanulmányunk mottójába felvett megállapításával nem érhetünk egyet: e szabályozás nem volt alkalmas arra, hogy külföldi államok számára minta legyen.

3. Eljárások

Ha bűncselekményt követtek el a képviselő-jelölés során, három úton nyílt lehetőség a jogsérelem orvoslására.

Az 1925. évi választójogi törvény előírta, hogy ha a választókerület választási biztosának az ajánlási íven előforduló bármely aláírás érvényessége ellen kifogása van, az ajánlási ívet a választás befejezését követően (!) a büntetőeljárás folyamatba tétele végett az ügyészséghez haladéktalanul el kell juttatnia.³⁵ Harmath ennyit fűzött ehhez: e „garanciák erőtlenek, hatástalanok, mert a gyakorlatban tartalmatlan, üres fenyegetésnek bizonyultak, amire a névaláírashamisítók már régen rájöttek”.³⁶ Úgy tűnik tehát, hogy a visszaélésekben gyakran cinkos választási biztosok e kötelezettséget elhanyagolták.

Leginkább a közigazgatási bíróság előtti úgynevezett petíciós vagy mandátumérvénytelenítési eljárás vezetett eredményre, melynek többek között akkor volt helye, ha a képviselő vagy előzetes beleegyezésével más a választói jog szabad gyakorlását akadályozó vagy jogtalanul befolyásoló bűncselekményt követett el.³⁷ Ezt az eljárást azonban két tényező is féken tartotta. Egyrészt az, hogy a választókerület választóinak 5%-a, de legfeljebb ötszáz – 1938-tól listás kerületben maximum ezeröttszáz – választó fordulhatott a közigazgatási bírósághoz panaszirattal.³⁸ Polner helyesen állapította meg, hogy az ajánlókhoz hasonlóan a panasz beadására jogosultak is túl magas számhoz vannak kötve. „Mintha a nagy szám a jelölések korlátozására, a választások megtámadásának megakadályozása végett jellemző vonása volna újabb választójogi törvényhozásunknak” – írta.³⁹

Másrészt Molnár az 1925. évi választójogi törvény „szembeszökő fogyatékoságnak” és „jogerzettel ellenkező” rendelkezésének nevezte, hogy a panaszlókra hárul a közigazgatási bíróság előtti eljárás költsége, ha a panasszal megtámadott képviselő lemond a mandátumáról még az eljárás befejezését megelőzően.⁴⁰ Tiltakoztak ez ellen más közjogászok is, úgymint Polner vagy Ferdinandy.⁴¹ Polner ezenkívül rámutatott arra, hogy eredendően a választási ügyeknek kúriai bíraskodásáról szóló 1899. évi XV. törvénycikk zúdította a költségeket „a panaszlók nyakába”,⁴² e hibás intézkedést azonban annak novellája, az 1915. évi XVII. törvénycikk más szabállyal felváltotta. Am az 1925. évi választójogi törvény az 1899-es állapotot visszaállította. Így az eredeti megoldás érvényesült a Horthy-korszak nagy részében, mígnem az 1938. évi választójogi törvény egy lényegileg az 1915. évi szabályozásnak megfelelő rendelkezést állított a helyére.⁴³ Megemlíthjük még, hogy ha a közigazgatási bíróság az eljárása során észlelte, hogy bűncselekmény történt, akkor az illetékes bírósággal (1938-tól az ügyészséggel) közölni kellett az ítéletét.⁴⁴

A büntetőeljárást közvetlenül is meg lehetett indítani, mivel – a választók névjegyzékének meghamisítása kivételével – a bűncselekményt az elkövetéstől, más esetekben legkésőbb a választás befejezésétől számított harminc nap alatt feljelentethette bárki.⁴⁵ Ráadásul, ha a vesztegetést, az etetést-itatást, a hivatali befolyásolást, illetve a választás vagy szavazás meghamisítását vagy megghiúsítását az illető választókerületben a választók névjegyzékébe fel-

vett választó jelentette fel, őt a bűnvádi eljárás során a sértett jogköre illette meg.⁴⁶ Csak hogy ez az eljárás sem jutott el feltétlenül odáig, hogy az ajánlási visszaéléseket sikerüljön megtorolni.

Harmath rávilágított arra, hogy a feljelentés eredménye rendszerint az, hogy a tettes ismeretlen marad, mivel a választási törvényben nincs szabály a névalírás-gyűjtőknek az ajánlási íven való feltüntetésére vonatkozóan. Továbbá nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely valakit kifejezetten felelőssé tenne az aláírások valóságáért.⁴⁷ E tekintetben tehát kétségtől visszalépés történt az 1919. évi, nemzetgyűlés tagjainak választásáról szóló rendelethez képest, melynek idevágó anyagi jogi szabályát idézzük összehasonlításuképpen:

„Azok az ajánlók, akik a választási biztosnak olyan jelölési ajánlatot adnak át, amely nem valódi aláírást tartalmaz, vagy költött nevet tüntet fel ajánló aláírásként, vagy amely a jelöltnek vagy az ajánlóknak [...] lényeges személyi adatai tekintetében hamis adatokat foglal magában, vétség miatt két évig terjedhető fogházzal és nyolcezer koronáig terjedhető pénzbüntetéssel, valamint a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztésével büntetendők. [...]”

Aki az első bekezdésben meghatározott cselekményt gondatlanságból követi el, vétség miatt három hónapig terjedhető fogházzal és nyolcezer koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.”⁴⁸

Mivel utóbb az ajánlások átnyújtói e felelősségtől szabadultak, bottal üthették a nyomukat a hamisítókra.

Ezenkívül Polner ráirányította a figyelmet egy másik szempontra is: nevezetesen, ha a képviselővé választott személy a gyanúsított, akkor mentelmi jogának felfüggesztése nélkül nem lehet ellene a büntetőeljárás megindítani. A felelősségre vonás tehát nem a bíróságon, hanem a képviselőházon múlik. Szerinte ilyen esetben a törvénynek azt a vélelmét kellene felállítania, hogy a képviselőház az engedélyét megadta – ugyanúgy, ahogy felállítja akkor, amikor a közigazgatási bíróság a választás során elkövetett izgatás bűncselekménye miatt a büntetőbíróshoz átteszi az iratokat.⁴⁹

Tételezzük fel viszont, hogy a büntetőeljárás az ítélethozatalig mégis eljutott. Hogy mit jelentett valójában a választási vétségeket általában sújtó fogházbüntetés, arról Meizler Károly országgyűlési képviselő, az 1937. évi „ajánlási” novella vitájának⁵⁰ egyik ellenzéki szónoka így beszélt:

„Ez a kétévi fogházbüntetés csak olyan embert ijeszthet meg, aki nem ismeri a gyakorlatot. Ez csak elmélet, hogy kétévi fogházbüntetést kap, mert a gyakorlatban a korrekcionális elvénél fogva, amelyet a büntető-törvény lehetővé tesz,⁵¹ [ez] nem több, mint 20 pengő pénzbüntetés. Nincsen megszabva az alsó határ s a bíró azt mondja, – nagyon helyesen teszi a bíró a jelen esetben – hogy ha 100 választójogi bűncselekmény fordul elő, miért alkalmazzak egyetlen egy esetben ilyen súlyos büntetést, amikor tudom, hogy 99 bűnös pedig megmenekül.”⁵²

A német eredetű családban született Meizler (1897–1964; 1940-tól Maróthy) a budapesti tudományegyetemen szerzett jogi diplomát, azután szülővárosában, Keszthelyen nyitott ügyvédi irodát. Keresztényszocialista politikusként a valódi földreform szükségességét hangoztatta, emiatt elmentette a környék földjeit uraló Festetics családdal. Bár minden eszközzel igyekeztek képviselővé választását megakadályozni, az 1935-ös választási eredmény ellen benyújtott sikeres petíciója nyomán a Közigazgatási Bíróság a mandátumot megadta neki. Később Szálasi híve lett; a halál Buenos Airesben érte.⁵³

Azt gondolhatnánk, hogy ha a választójogi törvény általában büntetést alkalmaz, amelyet akkor is „le kell ülni”, ha fogházzá változtatják át a korrekcionális elvénél fogva, az a bűncselekmények megtorlását talán hatékonyabban szolgálta volna. Meizler azonban beszélt egy másik tényezőről is, amely jellegében immár teljesen politikai:

„[...] Az 1935-ös választásnál is így volt. A kis bűnösökön, akik éljenezni merték az ellenzéki jelöltet, elverték a port, mert azok a főszolgabíró elé tartoztak. [...] Mert hiszen ki a kis bűnös? Bűnös az, aki a saját jelöltjét éljenezte vagy a plakátot ferdén ragasztotta fel és esetleg a kormánypárt plakátjának szélét átragasztotta. Ezek a kis bűnösök ilyen dolgok miatt megkapták a maguk 3–4 napos büntetését, azt leülték, – lehet, hogy éppen a választás napján kellett leülniük – ugyanakkor pedig a nagy bűnösök számára akkor, amikor folyt az eljárás, amikor esetleg már a törvényszéken is kitétték a főtárgyalásokat s az egész ország várva várta, hogy egy-egy bűnös megkapja méltó büntetését, megjelent az általános amnesztia, amellyel letakarták a választási bűncselekményeket.”⁵⁴

Az elmondottakat tekintve az alábbi következtetéseket vonhatjuk le: 1. Jogorvoslati lehetőség volt több is, az ügyet közigazgatási bíraskodás és büntetőbíráskodás útjára is lehetett terelni. Közülük a közigazgatási út volt a hatékonyabb, erre Meizler mandátuma lehet példa.⁵⁵ (A két eljárással összefüggésben szükséges a mandátumérvénytelenítés és a mandátumtól való megfosztás megkülönböztetése, mellyel itt nem foglalkozunk, mert témánktól messze vezetne.) 2. Hogy a felelősségre vonás nem működött hatékonyan, annak okait csak részben kereshetjük a jogszabályban. Sok múlott a bírói akaraton és a politikai hozzáálláson. 3. Mivel általános amnesztia előterjesztést a kormányzónak az igazságügy-miniszter tehetett, a választási bűncselekmények letakarásában a politikai élet legmagasabb szintje is részt vett!⁵⁶

4. *Punctum saliens*

Mindazonáltal – nézetünk szerint – az ajánlási visszaélések elburjánzásának legfőbb oka mégsem a büntetőszabályok alkalmazása körüli hókuszpókusz volt, hanem a többes ajánlás tilalma, illetve az azt védő rendelkezés, mely kihágás miatt büntette ezért a választót. Hegyemegi Kiss az ezzel kapcsolatos problémát ekként részletezi:

„Túl enyhe a kettős ajánlás tilalmára vonatkozó rendelkezés, amely csak pénzbüntetéssel büntethető kihágást képez. Így most már megtörténhetik, hogy valaki az egyik jelöltet ajánlotta, azután ráveszik azért, hogy ez az ajánlás lerontassék, a másik jelölt ajánlásának aláírására is annak ígéretével, hogy a pénzbüntetést helyette kifizetik. Egész községeket lehet így kényszeríteni a kettős ajánlásra.”⁵⁷

Borsos Endre közigazgatási bírótól megtudjuk azt is, hogy pénzbüntetést végül senkinek sem kellett fizetni:

„Budapesten a választópolgárok száma jóval meghaladja a 300.000-et. Ha a kettős ajánlással kapcsolatos hamisítások kiterjednek a választók nagyobb részére, kérdem, lehetséges és érdemes-e a kihágási eljárások százazreit folyamatba tenni és lefolytatni? A kihágások ilyen tömege ugyanis úgy elárasztaná a bíróságokat, hogy más, komolyabb ügyek elintézése fennakadást szenvedne.”⁵⁸

Megemlítjük még, hogy a szóban forgó kihágást az 1937. évi választójogi novella nyilvánította vétségé, illetve hogy szintén két évig terjedhető fogházzal sújtotta a más-sal több ajánlási ív aláírásában való szándékos közreműködést.⁵⁹

Játsszunk el a gondolattal: mi történt volna, ha a kettős (többs) ajánlást megengedik a korban? Ebben az esetben az ajánlási visszaélések kifinomult rendszere kártyavár-szerűen dőlt volna össze. Hiszen minek a választókerület összes választójának az aláírását összegyűjteni, ha mindenki ajánlhat több jelöltet is, és különösen: minek a saját ajánlási ívbe az ellenfél ajánlóinak a nevét belehamisítani, ha azzal az ellenfél ajánlási ívében a valódi aláírásokat úgysem lehet érvénytelenné tenni? Ráadásul, ha a többs ajánlást nem tiltják, az újabb bűncselekményeket (például hamisítást) sem generál!

HOLLÓSI, GÁBOR

Die Frage der Wirksamkeit der Strafjustiz zur Vorbeugung von Missbrauch bei der Nominierung von Abgeordneten in der Zwischenkriegszeit

(Zusammenfassung)

In unserer Studie untersuchen wir, warum das Strafrecht bei der Vorbeugung von Missbräuchen im Zusammenhang mit der Nominierung von Abgeordneten – Aufstellung von Kandidaten – in der Horthy-Ära nicht funktionieren konnte. Zu diesem Zweck stellen wir zunächst die relevanten Straftatbestände des Wahlgesetzes von 1925 vor (auch unter Berücksichtigung der späteren Gesetzgebung von 1938) und wenden uns dann den verfahrensrechtli-

chen Fragen in Bezug auf ihre Anwendung zu. Schließlich legen wir unsere Ansichten darüber dar, was die eigentliche Achillesferse des von uns untersuchten Problems ist. Wir haben uns bei der Abfassung ausschließlich auf zeitgenössische Quellen gestützt: auf Werke zeitgenössischer Experten für öffentliches Recht und Strafrecht, von Richtern mit ausgezeichneten Kenntnissen der Rechtsprechung und auf Tagebücher der Abgeordnetenkammer.

Érdekes viszont, hogy a többs ajánlás lehetővé tételének ötletével a korszak választójogi gondolkodásában – legalábbis az eddigi kutatásaink során áttekintett anyagban – ellenzéki oldalon sem találkozunk. Ennek oka talán azzal a korabeli meggyőződéssel függhet össze, hogy aki másra szavaz, mint akit ajánlott, annak magatartása erkölcsstelen.⁶⁰ Ezt a sarkos nézetet a magunk részéről nem osztjuk, hiszen miért ne ajánlhatna például három személy közül kettőt a választó; egyet, akire szavazni fog, és egy másikat, aki, ha elsődleges jelöltje elbukik, akkor számára a harmadik helyett még mindig elfogadható? Ez az álláspont véleményünk szerint levezethető akár Polner gondolkodásából is.

Polner a kétpártrendszer híve volt, és ennek megvalósítására igencsak sajátos megoldást vázolt.⁶¹ A választás első fordulójában még minden párt indulhatott volna, a másodikban viszont már csak az a kettő, amely országosan a legtöbb szavazatot kapta. (Természetesen azokban a kerületekben, ahol a két párt közül az egyik már az első fordulóban nyert, ott a választás is lezárult volna ezzel.) Bár Polner nem említi, nézetéből egyértelműen következik, hogy lesznek olyan választók, akik a második fordulóban már nem tudnak az általuk ajánlott jelöltre (pártra) szavazni.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a törekvések nem a többs ajánlás tilalmának feloldására, hanem az ajánlók számának radikális csökkentésére irányultak a korban. Továbbá vegyük észre, hogy a 20. századi történelmünk második felének szólásszabadságot durván korlátozó diktatúráival szemben a Horthy-korszak félparlamentáris rendszerében⁶² a tanulmányunkban elemzett és a legmagasabb politikai köröket is érzékenyen érintő kérdés még országgyűlési felszólalások, illetve potentát bírók és tudós közjogászok között vita tárgya lehetett. Mi több: az amnesztia nem tett különbséget kormánypárti és ellenzéki bűnös között!

HOLLÓSI, GÁBOR

The question of the effectiveness of penal provisions in preventing abuses related to the nomination of representatives between the two wars

(Abstract)

In our study we examine why the criminal law regulation did not work effectively in preventing abuses related to the nomination of representatives during the Horthy era. To do this we first present the relevant penal provisions of the 1925 Electoral Act (also taking into account the later regulation of 1938) and then we move on to the procedural issues related to their application. Finally, we also explain

our view on what was the real Achilles' heel of the problem we examined. In our writing we relied exclusively on contemporaneous sources: public and criminal law authors of the period and some works of judges, who had an excellent knowledge of practice of law, in addition to we worked on the basis of the former journal of the House of Representatives of the Parliament.

Jegyzetek

- ¹ BERCZ Sándor: *A tökéletes választójog*. Budapest, 1932. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 265. p.
- ² 1913. évi XXIII. törvénycikk a választói jog büntetőjogi védelméről, 25. §. Módosította: 1918. évi XVII. törvénycikk az országgyűlési képviselők választásáról, 162. §. Ezt a jogállapotot ismerteti FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, [1923]. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 605–610. p. A választójog védelmére szintén külön törvényt alkottak Ausztriában 1907-ben, Olaszországban pedig 1912-ben.
- ³ 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntet-tekről és vétségekről.
- ⁴ Lásd 1925. évi XXVI. tc. „Megtorló rendelkezések”, 140–176. §. Vö. 1938. évi XIX. tc. „Megtorló rendelkezések”, 171–210. §. Az 1925. évi választójogi törvény szerinti jogállapotot ismerteti IRK Albert: *A magyar anyagi büntetőjog*. Pécs, [1933]. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, 410–417. p.
- ⁵ A nemzetgyűlési, törvényhatósági és községi választójogról szóló 1919. évi 5.985. M. E. sz. rendeletben büntetőszabályok nincsenek, tehát nem erre, hanem a nemzetgyűlés tagjainak választásáról szóló 1919. évi 5.988. M. E. sz. rendelet 10–12., a 14–15., a 17–18., a 61., a 68. és a 77. §-aira utalunk e helyen. Továbbá lásd a 27., a 31., a 90., a 92–95. és a 97. §-ait az 1922. évben összeülő nemzetgyűlés tagjai-nak választásáról szóló 1922. évi 2.200. M. E. sz. rendeletnek. Meg-jegyezzük még, hogy a nemzetgyűlési választók névjegyzékének elkészítéséről és szavazóigazolványok kiállításáról szóló 1919. évi 5.987. M. E. sz. rendelet 5. és 21–23. §-aiban foglalt megtorló ren-delkezések közül a 21. § büntetést is nyilvánít cselekményt. A hivat-kozott rendeletek megtalálhatók *Magyarországi Rendeletek Tára*, LIII. Budapest, 1919. Magyar Kir. Belügyminisztérium, 879–881., 884–929. p.; *Magyarországi Rendeletek Tára*, LVI. Budapest, 1923. Magyar Kir. Belügyminisztérium, 14–70. p.
- ⁶ POLNER Ödön: *Választási bűncselekmény és választásérvénytelenségi ok*. Pécs, 1936. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T., 3. p.
- ⁷ EGYED István: *Mai közjogi berendezéseink*. Budapest, 1926. Frank-lin-Társulat, 60. p.
- ⁸ Lásd BÖLÖNY József: *Magyar közjog*, II. kötet. Budapest, 1943. K. J. Nyomda; EGYED István: *Közjogi alapismeretek*. [Budapest], 1927. Fejér Vármegye Közönsége. Budapest, 1937. Grill Károly Könyv-kiadóvállalata; Uő: *A mi alkotmányunk*. Budapest, 1943. Magyar Szemle Társaság; TOMCSÁNYI Móric: *Magyar közjog – alkotmány-jog*. Budapest, 1926. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda; Uő: *Ma-gyarország közjoga*. Budapest, 1932., 1940., 1942., 1943. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- ⁹ Lásd CSEKEY István: *Magyarország alkotmánya*. Budapest, 1943. Renaissance, 158. p.; FALUHELYI Ferenc: *Magyarország közjoga*, II. kötet. Pécs, 1926. Karl Könyvesbolt, 135–136. p.; KMETY Károly: *Magyar közjog*. Budapest, 1926. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 313–317. p.; MOLNÁR Kálmán: *Magyar közjog*, II. kötet. Pécs, 1928. Danubia, 335–343. (699–707.) p.; Uő: *Magyar közjog*. Pécs, 1929. Danubia, 487–493. p.; Uő: *Alkotmányjogi reformjaink az 1937. és 1938. években*. Pécs, 1938. Danubia, 144. p. Molnár Kálmán élet-útjáról lásd SCHWEITZER Gábor: „*A tisztességes jogtanár*”. *Molnár Kálmán pályaképe*. Budapest, 2018. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet.
- ¹⁰ ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog kézikönyve*. Budapest, 1928–1942. Athenaeum. IX. kötet: *Izgatás; Magánosok elleni erőszak; Választójog büntetőjogi védelme; Vallás elleni bűncselekmények*, 1932. A választójog büntetőjogi védelme 100–139. p. Említettük, hogy Finkey hivatkozott művében még az 1925. évi választójogi törvény előtti állapotot ismerteti, Irk, bár az általunk vizsgált szabá-lyozást tárgyalja, a kommentálását mellőzi, Heller pedig tankönyvé-ben az egyes bűncselekményekkel (Különös rész) nem foglalkozik. Lásd HELLER Erik: *A magyar büntetőjog tankönyve. Bevezetés és Általános rész*. I. félévkötet. Szeged, 1931. Szent István Társulat R.-T. Szegedi Fiókja; HELLER Erik: *A magyar büntetőjog tankönyve. Ál-talános rész*. II. félévkötet. Szeged, 1937. Szent István Társulat R.-T. Szegedi Fiókja.
- ¹¹ HOLLÓSI Gábor: A választói jog védelme és kapcsolata a büntető-joggal a két háború közötti években. *Iustum Aequum Salutare*, 2015. 4. sz. 49–64. p.
- ¹² 1925. évi XXVI. törvénycikk az országgyűlési képviselők választá-sáról, 140–142. §; 1938. évi XIX. törvénycikk az országgyűlési képviselők választásáról, 171–172. §. Vö. 1913. évi XXIII. tc. 2. §; 1918. évi XVII. tc. 163. §; 5.987/1919. M. E. sz. rendelet, 21–22. §.
- ¹³ 1925. évi XXVI. tc. 143–156. §; 1938. évi XIX. tc. 173–185. §. Vö. 1913. évi XXIII. tc. 6–14. §; 1918. évi XVII. tc. 165–166. §; 5.988/1919. M. E. sz. rendelet 10., 77. §; 2.200/1922. M. E. sz. ren-delet 58. §.
- ¹⁴ 1925. évi XXVI. tc. 157–159. §; 1938. évi XIX. tc. 186–188. §. Vö. 1913. évi XXIII. tc. 15–17. §.
- ¹⁵ 1925. évi XXVI. tc. 160. §; 1938. évi XIX. tc. 189. §. Vö. 1913. évi XXIII. tc. 18. §.
- ¹⁶ ANGYAL 1932. 102. p.
- ¹⁷ 1925. évi XXVI. tc. 161–176. §.
- ¹⁸ 1938. évi XIX. tc. 190–197. §.
- ¹⁹ 1925. évi XXVI. tc. 144. § (1), (2) bek.; 1938. évi XIX. tc. 174. § (1), (2) bek.
- ²⁰ 1925. évi XXVI. tc. 145. § (1), (2) bek.; 1938. évi XIX. tc. 175. §.
- ²¹ 1925. évi XXVI. tc. 146. § (1), (2) bek.; 1938. évi XIX. tc. 176. § (1), (2) bek.
- ²² ANGYAL 1932. 119–120. p.
- ²³ 1925. évi XXVI. tc. 147. § (1), (2) bek.; 1938. évi XIX. tc. 178. §.
- ²⁴ 1925. évi XXVI. tc. 148. § (1) bek.; 1938. évi XIX. tc. 179. § (1) bek.
- ²⁵ 1925. évi XXVI. tc. 149. § (1)–(3) bek.; 1938. évi XIX. tc. 180. § (1), (2) bek.
- ²⁶ 1925. évi XXVI. tc. 158. § (1) bek. 1. és 3. pont, (2), (3) bek.; 1938. évi XIX. tc. 187. § (1) bek. 1. és 3. pont, (2), (3) bek.

- ²⁷ Vö. POLNER Ödön: *A titkos szavazásos választójogi törvényjavaslat*. A M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem Barátai Egyesületének Jog- és Államtudományi Szakosztályában tartott előadások, 27. Szeged, 1938. Szegedi Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 28. p.
- ²⁸ 1925. évi XXVI. tc. 161. § 3. pont; 1938. évi XIX. tc. 190. § 3. pont.
- ²⁹ 2.200/1922. M. E. sz. rendelet, 95. §.
- ³⁰ HARMATH Jenő: Hogyan kellene reformálni választójogunk képviselőjelölési rendszerét? *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1933/1. 95. p.
- ³¹ 1925. évi XXVI. tc. 162. § (1) bek. 3. pont. Mint vétség 1937. évi VIII. törvénycikk az országgyűlési képviselőjelölés újabb szabályozásáról, 7. §.; 1938. évi XIX. tc. 190. § 4. pont.
- ³² 1925. évi XXVI. tc. 175. § (1) bek.; 1938. évi XIX. tc. 206. §.
- ³³ 1938. évi XIX. tc. 198. §.
- ³⁴ 1925. évi XXVI. tc. 167. §.
- ³⁵ 1925. évi XXVI. tc. 62. § (19) bek.
- ³⁶ HARMATH 1933. 99. p.
- ³⁷ 1925. évi XXVI. tc. 100. § (1) bek. 2. pont.
- ³⁸ 1925. évi XXVI. tc. 106. § (1) bek.; 1938. évi XIX. tc. 128. § (2) bek.
- ³⁹ POLNER 1938. 35. p.
- ⁴⁰ MOLNÁR 1938. 42 p. Lásd még uo. 137. p., 28. jegyzet, továbbá MOLNÁR 1928. 334. (698.) p., 16. jegyzet. Vö. 1925. évi XXVI. tc. 128. § (4) bek.
- ⁴¹ FERDINANDY László: *A választójogi törvényjavaslat kritikája*. Budapest, [1938]. Athenaeum Rt., 4. p.
- ⁴² POLNER 1938. 34. p. Vö. Uő: *Választójogi törvényhozásunk*. A M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem Barátai Egyesületének Jog- és Államtudományi Szakosztályában tartott előadások, 8. Szeged, 1933. Szegedi Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 25–26. p.
- ⁴³ 1938. évi XIX. tc. 153. § (3) bek.
- ⁴⁴ 1925. évi XXVI. tc. 128. § (2) bek.; 1938. évi XIX. tc. 152. §.
- ⁴⁵ 1925. évi XXVI. tc. 169. § (1) bek.; 1938. évi XIX. tc. 201. §.
- ⁴⁶ 1925. évi XXVI. tc. 170. §; 1938. évi XIX. tc. 202. §.
- ⁴⁷ HARMATH 1933. 99. p.
- ⁴⁸ 5988/1919. M. E. sz. rendelet, 18. §. E rendelkezés hasonlít az 1878. évi V. tc. 405. §-ában rögzített vétséghez, („aki a más által készített hamis vagy hamisított köz- vagy magánokiratot, ezen minőségét tudva, használja”), azzal a különbséggel, hogy annak gondatlan alakzata nincsen.
- ⁴⁹ POLNER 1936. 15–16. p.; 1925. évi XXVI. tc. 132. § (5) bek.
- ⁵⁰ Az 1937. évi VIII. tc. országgyűlési vitájáról lásd HOLLÓSI Gábor: Az 1937. évi választójogi novella. *Századok*, 2016. 6. sz. 1483–1512. p.
- ⁵¹ „Ha az enyhítő körülmények annyira nyomatókosak, vagy olyan nagy számmal forognak fenn, hogy a cselekményekre meghatározott büntetésnek legkisebb mértéke is aránytalanul súlyos lenne: ez esetben ugyanazon büntetési nem a legkisebb mértékig leszállítható, és ha ez is túl szigorú volna: határozott időtartamhoz kötött fegyház helyett börtön, – börtön helyett fogház, – fogház helyett pénzbüntetés, – ezen büntetési nemek legkisebb mértékéig állapítható meg.” 1878. évi V. tc. 92. §.
- ⁵² Meizler Károly beszéde, 1937. márc. 2. In *Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*, XI. köt. Budapest, 1937. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 585. p. Lásd még az 1937. február 18-án elhangzott beszédét is, uo. 423. p.
- ⁵³ Meizler névváltoztatása miatt már Maróthy Károlyként szerepel az 1939. évi Országgyűlési Almanachban közölt életrajzában. In HAEFFLER István (szerk.): *Országgyűlési Almanach az 1939–44. évi országgyűlésről*. Budapest, 1940. M. T. I. rt., 246–247. p.
- ⁵⁴ Uo. 585. p. Lásd még 423. p.
- ⁵⁵ Az 1935. évi választások után összesen 38 – minden addiginál nagyobb számú – mandátum esetében indítottak petíciós eljárást, ebből 17-et megsemmisített a Közigazgatási Bíróság.
- ⁵⁶ Horthy személyes felelősségét az 1950-es évek politikailag erősen befolyásolt történetírásában természetesen szívesen emlegették. Lásd PAMLENYI Ervin: „Cicáznak a szép csendőrtollak...” *A Horthy-korszak választási visszaélései*. [Budapest], 1958. Hazafias Népfront Országos Titkársága, 58. p.
- ⁵⁷ HEGYMEGI KISS Pál: *Széljegyzetek a választójogi javaslatról*. Budapest, 1938. „Admiral” Nyomdai Műintézet, 110–111. p.
- ⁵⁸ BORSOS Endre: Az ajánlási rendszer hibái. *Magyarország*, 1931. november 14. 2. p. Szintén idézi BERECZ Sándor: *A tökéletes választójog*. Budapest, 1932. Egyetemi Nyomda, 104. p.
- ⁵⁹ 1937. évi VIII. tc. 7. §.
- ⁶⁰ Darányi Kálmán miniszterelnök érvelt ezzel, amikor az 1937. évi választójogi novellának azt a rendelkezését védte, miszerint az ajánló választókat úgy kell tekinteni, mint akik leszavaztak az általuk ajánlott jelöltre. Lásd az 1937. febr. 26-án elhangzott beszédét: *Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*, XI. köt. 557. p. Vö. 1937. évi VIII. tc. 6. § (1) bek.
- ⁶¹ POLNER Ödön: Választójog és parlamenti kormányzás. *Jogtudományi Közöny*, 1934. 23. sz. 130. p.
- ⁶² Lásd ehhez BOROS Zsuzsanna: Autoriter típusú volt-e a Horthy-kor magyar politikai rendszere? Korabeli és mai nézőpontok. *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*, 2006. 43. sz. 99–130. p.; BOROS Zsuzsanna – SZABÓ Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. Budapest, 2008. ELTE Eötvös Kiadó.

Kelemen Roland

A *posse comitatus* intézményének történeti áttekintése az angol gyökerektől a *Posse Comitatus Actig*

1. Bevezető

A *posse comitatus* ősi angol intézmény, amely lehetővé tette, hogy a sheriff a tizenöt évesnél idősebb férfiakat felkérje (felhívja) a béke megőrzésére, a törvények betartására, zavargások leverésére, bűnözők elfogására.¹

Az intézmény tradíciói szerint a helyi közösséget megilleti annak a joga, hogy a közösség békéjét zavaró egyéneket közös erővel elfogják és bíróság elé állítsák. E jogot használták fel a feudális kor uralkodói arra, hogy rendszeti szervek hiányában a polgárok ezen jogát többször megerősítve a közbiztonságot fenntartsák. A *posse comitatus* intézménye azonban az évszázadok során más jelentéstartalmakat is felvett, így például a Magna Charta ellenállási záradéka végrehajtásának szükségképpen alapját jelentette a fegyverviselési jog, illetve az Egyesült Államokban a szökött rabszolgák elfogásának szigorítását biztosította.

Tanulmányom a *posse comitatus* intézményét kívánja bemutatni főként az intézmény 19. századi egyesült államokbeli fejlődésére fókuszálva. A jogintézmény megismeréséhez elengedhetetlen az angol gyökereinek, alapjellemzőinek a felvázolása is. Az Amerikai Egyesült Államokban történő adaptálása pedig rámutat arra, hogy annak kitágított értelmezése több időszakban is a haderő belföldi felhasználásának a lehetőségét teremtette meg a végrehajtó hatalom számára, a saját polgáraival szemben.

2. A *posse comitatus* gyökerei és fejlődése Angliában

A *posse comitatus* intézményét a 9. századra vezetik vissza, Nagy Alfréd korára. Korabeli források úgy írtak, hogy a (királyi) *reeve*-ek² tolvajok üldözésére fegyveres csapatokat vezettek. A *reeve* a sheriff előintézménye volt az angolszász időkben, feladata a megyei adók beszedése, ítélezés és a béke fenntartása. A pozíciót a *heptartica* (vagyis a hét királyság) időszakában hozták létre, annak érdekében, hogy megszervezzék a királynak engedelmeskedő, királyi akartot közvetítő területi (megyei) igazgatást.³ A sheriff kifejezés ennek megfelelően a me-

gye (*shire*) és a *reeve* szavak összetételéből jött létre, amit már Alfréd uralkodása előtti források is rögzítenek, azonban innentől állandósul, főként az uralkodói reformoknak köszönhetően.⁴

Nagy Alfréd a folyamatos viking támadások elleni hatékony önvédelem kiépítése érdekében két idevágó reformot valósított meg. Az egyik a milíciák megszervezése volt. Elképzelése szerint minden szabad embernek bírnia kellett a fegyverforgatás képességével, annak érdekében, hogy meg tudják védeni a helyi közösséget, illetve az állatot.⁵ A másik reformja a sheriffi hivatalt érintette. Rögzítette a megyék határait, és az állami önvédelem alapegységivé tette azokat. A sheriff ennek a rendszernek az egyik fontos része volt, így sok helyen a helyi milícia vezetője és természetesen a *posse comitatus* birtokosa, vagyis a megye területén lévő fegyverképesek összehívásának a joga illette meg, tehát a megye hatalma vagy ereje felett rendelkezhetett.⁶

A *posse comitatus* alapja a többi germán törzsi állam esetében is megfigyelhető fegyverképeségen⁷ nyugodott, vagyis a szabad férfiaknak azon a jogán és kötelezettségén, hogy fegyvert viseljenek, és szükség esetén a törzs érdekében használják is azt. Így valószínűsíthető, hogy a *posse comitatus* intézményét sem Nagy Alfréd hozta létre, hanem jóval inkább a centralizációs tevékenysége, az állam védelmének hatékonyabbá tételét érintő törekvései tették működőképesebbé és elfogadottá az intézményt, amely így kéz a kézben járt a fegyverviselés jogának elismerésével is.

A normann időkben már teljesen bevetté vált mindkét intézmény. I. Henrik 1115-ban kiadott, a korábbi jogot összegyűjtő és megerősítő törvénye a *Leges Henrici Primiben* fenntartották a király számára a büntetőhatalom jogát, azonban a nyomozás és letartóztatás jogát a seriffre ruházták, aki ennek eredményesége érdekében használhatta a *posse comitatus*-t. II. Henrik 1181-ben előírta, hogy minden szabad embernek fegyvert kell hordania. E dokumentum az 1154. évi dekrétumának megerősítése volt, amely a fentieken túl elvárta, hogy minden fegyverképes kötelezettsége a jogok és szokások védelme.⁸

Földnélküli János e jogokat is szűkítette a *Magna Charta* kiadása előtti időszakban, annak érdekében, hogy több pajzspénzhez jusson, és ütőképesebb haderőt tudjon felállítani. Az uralkodó tevékenységével szembeni elégedetlenség, mint tudjuk, a charta kiadásához vezetett, amely a vizsgálata tárgya szerint azért jelentős, mivel annak 61. cikke mondta ki a fegyveres ellenállás jogát, amely lényegében fenntartotta a fegyverviselés szabadságát a szabad emberek számára a következő évszázadokban, hiszen e jog nélkül, ezen szakasz értelmezhetlenné vált volna.⁹

Ezzel ment szembe a Stuart uralkodók azon törekvése, hogy a pajzspénzeket kihasználva saját állandó hadsereget állítsanak fel. A Stuart restauráció után pedig II. Jakab és II. Károly még jelentősebb haderőt állított fel. Emellett II. Károly megtiltotta a fegyvertartás jogát annak, aki nem rendelkezett legalább száz font bérleti díjú földdel. A discsőséges forradalom után kiadott *Bill of Rights* azonban ismét megerősítette az angol polgárok ezen jogát.¹⁰

A fegyverviselés és a közrend fenntartásához igénybe vett polgár gondolata mélyen beleivódott az angol alkotmányos hagyományokba, amely két intézményben még a 19. században is tetten érhető volt. Azért volt ez szükséges, mivel – ahogy azt Dicey is kifejtette – az angol alkotmányosság nem ismerte a *martial law* intézményét,¹¹ azt kizárólag az anyaországon kívüli területeken alkalmazták a *Petition of Rights* után.¹² Így a belső rend megőrzéséhez más eszközhöz kellett nyúlniuk. Az egyik ilyen eszköz volt a *Riot Act*. A törvény célja a jogellenes és a közrendet, közbiztonságot veszélyeztető gyülekezések feloszlátása volt.¹³ Dicey szerint ilyenkor nemcsak a kormánynak volt fellépési joga és kötelezettsége, hanem „a nyugalmas polgároknak” is, ennél fogva „a közrendet még a szükséges vér- és vagyonáldozat árán is fenntarthatják”.¹⁴ A hadsereg belföldi alkalmazhatóságát ebből az elvi tételből vezették le, és ezt erősítette meg Holroyd bírósága a *Redford vs. Birley* ügyben, amikor a hadsereg alkalmazhatósága mellett akként érvelt, hogy a törvény nem tesz különbséget magánszemély és katona között. A katona továbbra is állampolgár, akinek ugyanazon kötelezettségei és hatalma van, ami nem más, minthogy megőrizze a király békéjét. Tehát, ha az egyik polgár köteles felhívásra beavatkozni, akkor a másik is, ha az egyik fegyvert alkalmazhat, ahol fegyverre van szükség, akkor a katona is megteheti azt ilyen helyzetekben. Nyilvánvaló, hogy ahogy a polgári személyeknek, úgy a katonáknak is a civil hatóságok alávetésében kellett eljárniuk, azonban, ha sürgető és azonnali volt a veszély, akkor kötelesek voltak mindent megtenni, amit a zavargások elhárítása, az emberi élet megóvása és a vagyon megőrzése érdekében szükségesnek véltek.¹⁵

A másik intézmény a *posse comitatus*nak sheriffi jogkörként való megőrzése. A *Sheriffs Act 1887* úgy rendelkezett, hogy a megyében minden személynek készen kell állnia arra, hogy a sheriff parancsára a bűnöző letartóztatásában részt vegyen. Ennek ellenszegülő pedig szabálysértést követett el.¹⁶ Azonban ez a lehetőség, bár majdnem egy évszázadig hatályban volt, a rendészeti szervek 19. század elejétől megfigyelhető rohamos fejlődése mellett már viszonylagossá vált,¹⁷ és az 1967. évi büntetőjogi törvény átadta a történelemnek.¹⁸

3. A *posse comitatus* az észak-amerikai gyarmatokon és az Egyesült Államokban a polgárháborút követő időszakig

Az észak-amerikai területeken létrejövő gyarmatok is ismerték a *posse comitatus* és a sheriff intézményét, és természetszerű volt azok átvétele. Azonban annak elvi életben jelentős különbség mutatkozott, ugyanis míg az anyaországban királyi előjogként funkcionált, vagyis a központi akarat érvényesítésének eszközeként, addig itt sokkal inkább az önkormányzatiság megtestesítője volt.¹⁹ Az amerikai gyarmatok javarészt határterületek voltak a 17–18. században, így mindenkinek elemi érdeke volt a lakosság felfegyverzése, mert a kisebb kö-

zösségek ezáltal tudták megvédeni magukat az indián támadásoktól.²⁰ Ebből adódóan a *posse comitatus* felhasználva szervezték meg a gyarmati milíciákat. Az első 1636-ban, Massachusetts közelében, a pequot indiánok fenyegetésével szemben.²¹

Az alkotmányozás során vita alakult ki a föderalisták és az antiföderalisták között a szövetségi kormányzatnak biztosítandó jogkörökről, így a *posse comitatus* kérdéséről is. Az antiföderalisták nem szerették volna, hogy a szövetségi kormányzat rendelkezhesen a milíciákkal és állandó haderővel, illetve azokat használhassa a tagállamokkal szemben. Így nem véletlen, hogy az alkotmány nem rendelkezik expressis verbis a *posse comitatus* intézményéről. Kezdetben ezért sem kívánták a föderalista államok elfogadni az alkotmányt. Azonban Hamilton a 29. föderalista levélben úgy érvelt, hogy az alkotmány szükséges és elégséges klauzulája²² magában foglalja a *posse comitatus* intézményét is. Ezt pedig az alkotmányos gyakorlat is átvette. Sőt, ahogy azt Joseph Story legfelsőbb bírósági bíró kifejtette, a *posse comitatus* elégtelensége esetén a következő fokozat a béke és biztonság fenntartásának tekintetében a milícia, vagy a haderő alkalmazása.²³ Ami lényegében visszaköszön a második alkotmánykiegészítésből is, mely kimondja, „mivel egy jól szervezett milícia szükséges a szabad állam biztonsága szempontjából, nem lehet a népnek a fegyverek birtoklásához való jogát csorbítani”.²⁴ A fegyverviselés joga, a *posse comitatus* és a milíciák tehát alkotmányosan is összeforrtak, és egy időszakban pedig ehhez kapcsolták a haderő belső alkalmazásának a lehetőségét is.

Az Egyesült Államok alkotmánya nem tartalmaz sem kifejezett engedélyt, sem pedig tiltást a *posse comitatus*-ra és annak angol *Riot Act* típusú értelmezésére, vagyis a haderőnek polgári lakossággal szembeni alkalmazására, így – bár azt alapvetően elvetették – az első Kongresszus mégis gyorsan rendelkezett a *posse comitatus* alkalmazásának lehetőségéről, vagyis arról, hogy a milícia mely esetkörökben legyen igény esetén bevezethető polgári személyekkel szemben. E jogkörök két fő csoportra voltak oszthatók: az első, tág értelmezés az elnöki felhatalmazást jelentette, amelyet lázadás, felkelés leverése érdekében gyakorolhatott az elnök. A második pedig a haderőnek a polgári rendészeti hatóságokat kiegészítő jogköre volt.

Az első tette lehetővé a korai lázadásokkal szembeni hatékony fellépést, amit végül az 1807-es törvényalkotás véglegesített. A második esetkör a rendészeti jellegű jogkörök széles tárházát foglalta magába. A szövetségi szintű együttállása a két értelmezésnek ebben az időszakban szükségszerű és kézenfekvő volt.

A függetlenségi háborút követő évtizedekben az állami vagy szövetségi kormányok hat alkalommal küldtek katonai csapatokat lázadás leverésére, arra mindig felhatalmazást kértek a törvényhozástól. A felhatalmazás során pedig mindig követték James Bowdoin, Massachusetts állam kormányzójának precedensét, amelyet az 1786. évi Shays-felkelés során alakított ki, miszerint az állami milíciát arra utasította, hogy kizárólag a polgári tisztviselők parancsára járjon el, és így az állami/szövetségi rendészeti szervek katonai segítséggel állították helyre a rendet.²⁵

A Shays-lázadás világossá tette, hogy szövetségi szintű megoldásra volna szükség, azonban ehhez a végső lökést a Whiskey lázadás adta, amelynek oka az 1791-ben elfogadott jövedéki adó volt, amit a szesz italokra vetettek ki. Ez pedig jelentős gondot okozott a nyugati határmenti farmereknek, akiknek már az indián támadások is megnehezítették az életüket. Így 1791 júliusában a Redstone-erődben tartott gyűléssel megkezdődött a szervezett ellenállás. Megtagadták az adó befizetését, sőt több esetben rátámadtak az adószedőkre, néhol azokat kátrányba és tollba forgatták. A felkelés pedig futótűzként terjedt, ezért Washington elnök 1792-ben proklamációt adott ki, azonban egyértelművé vált, hogy békés úton a kérdés már nem rendezhető.²⁶ A Kongresszusnak lépnie kellett, hogy a fiatal államalakulat eredményesen és alkotmányos elveit²⁷ fenntartva meg tudja védeni önmagát. A törvényhozás 1792. május 2-án elfogadta *First Militia Actet*. E törvény felhatalmazást adott az elnöknek arra, hogy a különböző állami milíciákat behívja, ha az Egyesült Államokat megszállják vagy invázió fenyegeti, illetve ha bármely államban olyan mértékű összeesküvés alakul ki, amelyet a helyi rendes, polgári szervek nem tudnak kezelni.²⁸ Emellett 1792-ben megalkották a *Civil Disturbance Regulationt*, amely lehetővé tette, hogy a *marshal* felkérje a haderőt a rendfenntartás érdekében vagy bűnöző elfogásának fogantatásához.²⁹ E két törvény megeremtette a lehetőségét a közrendet súlyosan támadó belső ellenállások, lázadások elleni olyan típusú fellépésre, amikor az elnök mind a milíciákat, mind pedig a szövetségi katonai szerveket igénybe veheti.

A környező államokból körülbelül tizenháromezer fős milícia vonult fel Washington elnökkel, hogy leverje a lázadást, tényleges csatára végül nem került sor, de így is közel százötven lázadót letartóztattak, végül legtöbbjüket bizonyítékok hiányában szabadon engedték. Csupán két főt ítélték el lázadásért, majd később ők is kegyelemben részesültek. Washington élt a felhatalmazással, de láthatóan nem eredményezett ez túlhatalmat, így bár az 1792. évi törvény ezen elnöki hatásköre mindösszesen két évig volt hatályban, azonban azt az 1795. évi *Militia Act*ben állandóvá tette a Kongresszus.³⁰

A következő évek történései közül kettőt érdemes kiemelni. Előbb John Adams elnöksége idején a Fries-felkelést (1799), amely szintén az adóterhek miatt robbant ki. Ami miatt több száz farmer fogott fegyvert John Fries vezetésével, akit a szövetségesek elfogtak és árulásért halálra ítélték, de 1800-ban Adams elnöktől kegyelmet kapott.³¹ Jefferson időszakában a Burr-felkelés volt figyelemre méltó. Aaron Burr, az Egyesült Államok harmadik alelnökéként állítólagosan, a nemzetközi kapcsolatait is felhasználva, az amerikai ültetvényesek, a politikusok és a hadsereg egyes tisztjeinek támogatásával külön államot kívánt létrehozni az Egyesült Államok délnyugati részén. Ezért Thomas Jefferson parancsára 1807 februárjában letartóztatták. Az akciót Wilkinson tábornok hajtotta végre. Burr a hazaárulás vádjára alól a bíróság felmentette.³²

Utóbbi események világossá tették, hogy újra egyértelművé kell tenni az ilyen esetekhez kötődő elnöki jogköröket, mivel Wilkinson tábornok, a helyi bíróságok által

kiadott, habeas corpus végzéseket figyelmen kívül hagyva hajtotta végre az elnöki utasításokat, így a John Marshall vezette Legfelsőbb Bíróságnak kellett közbelépnie. A törvényhozás deklarálta az elmúlt időszakban kiforrott gyakorlatot, és 1807-ben elfogadta az *Insurrection Actet*, amely továbbra sem tette lehetővé a *habeas corpus* elnök általi felfüggesztését és a *martial law* elrendelését, azonban rögzítette, hogy ha felkelés vagy a törvények végrehajtásának akadályozása történik, akkor az Egyesült Államok elnöke jogszerűen felhasználhatja a tagállami milíciákat, illetve jogában áll az Egyesült Államok szárazföldi és tengeri haderejét szükséges mértékig igénybe venni, de ennek során a törvényes kereteket be kell tartania, vagyis rögzítette, hogy érintetlenül hagyja a katonaság polgári hatalomnak való alárendelését.³³

A rendészeti és állami önvédelmi célú alkalmazása az intézménynek az első időszakban indokolható volt, azonban a korszak végére a két intézmény szétválasztása megtörtént, így viszont a következő évtizedekben a szövetségi szintű *posse comitatus* alkalmazása ritkává és szörványossá vált, és e körben a szövetségi szervek nem utasították a helyi – *posse comitatus* joggal bíró – szerveket, így például a megyei sheriffeket.³⁴ Ebben az időszakban főként a szövetségi bíróságok kérték fel a haderőt arra, hogy döntéseiknek érvényt szerezzenek, vagy arra, hogy a bírósági épület számára védelmet biztosítsanak egyes ügyek megítélésekor. A nyugati határvidéken pedig nagyon sokáig lényegében az egyedüli bűnüldöző szervként funkcionáltak. A választási eljárásban szintén feladatot kaptak, mégpedig a szavazóhelyiségek őrzését.³⁵

A *posse comitatus* intézményének ismételt kitérítése 1850-ben történt meg. 1849-ben Kalifornia kérte csatlakozását az Unióhoz, ami felborította volna a rabszolgatartó és a nem rabszolgatartó államok szenátuson belüli egyensúlyát. Ez pedig alkotmányos válságot idézett elő. A 31. kongresszusnak ennek megfelelően számos kényes kérdést kellett tárgyalnia. Így Kalifornia szabad államként való csatlakozását, a Mexikótól megszerzett területeken az államszervezet kialakítását, Texas határvitáját Új-Mexikóval, valamint a rabszolgaság kérdését, és ezen belül is a szökevény rabszolgákkal szembeni fellépést. A közhangulatban abszolút benne volt – amit ekkor egyes északi államok képviselői nem is bántak volna – a szakadás lehetősége, vagyis az Unió felbomlása. Zachary Taylor elnök eszköztelen volt a helyzet megoldására nézve, így a törvényhozás pár jeles képviselője, Henry Clay, Daniel Webster és Stephen Arnold Douglas próbálta feloldani a patthelyzetet. Henry Clay 1850. január 29-én nyolc pontból álló tervezetet terjesztett a szenátus elé, amellyel olyan kompromisszum kialakítására törekedett, amely révén ekkor még el lehetett kerülni a mélyebb válságot Észak és Dél között. E tervezet hetedik pontja a szökött rabszolgák hatékonyabb üldözését mondta ki.³⁶

A déliek szerint erre azért volt szükség, mivel a szökött rabszolgák mögött sokszor az északi abolitionista mozgalmak álltak. Ezt igazolja is, hogy például a New York államban található *Vigilance Anti-Slavery Committee* közölte, hogy tagjai 1849-ben százötvenegy rabszolgának nyújtottak segítséget a szökésben. A déliek ezért egyre

inkább szigorúbb törvényi szabályozást követeltek. Mert bár az akkor hatályos első, 1793. évi *Fugitive Slave Act* előírta, hogy a szökött rabszolgákat a nem rabszolgatartó államoknak is vissza kell szolgáltatnia a rabszolgatartóknak, azonban ez sok esetben nem valósult meg. A legnagyobb károk a nem rabszolgatartó államokkal határos rabszolgatartó államokat érte, így Marylandet, Virginiát, Kentuckyt és Missourit, mégis a délebbre helyezkedő államok képviselői követelték leginkább a szigorítást.³⁷

Végül az 1850-es alkotmányos kiegyezés részeként megalkotott törvények rendelkeztek arról, hogy Washingtonban megszüntették a rabszolga-kereskedelmet, Kalifornia beléphetett az Unióba, Utahban és Új-Mexikóban felállították a helyi kormányzatot, rendezték Texas és Új-Mexikó határvidékeit, és kedvezve a délieknek, a szökevény rabszolgákról szóló szabályokat is módosították.³⁸

Az 1850. évi *Fugitive Slave Act* óriási változást eredményezett a *posse comitatus* korábbi évtizedekben tapasztalható alkalmazásában. A törvény ötödik cikkének felhatalmazottja a *marshal* és helyettese volt, vagyis szövetségi alkalmazott. Nekik volt kötelességük a bírói parancs végrehajtása, vagyis a szökött rabszolgák kézre kerítése és visszaszolgáltatása, ennek – véltlen vagy szándékos – elmulasztása esetén jelentős pénzbírással sújthatták őket. Amennyiben szükségesnek vélték, a rendelkezések realizálása érdekében igénybe vehették az érintett megye közösségét, vagyis felhívhatták a *posse comitatus* intézményét. A törvénynek ez a szakasza kifejezetten kimondta, hogy minden állampolgár köteles volt ezen parancsnak eleget tenni és segíteni, támogatni a gyors és hatékony végrehajtást.³⁹ Így a nem rabszolgatartó államok polgárai is kötelesek voltak a *posse comitatus* elrendelése esetében részt venni a területükön lévő, szökött rabszolgák elfogásában. Ami szembement az intézmény alapvető rendeltetésével, hiszen azt azért hozták létre, hogy a helyi emberek a helyi biztonságot sértő cselekményeket felszámolják, a helyi rendfenntartást megvalósítsák, viszont ezzel a rendelkezéssel a törvény lényegében a déli rabszolgatartók meghosszabbított karjává tette őket.⁴⁰

A törvény hatálybalépése után azonban csak az abolicionista csoportok álltak ellen a törvény végrehajtásának, de legalább ekkora hányada a lakosságnak megértő volt a déliek panaszára, és aktívan támogatták annak végrehajtását, ellenben a jelentős többség, bár nem értett egyet a törvény rendelkezéseivel, de belenyugodott abba az Unió egysége miatt.⁴¹ A fordulat 1854 után következett be a *Kansas-Nebraska Act* elfogadása után. A törvény létrehozta Kansast és Nebraskát, viszont ehhez szükség volt a törvényhozásban a déliek támogatására, azonban ők először nem kívántak hozzájárulni ahhoz, hogy olyan területeket hozzanak létre, ahol kötelezően tiltott lett volna a rabszolgaság, ugyanis a Missouri-kompromisszum az északi szélesség 36°30'-tól északra eső területek esetében megtiltotta a rabszolgaságot. A törvény elfogadásával hatályon kívül helyezték a kompromisszumot, és a népszuverenitásra, vagyis a területen lakók döntésére bízták annak meghatározását, hogy legyen-e ott rabszolgaság vagy sem. Ennek hatására tömegesen érkeztek a területre rabszolgaságpártiak és -ellenesek, amely végül vérontáshoz vezetett köztük. Ami

pedig visszafordíthatatlan töréseket idézett elő Észak és Dél között.⁴² Amit csak fokoztak a néhol rendkívül brutális fellépések a szökött rabszolgákkal szemben. Így egyre inkább nem tudták igénybe venni a *posse comitatus*-t, mivel a helyben lakók ellenálltak, így egyre többször a haderő érvényesítette a törvényben foglaltakat. Ilyenkor úgy érveltek, hogy a katonák nem a haderő tagjaként, hanem polgárként vettek részt a *posse comitatus* felhívásban.⁴³

A haderő igénybevétele a polgári hatóságok részéről bevett gyakorlattá vált. Jelentős politikai visszhangot az intézmény viszont ismét csak a polgárháború utáni helyreállítás időszakában (1865–1877) kapott. Az 1807. évi *Insurrection Act* módosításai révén kiemelkedő jelentőséggel bírt, hiszen az 1861-es változtatás lehetővé tette, hogy az Egyesült Államok kormányának tekintélye elleni lázadás esetében a fenti intézkedéseket a tagállami akarat ellenére is alkalmazza az elnök, ami a polgárháborút követő helyreállítás közrendészeti alapjává vált. Az 1866. évi *Civil Rights Act* – amely állampolgárságot biztosított a színes bőrű személyeknek, akiket korábban rabszolgasorban tartottak – a rendelkezéseinek megtartása érdekében szintén lehetővé tette a *posse comitatus* elrendelését, amely ilyen körülmények között a haderő felhasználását jelentette.⁴⁴

Az 1871-es kiegészítés célja eredetileg a színes bőrű állampolgárok Ku-Klux-Klannal szembeni védelmét hivatott biztosítani. Hasonlóan ahhoz, ahogy korábban északon az 1850. évi törvényt fogadták, úgy délen ez váltott ki ellenállást, így itt is a haderő került bevetésre, ugyanazzal az indokkal, mint korábban, hogy ezek valójában polgári kötelezettséget teljesítő személyek.⁴⁵

Tényleges változást az 1876. évi elnökválasztás hozott. Ugyanis ennek során a déli államokban a *marshal*okat a választási törvény végrehajtásában és annak megakadályozásában – ami amúgy az ekkor hatályos jogszabályoknak megfelelt –, hogy a korábbi konföderációs tisztviselők szavazzanak, a haderő jelentős fellépése segítette. A választásokat rendkívül szoros eredménnyel végül Rutherford B. Hayes republikánus jelölt nyerte, azonban elterjedt az a vélemény, hogy a haderő jelentős felvonulása megfélemlítette a déli szavazókat. Így a felálló – demokrata többségű – Kongresszus 1878-ban elfogadta a *Posse Comitatus Actet*.⁴⁶

A *Posse Comitatus Act* lezárta a *posse comitatus* intézményének tágító jellegű értelmezésének a lehetőségét, és a haderő belső alkalmazását kizárólag az alkotmányban és a kongresszus által elfogadott törvényben engedélyezett esetekben tette lehetővé. Aki ezt megsértette, azt jelentős pénzbírással és/vagy két évig tartó szabadságvesztéssel lehetett sújtani.⁴⁷

A *Posse Comitatus Act* hatálya viszont nem terjed ki a milíciára – 1916-tól Nemzeti Gárdára –, mivel azok tagállami ellenőrzés alatt állnak, amíg szövetségi szolgálatba nem hívják őket, így a kormányzó utasítására felhatalmazást kaphatnak a törvényes rend helyreállítására. Szintén ki kell hangsúlyozni – ahogy arra William Winthrop is rávilágított –, hogy a *Posse Comitatus Act* ellenére az elnök felhívhatja az *Insurrection Act* rendelkezéseit,⁴⁸ így a haderő továbbra is alkalmazható belföldön lázadás, felkelés,

továbbá olyan tömeges jogellenes cselekmények esetén, amelyek akadályozzák a szövetségi törvények végrehajtását, vagy megfosztják a polgárokat az alkotmány által biztosított jogoktól,⁴⁹ továbbá a tagállami milícia támogatásának szükségessége esetén.

4. Összegzés

A *posse comitatus* ősi angolszász gyökerű joga a közösségnek, hogy a közbiztonságot zavaró egyéneket közösen fellépve a törvénykező szerv elé állítsák. A *posse comitatus* hosszú utat járt be, és egy időszakban mindkét vizsgált államban kiterjesztve értelmezve a haderő belföldi igénybevételét biztosította.

Az Egyesült Királyságban a *Riot Act* révén a kitágított felfogása tovább volt hatályban (1973-ig), mint a hagyományos értelmezése, a sheriff jogkörként funkcionáló megyei hatalom, hiszen azt az 1967. évi büntetőjogi törvény helyezte hatályon kívül.

Az Egyesült Államokban a *posse comitatus* tág értelmezése tapasztalható a szövetségi állam korai, valamint a polgárháború előtti és azt követő időszakában. Ezt az átmeneti állapotot a *Posse Comitatus Act* véglegesnek ható módon lezárta. Azonban az ősi értelmű *posse co-*

mitatus a törvényt után is fennmaradt, sőt a fénykorát ezt követően élte a vadnyugaton. Ma Coloradóban közel húsz megyei sheriff hivatalában található ilyen közösség, azonban ma már önkéntes alapon szerveződnek, nem pedig felhívásra.⁵⁰

A *Posse Comitatus Act* célja az volt, hogy a szövetségi haderő ne, vagy csak szűk körben láthasson el rendészeti feladatokat. Erre világított rá az 1878-as új-mexikói eset is, amikor egy rablóbanda terrorizálta a helyi lakosságot. A kormányzó kérte a helyi katonai parancsnokot, hogy segítsen a bűnözők letartóztatásában, azonban ő a *Posse Comitatus Actre* hivatkozva azt visszautasította, ugyanis érvelése szerint a törvény tiltja, hogy rendes letartóztatások során a haderő közreműködjön. Végül a helyzet odáig eszkalálódott, hogy a haderő közreműködésére volt szükség. A hadügyminisztérium ki is emelte, hogy a *Posse Comitatus Act* megakadályozta, hogy az események alacsonyabb eszkalálódási szintjén oldják meg a krízist.⁵¹ A törvény mai napig tartó kritikája, hogy akadályozza a hatékony bűnüldözést, vagy például a terrorizmus elleni fellépést. A haderő belső alkalmazása továbbra is fennmaradt. A törvény elfogadását követő négy évtizedben a jelentősebb sztrájkok letörésére a haderőt vették igénybe, ennek tetőpontjaként 1919/20-ban a munkásmozgalmakkal szemben huszonkilenc alkalommal lépett fel a hadsereg.⁵²

KELEMEN, ROLAND

Ein historischer Überblick über die Institution des *Posse Comitatus* von den englischen Wurzeln bis zum *Posse Comitatus Act*

(Zusammenfassung)

Der *posse comitatus* ist ein altes angelsächsisches Recht der Gemeinschaft, kollektive Maßnahmen zu ergreifen, um Personen, die die öffentliche Sicherheit stören, vor ein rechtmäßiges Organ zu bringen. Es war Alfred der Große, der es in ein Gesetz aufnahm. Das zugrundeliegende Recht, Waffen zu tragen, wurde in der Magna Charta Libertatum indirekt durch das Recht auf Widerstand bestätigt. Der Stuart-Absolutismus begann, es auszurotten, aber die Bill of Rights stellte es als Grundrecht wieder her. Es ist kein Zufall, dass die Bevölkerung der entstehenden nordamerikanischen Kolonien auch auf die Institution des *posse comitatus* zurückgriff, um sich zu ihrer eigenen Verteidigung zu organisieren, was auch die Rechtsgrundlage für die Milizen war. Dies

wurde durch den zweiten Verfassungszusatz bestätigt. Der *posse comitatus* hat einen langen Weg hinter sich und wurde in den beiden untersuchten Staaten einst als eine Erweiterung des Einsatzes der Streitkräfte im Inland interpretiert. Im Falle der Vereinigten Staaten wurde er sogar dazu verwendet, flüchtige Sklaven in Staaten zu fangen, die keine Sklaven halten. Die erweiterte Auslegung des Gesetzes, selbst im Falle der Konsolidierung nach dem Bürgerkrieg, bot ein Instrumentarium für den Einsatz der Streitkräfte zur Gewährleistung der öffentlichen Sicherheit. Dem setzte der Kongress 1878 mit der Verabschiedung des *Posse comitatus Act* und der engen Begrenzung des Einsatzes der Streitkräfte im Inland ein Ende.

KELEMEN, ROLAND

A historical overview of the institution of *posse comitatus* from its English roots to the *Posse Comitatus Act*

(Abstract)

The *posse comitatus* is an ancient Anglo-Saxon right of the community to take collective action to bring individuals who are disturbing public safety before a lawful body. It was Alfred the Great who put it into legal form. The underlying right to bear arms was indirectly

confirmed by the Magna Charta Libertatum through the right of resistance. Stuart absolutism began to abolish it, but the Bill of Rights re-established it as a fundamental right. It is no coincidence that the populations of the emerging North American colonies also resorted to the

institution of *posse comitatus* to organise for their own defence, which was also the legal basis for the militias. This was confirmed by the Second Amendment. The *posse comitatus* has come a long way and, at one stage, was interpreted in both the states under review as an extension of the domestic use of the armed forces. Indeed, in the case of the United States, it was also used to cap-

ture fugitive slaves in non-slave-holding states. And then its expanded interpretation, even in the case of post-Civil War consolidation, provided a toolkit for the use of the armed forces for public security. This was ended by Congress in 1878 with the passage of the *Posse comitatus Act* and the narrowing of the domestic use of the armed forces.

Jegyzetek

- ¹ JENKINS, John Philip: *Posse comitatus*. www.britannica.com/topic/posse-comitatus.
- ² Érdemes a király által kijelölt reeve-től megkülönböztetni a birtokigazgatásban működő reeve-t, aki nagyban hasonlatos a magyar háznagyhoz. A vidéki Angliában a nemesi birtokigazgatás legfontosabb embere a reeve volt. A három fő hivatalnok egyike a *steward* és a *bailiff* mellett. A várnagy maga is jobbágy volt, akit a többi jobbágy választott meg. Felelős volt az uradalom területén végzett minden tevékenységért, valamint az állatállományért. Lásd Reeve. *Writer's Perspective*, 2016. november 6. <https://aprilmunday.wordpress.com/2016/11/06/the-reeve/>.
- ³ ABELS, Richard: *Alfred the Great – War, Kingship and Culture in Anglo-Saxon England*. London, New York, 1998. Routledge, 268–274. p.
- ⁴ KOPEL, David B.: The *Posse comitatus* And The Office Of Sheriff: Armed Citizens Summoned To The Aid Of Law Enforcement. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 2015. 4. sz. 769. p.
- ⁵ ABELS 1998. 194–208. p.
- ⁶ KOPEL 2015. 771–772. p.
- ⁷ HÄRKE, Heinrich: The Rite to Bear Arms. *Handgunner*, 1996. 4–5. sz. 46–53. p.; FERDINANDY Gejza: *A királyi méltóság és hatalom Magyarországon*. Budapest, 1895. Kilián Frigyes M. K. Egyetemi Könyvtár Kiadás, 138. p.
- ⁸ HAYS, Stuart R.: The Right to Bear Arms – A Study in Judicial Misinterpretation. *William & Mary Law Review*, 1960. 2. sz. 384. p.
- ⁹ MCKECHNIE, Williem Sharp: *Magna Carta – A Commentary on the Great Charter of King John*. Glasgow, 1914. James Maclehose and Sons, 465–477. p.
- ¹⁰ HAYS 1960. 386. p.
- ¹¹ DICEY, Albert Venn: *Bevezetés az angol alkotmányjogba*, Budapest, 1902. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata, 266–267. p.
- ¹² FINLASON, William Francis: *Martial Law*, Bristol, 1872. *Law Magazine and Review*, 4. p. DOI: <https://doi.org/10.1093/nq/s4-X.254.370d>.
- ¹³ Jogszerű gyakorlásához szükséges volt, hogy legalább tizenkét személy törvénytelen gyűlésen vegyen részt, amely a hatóságok megítélése szerint veszélyezteti a közrendet. Ekkor annak feloszlását a békebíró, vagy annak helyettese, továbbá a polgármester vagy más tisztviselő elrendelhetette. Az erre vonatkozó proklamációt felolvasták a gyűlekezlet előtt. A proklamációban pontosan kellett idézni a törvénybe foglaltakat, ugyanis annak hiányos közlése az eljárás jogszerűségét anulálhatta. Amennyiben a résztvevők egy órán belül nem hagyták abba jogellenes cselekményüket, akkor azzal hűtlenséget valósítottak meg, és a rendőrség, szükség esetén a katonaság vagy más erre felhívott egyének erőhatalommal, akár fegyverhasználattal is, feloszlathatták a csoportosulást. – *An act for preventing tumults and riotous assemblies, and for the more speedy and effectual punishing the rioters*. www.gutenberg.org/files/8142/8142-h/8142-h.htm.
- ¹⁴ DICEY 1902. 266. p.
- ¹⁵ WISE, Edward: *The Law Relating to Riots and Unlawful Assemblies: Together with a View of the Duties and Powers of Magistrates, Police Officers, Special Constables, the Military, and Private Individuals, for their Suppression; and a Summary of the Law as to Actions Against the Hundred*, London, 1848. Shaw and Sons, 74–75. p.
- ¹⁶ An Act to consolidate the Law relating to the office of A.D. 1887. Sheriff in England, and to repeal certain enactments, relating to Sheriffs which have ceased to be in force or have become unnecessary. www.legislation.gov.uk/ukpga/1887/55/pdfs/ukpga_18870055_en.pdf.
- ¹⁷ SMITH, Daniel: The History of Firearms in the British Police. *Historic UK*. www.historic-uk.com/HistoryUK/HistoryofBritain/Firearms-in-the-British-Police-Force/.
- ¹⁸ Criminal Law Act 1967. www.legislation.gov.uk/ukpga/1967/58/pdfs/ukpga_19670058_en.pdf.
- ¹⁹ KOPEL 2015. 792. p.
- ²⁰ HÄRKE 1996. 388. p.
- ²¹ JENKINS.
- ²² SPALDING Matthew: *Az amerikai függetlenségi nyilatkozat és alkotmány alapelvei*. Budapest, 2011. Századvég Kiadó, 59–60. p.
- ²³ KOPEL 2015. 794–795. p.
- ²⁴ Second Amendment. <https://constitution.congress.gov/constitution/amendment-2/>.
- ²⁵ DENNISON, George M.: Martial Law: The Development of a Theory of Emergency Powers, 1776-1861. *The American Journal of Legal History*, 1974. 1. sz. 55–56. p. DOI: <https://doi.org/10.2307/845241>.
- ²⁶ HOGELAND, William: *The Whiskey Rebellion – George Washington, Alexander Hamilton, and the Frontier Rebels Who Challenged America's Newfound Sovereignty*. New York, 2006. Simon&Schuster Paperbacks.
- ²⁷ BEKE-MARTOS Judit: Az Amerikai Egyesült Államok – Egy egyedülálló kísérlet. In BEKE-MARTOS Judit (szerk.): *Összetett állammodellek és a hatalommegosztás elve*. Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 112–125. p.
- ²⁸ Militia Acts of 1792. www.mountvernon.org/education/primary-source-collections/primary-source-collections/article/militia-act-of-1792/.
- ²⁹ ENGBAHL, David E.: The New Civil Disturbance Regulations: The Threat of Military The New Civil Disturbance Regulations: The Threat of Military Intervention Intervention, *Indiana Law Journal*, 1974. 4. sz. 583–590. p.
- ³⁰ Militia Act of 1795. www.loc.gov/resource/rbpe.22201300/.
- ³¹ LONGLEY, Robert: What Happened During the Fries Rebellion of 1799? The Last of Three American Tax Revolts. *ThoughtCo*. 2020.
- ³² STEWART, David O.: *American Emperor – Aaron Burr's Challenge to Jefferson's America*, New York, 2011. Simon & Schuster Paperbacks.
- ³³ Insurrection Act of 1807. <https://govtrackus.s3.amazonaws.com/legislink/pdf/stat/2/STATUTE-2-Pg443a.pdf>.
- ³⁴ KOPEL 2015. 796. p.
- ³⁵ CAMPISI, Dominic J.: The Civil Disturbance Regulations: Threats Old and New. *Indiana Law Journal*, 1975. 4. sz. 767–770. p.
- ³⁶ CAMPBELL, Stanley W.: *Slave Catchers – Enforcement of the Fugitive Slave Law. 1850–1860*. Chapel Hill, 1968. The University of North Carolina Press, 3–5. p.
- ³⁷ CAMPBELL 1968. 6–8. p.
- ³⁸ RUSSEL, Robert R.: What Was the Compromise of 1850? *The Journal of Southern History*, 1956. 3. sz. DOI: <https://doi.org/10.2307/2954547>.

- ³⁹ Fugitive Slave Act 1850. www.battlefields.org/learn/primary-sources/fugitive-slave-act.
- ⁴⁰ KOPEL 2015. 797. p.
- ⁴¹ CAMPBELL 1968. 50–79. p.
- ⁴² SUTTON, Robert K.: The Wealthy Activist Who Helped Turn “Bleeding Kansas” Free. *Smithsonian Magazine*. 2017. augusztus 16. www.smithsonianmag.com/history/wealthy-activist-who-helped-turn-bleeding-kansas-free-180964494/.
- ⁴³ KOPEL 2015. 797. p.
- ⁴⁴ BANK, William C.: Providing „Supplemental Security – The Insurrection Act and the Military Role in Responding to Domestic Crises. *Journal of National Security Law & Policy*, 2009. 1. sz. 42. p.
- ⁴⁵ KOPEL 2015. 801. p.
- ⁴⁶ FELICETTI, Gary – LUCE, John: The *Posse comitatus* Act: Setting the record straight on 124 years of mischief and misunderstanding before any more damage is done. *Military Law Review*. 2003. március. 109. p.
- ⁴⁷ *Posse comitatus* Act of 1878. <https://govtrackus.s3.amazonaws.com/legislink/pdf/stat/20/STATUTE-20-Pg145.pdf>.
- ⁴⁸ ELSEA, Jennifer K.: *The Posse comitatus Act and Related Matters: The Use of the Military to Execute Civilian Law*. <https://fas.org/sgp/crs/natsec/R42659.pdf>, 22. p.
- ⁴⁹ Erre hivatkoztak az iskolai szegregáció megszüntetésére irányuló bírói végzések végrehajtásának érvényre juttatásakor Mississipiben (1962) és Alabamában (1963).
- ⁵⁰ KOPEL 2015. 808–812. p.
- ⁵¹ ELSEA 39. p.
- ⁵² Uo. 34–36. p.

A magánjogi kodifikáció igénye, amely már a Hármaskönyv létrejöttét is megalapozta, és a reformkorban sem szorult háttérbe, a 19. század második felében új körülmények között jelentkezett.¹ A polgári jogélete minden addiginál nagyobb mértékben kívánta meg egy, az egész ország területén hatályos, magyar magánjogi kódex megalkotását, ami a századfordulóra kézzelfogható eredményt hozott. Bár az 1900. évi tervezet és az azt követő törvényművek számos okból kifolyólag nem érthettek révbé, úgy tűnt, a jogalkotó az 1920-as évek végére pótolhatja az évszázados hiányt. Pesthy Pál igazságügy-miniszter e szavak kíséretében nyújtotta be Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének javaslatát (Mtj.) 1928. március 1-jén a képviselőháznak:

„Más azonban a helyzet Trianon után, mint volt a helyzet Mohács után, vagy 1848 után. Más a helyzet azért, mert ma nincs olyan idegen befolyás, ma nincs olyan idegen politikai irány, amely ennek a törvénynek megalkotását megakadályozná. [...] Épen ezért most látom adottnak ezt a nyugodt pillanatot arra, hogy a magyar állami önállóság attribútumát képező ezt a törvényjavaslatot tető alá hozzuk.”

Ehhez előfeltételként nevezte meg az országon belüli nemzeti egység meglétét, hiszen „nincs a magyar jogterületnek jogalanya és egyede, akit ennek a törvénynek valamelyes rendelkezése valamely vonatkozásban ne érintene.”² Minden bizonnyal nem gondolta, hogy e nemzeti egység hiányán túl számos tényező akad, amelyek ellehetlenítik a magánjogi törvényjavaslat elfogadását, az idegen befolyás pedig új formában ölt testet. Tanulmányomban áttekintést adok az Mtj. el nem fogadásának a területvesztésekkel összefüggő és egyéb okairól, valamint az 1938-tól visszacsatolt területek, főként a keleti és erdélyi országrészek magánjogi jogharmonizációjában betöltött szerepéről.

1. Magyar magánjog a határokon túl

Az első világháború és az azt követő cseh, román, délszláv megszállások, valamint a trianoni békeszerződés következtében felfüggesztett kodifikációs munka 1922-ben indulhatott újra, azonban a békeszerződés árnyéka – ahogyan az egész államéletre – az elkészített törvényjavaslatra is rávetült. Számos rendelkezése között nem szerepelt ugyan a magánjogi kódex hatálybaléptetését érintő – enélkül is súlyos tehernek bizonyult –, viszont közvetetten mégis ezt eredményezte. Az Olaszországhoz, Ausztriához és Lengyelországhoz csatolt, relatíve kisebb területeken hamar és szinte teljes mértékben véget vetettek a magyar magánjog uralmának, de a csehszlovák, a román és a jugoszláv állam nem így járt el, ami a későbbiekben nagy jelentőséggel bírt.³ E fejezetben rövid áttekintést adok az utóbbiak jogegységesítő törekvéseinek eredményéről, azon jogterületekre fókuszálva, amelyek az Mtj.-ben is helyet kaptak. Így nem foglalkozom többek között a házassági köteléki jog változásaival; e témát Nagy Péter idézett tanulmánya kimerítően tárgyalja.⁴

Joó László Ádám

A 95 éves magánjogi törvényjavaslat és Magyarország területi változásainak összefüggései

Bár a Csehszlovák Köztársaság szlovákiai és kárpátaljai részein a 11/1918. számú, ún. recepciós törvény fenntartotta a magyar magánjog hatályát, a Csehországban, Morvaországban és Dél-Sziléziában továbbra is alkalmazott Optk. szabályai az odaérkezett cseh jogászok által beszivárogtak a mindennapokba, jogszabályi rendelkezés nélkül is. A brünni székhelyű Legfelsőbb Bíróság pedig megállapította, hogy a kódex Szlovákiában (és nyilván Kárpátalján is) a szokásjoggal azonos mértékben volt alkalmazandó (habár elsősorban a szokásjog ismeretének hiányában hívták segítségül).⁵ Az Optk.-val rokon csehszlovák polgári kódex kidolgozása 1919 óta napirenden volt, azonban a harmadik elaborátum sem vált törvénnyé.⁶ Ezzel párhuzamosan megindult a részleges jogegységesítés, amely főképpen a személyi és a családi jog területén volt megfigyelhető, és a nagykorúság korhatárának a huszonegyedik életévre leszállításában, a nagykorúsítás, az örökbefogadás és a tartás szabályainak módosításában állt. A további jogterületek vonatkozásában is előfordultak új jogszabályok, de jelentős változást nem eredményeztek, mint ahogyan a Trianon utáni bírói gyakorlat sem, eltekintve az Optk. hatásától.⁷

A román államhoz csatolt területek közül a történelmi Erdélyben 1853 óta, valamint a volt katonai határőrvidék keleti részén 1850 óta az Optk.-t alkalmazták, ugyanakkor a kiegyezés óta alkotott magyar jogszabályok számos rendelkezését hatályon kívül helyezték, amíg Máramarostól Temesig a magyar magánjog érvényesült. Még a megszállás idején a nagyszabású Kormányzótanács I. sz. rendelete fenntartotta az addigi jogrendszert, majd hasonlóan rendelkezett az 1923. évi alkotmánytörvény is (137. §). 1940-ben lépett volna hatályba az új, egységes román Ptk., azonban a területi veszteségek miatt előbb a következő évre halasztották, később végleg mellőzték.⁸ A nagykorúság korhatárát illetően a fentiekhez hasonlóan rendelkeztek, továbbá törvényt alkottak a jogi személyekről, a munkaszerződésekről, valamint megszüntették az utóöröklés (hitbizományi helyettesítés) intézményét.⁹

Az eddigiekhez hasonló tendencia figyelhető meg a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (1929-től Jugoszláv Ki-

ráltság) esetében, ahol az újvidéki Nemzetgyűlés 1918 novemberében kinyilvánította Dél-Magyarország csatlakozását Szerbiához, egyszersmind hatályban tartotta az addig keletkezett jogforrásokat. Az állam teljes területén hatályos polgári törvénykönyv elfogadása a kezdeti stádiumban megrekedt,¹⁰ így a magyar magánjogot, a volt katonai határörvidéken pedig az Optk. addig még hatályon kívül nem helyezett rendelkezéseit alkalmazták továbbra is.¹¹ Emellett a nagykorúság korhatárát itt is a huszonegyedik életévben határozták meg, az alapítványokról, a névviselésről és a telekkönyvi jogról pedig új törvények jelentek meg.¹² Nem lehet kizárni, hogy a bíróságok figyelembe vették az Mtj.-t, hiszen a Kir. Kúria Trianon utáni határozatai ismeretesek voltak a délvidéki jogászok körében.¹³

2. A magánjogi vonatkozású Trianon veszélye

A fentiekből jól látszik, hogy nem volt alaptalan az a cél, amely az elcsatolt területekkel való jogegység megővésében állt. Támogatói között találjuk Juhász Andort, a Kúria elnökét, aki a következőképpen foglalt állást egy 1927-ben (tehát még az Mtj. benyújtását megelőzően) elhangzott felsőházi felszólalásában:

„Ha századok óta készülő (!) magánjogi törvénykönyvünk a háború előtt a törvénytárba került volna, akkor ez most erős összetartó kapcsa lenne a durván és lelketlenül szétszakított magyarságnak, míg annak jelenleg törvénybe iktatása azt jelentené, hogy mi magunk lazítjuk meg az elcsatolt részekkel még fennálló jogi kapcsolatot.”¹⁴

Az 1930-ban megtartott évnemző beszédében megerősítette a fenti nézetét.¹⁵

Nem ellenezte a kodifikációt Illés József, a budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem professzora sem, de szintén alkalmatlannak találta rá az időt. Ahogyan a Hármaskönyvnek vitathatatlan szerepe volt a három részre szakadt ország területei közötti jogegység fenntartásában, ugyanúgy szolgálta azt a békeszerződés által elveszített országrészek és Magyarországon a magyar magánjog fennmaradása.

„A magyar földrajzi egység teremtette meg a gazdasági egységet, ez hozta létre a jogot.” Szem előtt tartandónak ítélte ezeket a körülményeket az egyharmadára csökkent országterületen történő jogalkotásnál. „Igyekeznünk kell, hogy azokat a többszáz éves szálakat, amelyek minket mindig összefűztek és összefűznek még ma is az erőszakosan elszakított részekkel, ne magunk tépjük el.”¹⁶

A fejezetcímbe szereplő kifejezés megfogalmazása Kolosváry Bálint budapesti magánjogász-professzortól származik, aki elismerte az utódállamok részleges jogegységesítésének tényét, ezzel a magyar magánjog számos áttörését, ugyanakkor a régi politikai határokon belüli osztatlan és egységes jogterületként jellemezte azt. Véleménye szerint az Mtj. éppen a törvényerő hiányában hathatott megtermékenyítőleg a határokon túli magánjog fejlődésére, míg az elfogadása egy magánjogi vonatkozású Trianonhoz vezetett volna.¹⁷

Az előbbi ellenvetéseket számos tekintélyes jogász illette kritikával, másként tekintve a szomszédos államok jogegységesítő törekvéseire. Tóth Lajos, a debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem magánjogász-professzora már a Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének törvényhozási tárgyalásáról szóló 1931. évi XXII. törvénycikk javaslatához fűzött felsőházi felszólalásában támogatásáról biztosította az igazságügy-minisztert, hozzátéve:

„ki tudja, nem kell-e ennek a nemzetnek az ő önállósága fennmaradásáért, nemzeti egységéért, amelyet oly mérhetetlen áldozatok árán birtunk megszerezni, a jövőben küzdenie? Adja Isten, hogy ebben a küzdelemben ez a magánjogi kódex, melynek megalkotására a jelen javaslat igen jelentős lépéseket tesz, éppoly erős fegyvere legyen a magyar nemzetnek, mint amilyen erős fegyvere volt Werbőczy Hármaskönyve.”¹⁸

Tóth Lajos

Később kifejezetten az erdélyi származású Kolosváry Bálint megállapításaira reflektálva fejtegette ki eltérő nézeteit az 1934-ben megtartott rektori székfoglaló beszédében. Felhívta a figyelmet arra, hogy a még fennálló jogegység az érintett államok döntésétől

függ, a felszámolása pedig bármikor esedékes lehet, mint-hogy részlegesen már be is következett. Úgy vélte, erre tekintettel nem szabad függőben tartani a kodifikációt, mint ahogyan az összekötő szálak eltépésével kapcsolatos

érvet sem fogadta el. Az Mtj. nagy egészében nem más, mint az élő magánjog törvénybe foglalása, így tartalmát abban az esetben is alapul veheti a határon túli bíró (nem a szakaszokra való hivatkozással), ha nálunk hatályba lép, „mindaddig, míg felteheti azt, hogy ennek ottan szokásjogi bázisa van.” Példaként hozta az Optk. szabályainak továbbélését az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok területén.¹⁹ A jogegység kérdésében Menyhárház Gáspár már korábban ezt az álláspontot képviselte a szegedi M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem felsőházi tagjaként tartott beszédében, szembehelyezkedve Juhász Andorral, ahogyan tette ezt Szladits Károly is.²⁰

Azonban a legszélesebb ismeretanyaggal minden bizonnyal Ujlaki Miklós budapesti ügyvéd, a Szladits-iskola tagja rendelkezett a magyar magánjognak a határokon túli állapotáról, aki éveken keresztül tanulmányozta a szomszédos államok jogegységesítő törekvéseit, ennél fogva alappal állt ki az Mtj. mielőbbi elfogadása mellett.²¹ Összefoglaló művében idézi a csehszlovák Legfelsőbb Bíróság megállapítását, az előző bekezdésben írtakra mintegy cáfolatul:

„A magyar polgári törvénykönyv tervezete ugyan nem lett és nem lesz Szlovákiában törvény, azonban mint más esetekben, most sincs annak akadálya, hogy a tervezet elvei figyelemre méltassanak, mert miként az köztudomású, ezen tervezet tulajdonképpen azoknak a jogszabályoknak a kompilációja és írásbafoglalása, melyek az állandó bírói gyakorlat által fejlesztettek ki. Ez a bírói gyakorlat Szlovákiában [és nyilván Kárpátalján], amennyiben a kérdés írott joggal nincs szabályozva, általánosan jogalkotó tényezőnek ismertetik el.”²²

3. Alkalmatlan idők, kritikus közvélemény

Tanulmányomban elsősorban az Mtj.-nek a területi veszteségekkel és a revízió reményével összefüggő mellőztetését vizsgálom, ugyanakkor szükséges szót ejteni annak egyéb okairól is. A benyújtását követő évek közéletét és jogalkotását a gazdasági világválság hatotta át, amely egyfelől az újonnan jelentkező problémák megoldására terelte a figyelmet, másfelől a kodifikáció időszerűtlenségét sugallta. Ha az előállt zavaros viszonyok között alkotnák meg a kódexet, nem viselné-e magán azok lenyomatát akkor is, amikor már rendezettebb körülmények következnek? Más szemszögből nézve, nem gátolná-e a gazdasági változások által megkívánt jogfejlődést? Szladits Károly alaptalannak találta ezeket az aggodalmakat, mivel az örök életű, nebánsvirág kódexek illúziója akkorra már tovatűnt, az – akár novelláris – módosításnak semmi nem képezte akadályát.²³ Továbbá kiemelte, hogy „a válságjog a közjog betódulása a magánjogba (például valorizáció). A válságjog nem gazdagítása a magánjog anyagának, hanem annak ideiglenes felfüggesztése. Betegség, amelyből előbb-utóbb ki fogunk gyógyulni.”²⁴ Érzékletesen világított rá egy hasonló problémára is:

„Amint az embert is álmatlan éjszakákön támadják meg gyöttrő kétségek, a válságnak ebben az éjszakájában vált nálunk is hangosabbá az eddig csak lappangó kétség: van-e egyáltalán szükségünk magánjogi kódexre, nem jobb-e a mai szokásjogi rendszer, amely a bírói esetjognak enged túlnyomó teret.”

Álláspontjában a kódex és az esetjog egységét a sarki tengeren úszó jéghegyhez hasonlította, amelynek a felszínen látható egytized része az írott jog, a másik kilencetized a hozzá tapadó esetjog.²⁵

Meg lehet még említeni a Juhász Andor által hangsúlyozott tény, miszerint az Mtj. indokolása nem készült el a benyújtásának idejére, a későbbiekben is csak részben látott napvilágot, holott a törvényhozási tárgyaláshoz elengedhetetlen lett volna.²⁶

Veress Emőd további okként nevezi meg Szász Béla 1931-ben bekövetkezett halálát, hiszen ő irányíthatta volna az Mtj. végleges formába öntését a bíróságok figyelembevételével.²⁷

Nem lett volna csekély munka feldolgozni mindazt a kritikát, észrevételt, amelyet a korszak jogászai éveken keresztül megfogalmaztak számos folyóiratban, tanulmánykötetben. Azzal, hogy a nagykorúság korhatárát a 24. életév betöltéséhez kötötte, a férjnek kiemelt pozíciót biztosított a házasságon belül, és a házasságon kívül született gyermek helyzetét kedvezőtlenül határozta meg, „az életpelen múlt-hoz való görcsös ragaszkodás hibájába esett.”²⁸

Meglátásom szerint e körbe sorolható a 32 éves általános elévülési idő (bár számos kivételt említ az Mtj.), valamint az a tény, hogy az ági vagyon öröklését nyitva hagyta a szépszüli (dédzüli) és a távolabbi oldalakonok számára. Ugyanakkor pozitív kritikák is születtek, a törvényjavaslat német nyelvre fordítása után külföldi jogászok tollából is.²⁹ A haladó szellemű rendelkezésekre példaként említem a rendi eredetű özvegyi öröklés, a törvényes hitbér és a nemes, illetve honorácior férjek főszerzői jogának elejtését.³⁰

Menyhárd Attila rámutat arra a fontos körülményre, amely a kódexek jogegységesítő szerepéből vezethető le. Ahol élesen eltérő, partikuláris magánjogi rendszereket kellett felváltani (Németország, Franciaország), jóval sürgetőbb volt a kodifikáció, mint nálunk.³¹ A jász-kun házassági vagyonjog és öröklési jog csekély kivételt jelent ez alól,³² a számos részében már nem hatályos Optk. erdélyi és határőrvidéki alkalmazása pedig 1920 és 1940/41 között nem növelte a kodifikáció igényét, és korábban sem okozott nagy problémát.

4. Jogegységesítés hatályos kódex nélkül

A magánjogi törvényjavaslat törvényerő hiányában is a jogrendszer részévé vált, de nem egészében, hanem azon rendelkezésein keresztül, amelyek eleve a szokásjogi szabályokból merítettek,³³ mint az ági öröklés esetében,³⁴ vagy a későbbiekben a bírói gyakorlat által váltak

azzá.³⁵ „[A] törvényjavaslat a magyar bírák kezében van, akik a gyakorlat során választhatják ki azt, ami hivatva van az idők változásának túlélésére.”³⁶

Mindemellett a Kir. Kúria döntvényeinek tartalma számos esetben tükröződött az Mtj. szövegében, így a minden bíróságra kötelező jogegységi és teljes ülési határozatokra való hivatkozással egyidejűleg gyakran megjelölték a vonatkozó szakaszszámot is. Ehhez kiindulópontot nyújtottak a döntvénytárak és az éppen hatályos magánjogot összefoglaló művek is, már a betérjesztés évétől.³⁷ Utóbbiak szerzői az Mtj. rendszerét átvéve célul tűzték ki, hogy elősegítsék a szövegének „a nemzet véérébe mielőbb való átmenetét.”³⁸ Bármennyire is hasznosnak bizonyult a törvényjavaslat ismertté tétele, nem vált az általa felölelt magánjogi joganyag kizárólagos vagy döntő forrásává. Schuster Rudolf, a M. Kir. Szabadalmi Felsőbíróság korábbi elnöke még évekkel később is a kodifikációt sürgette, rámutatva arra a körülményre, hogy a magánjog terén jelentős probléma a jogbiztonság hiánya, a jogforrások, jelesen a friss kúriai ítélezési gyakorlat megismerésének nehézsége.³⁹

1928 márciusa óta tizenegyszer hullottak le a falevelek, mígnem november elején mintha kitavaszkodott volna. Az első bécsi döntés néven ismert döntőbírói határozat révén a Felvidék déli része visszatért a magyar állam fennhatósága alá. A következő évben Kárpátalját foglalta el a M. kir. Honvédség, majd a második bécsi döntés a korábbi Kelet-Magyarországot és Észak-Erdélyt juttatta vissza. A revíziós sikerek sora a Délvidék, a Muraköz és a Muravidék visszacsatolásával fejeződött be 1941-ben.

A teljes jogegységesítésre mind a négy alkalommal törvényi felhatalmazást nyert a kormány, amely a törvényhozási tárgykörökre is kiterjedt. További rendelkezésig az addigi jogszabályok hatályban maradtak, kivéve azokat, amelyek az állami főhatalom változása következtében a dolog természeténél fogva nem voltak alkalmazhatók.⁴⁰ A következő években számos rendeletet bocsátottak ki, egyebek mellett a magánjogot egységesítőket is, amelyeket a visszatért felvidéki és kárpátaljai területeken – idegen törvénykönyv hiányában és a csehszlovák időkben is továbbélő magyar magánjog ismeretében – bizonyára könnyen végre lehetett hajtani. Az egységesítés jogszabályi szinten hamar befejeződött, a Felvidék déli része vonatkozásában 1939. június 15-én, Kárpátalján pedig – kevés kivétellel – június 27-én, tehát hét és fél, illetve bő három hónap alatt.⁴¹

Ujlaki Miklós a tapasztalatok alapján továbbra sem látta akadályát az Mtj. elfogadásának, mondván, a magánjog egysége az elcsatolt területek és Magyarország között sok ponton megbomlott, viszont a „helyreállítása kevésszámú jogszabállyal könnyen megoldható feladat.”⁴²

Nem kétséges, hogy az említett két, visszatért ország-rész jogalkalmazói és jogkereső közönsége szívesebben fogadott volna egy hatályos magyar magánjogi kódexet, de korántsem annyira, mint az észak-erdélyiek vagy a délvidékiek.

Ahogy fentebb írtam, az 1940-ben visszacsatolt terület a magánjog szempontjából két részre volt osztható. Szladits Károly ekképpen foglalta össze a felmerült problémát:

„amíg a Felvidék és Kárpátalja egész területén a romok eltakarítása után a magánjognak egységes alapépítménye került felszínre, amelyet csak egyes részeiben kellett a hazai jog időközi módosulásaihoz hozzáidomítani, addig a román uralom alól felszabadult területen a román törvények hatályon kívül helyezése után két különböző magánjogi rend tárul elénk, amelyeknek a magyar jogrendszerbe bekapcsolása különböző eljárást kíván.”⁴³

Legcélszerűbbnek az Mtj. elfogadása útján való jogegységesítést tartotta, ugyanakkor a háborús időket nem találta alkalmasnak erre. Véleménye szerint öt-tíz év múlva léphetett volna hatályba a kódex, a bírálatok és a jogrendszer változását figyelembe vevő felülvizsgálat után. Megoldásként kiterjeszteni javasolta „a magyar magánjog teljes jogszabály-állományát, úgy, amint az az anyaországban él,” tehát az előző évből ismert módot. Az átmenettel együtt járó nehézségek szükségtelen gyarapításától való tartózkodásra intett, és nem kevésbé az oktroj látszatától.⁴⁴

Rajta kívül más, szintén neves jogtudósok is kialakították álláspontjukat a kérdéssel kapcsolatban. Kolosváry Bálint egy, az Országbírói Értekezlethez hasonló szaknácsozományt bízott volna meg az Mtj. oly irányú módosításával, amelyet követően az egész országban egységessé vált volna a magánjogi jogszolgáltatás.⁴⁵ Az elkészítendő mű pótolhatta volna az Optk.-t, habár a szokásjog erejével, ugyanakkor – nézetem szerint – mindenképpen hatályon kívül kellett volna azt helyezni a törvényhozásnak vagy a felhatalmazás alapján a kormánynak, mivel az 1868. évi XLIII. törvénycikk és az 1923-as román alkotmánytörvény után a visszacsatolási törvény is hatályban tartotta.

Schuster Rudolf pályája első felében több mint két évtizedig alkalmazta az Optk.-t, így Kolosváry Bálinthoz hasonlóan átértékelte az erdélyi jogászoknak a kodifikált magánjoghoz való ragaszkodását.⁴⁶ Az Mtj. hatálybaléptetésével javasolta véghez vinni a jogegységesítést, akár csak Szladits, de vele ellentétben mindaddig megtartotta volna az osztrák kódexet.⁴⁷ Nizsalovszky Endre az erdélyi jogászok véleményével összhangban szintén ezt javasolta, miközben ebből a szempontból is kárhoztatta a törvényjavaslat el nem fogadását. Többen nem tartották azt kellően magyarnak vagy haladónak, most viszont el kellett tűrni a százharminc éves osztrák kódex uralmát, amely ebben a formájában máshol nem volt hatályos. A jogegység fenntartása melletti érvek pedig hosszabb távon szintén azt okozták, hogy 1940 őszén nem tudtak hatályos magyar magánjogi törvénykönyvet nyújtani, a hozzá fűződő több-éves gyakorlattal kiegészítve.⁴⁸

Az eddigiekhez képest nem tett új javaslatot Sándorfy Kamill kir. kúriai bíró, hiszen elsősorban az Mtj. gyors átdolgozás utáni törvényerőre emelését, szubszidiárius jelleggel pedig az élő magyar magánjog kiterjesztését szorgalmazta.

„A magyar jogi génusz nem engedheti meg, hogy az osztrák polgári törvénykönyv továbbra is megmaradjon Erdélyben és amit ebből az idegen jogból letör-

tek az 1867. évtől kezdve, az 1918. évig alkotott közös magyar törvények, a letérésnek azt a munkáját tovább kell folytatnia a mostani napok jogalkotásának.⁴⁹

A kormány ez alkalommal is rendeletek útján végezte el a jogegységesítést a magyar magánjog kiterjesztésével, nem téve különbséget a két terület között. Azonban az eddigiekhez képest jóval hosszabb időt vett igénybe a folyamat: a visszacsatolás után közel másfél évvel, 1942. március 1-jén fejeződött be.⁵⁰ A Jugoszláviától visszaszerzett országrészek vonatkozásában szintén ezzel a megoldással találkozunk. Itt a bevonulást követő tizenharmadik hónapban, 1942. május 8-án valósult meg jogszabályi szinten a magánjogi jogegység. Mindkét esetben hatályon kívül kellett helyezni az Optk.-t, így az átmeneti rendelkezések hasonlóságát, illetve teljes egyezést mutatnak.⁵¹

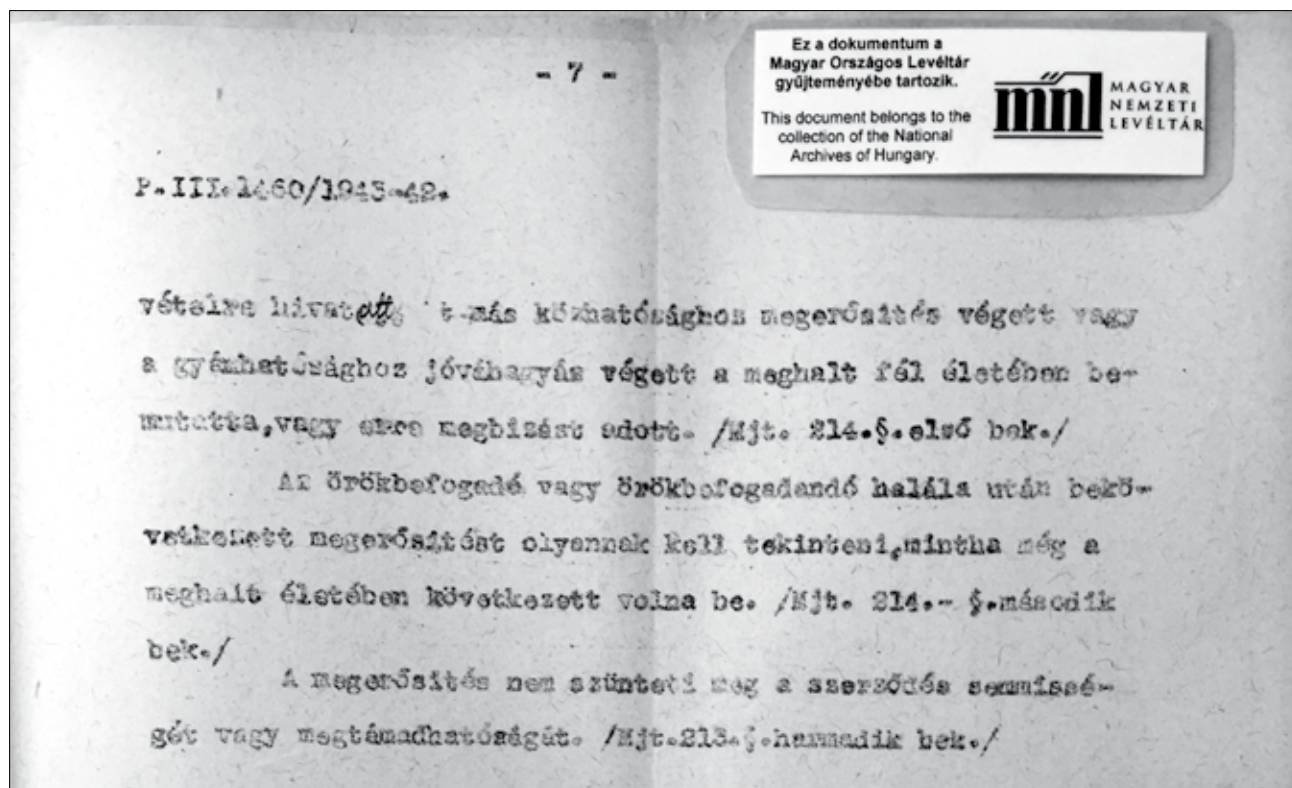
4.1. Az Mtj. alkalmazása a visszatért keleti és erdélyi országrészekben

A magánjogi törvényjavaslat bizonyos rendelkezései – ahogyan fentebb említettem – a jogrendszer részévé váltak, így tizenhárom évvel a közzététele után, amikor elkezdődött a magyar magánjog hatályának kiterjesztése a második bécsi döntés révén visszatért területekre, már számos szakirodalmi műben fellelhetők voltak (a mellőzött szakaszokkal egyetemben). Ennélfogva az újjászervezett bíróságokhoz kinevezett anyaországi jogászok számára nem jelenthetett problémát ezek alkalmazása, a helybeli kollégáik pedig az írott források mellett hozzájuk is fordulhattak. Viszonzásképpen az 1942-ig még részben

hatályos, de az átmeneti rendelkezések értelmében ezt követően is jelenlévő Optk. alkalmazásában segíthettek az észak-erdélyiek. Jóllehet, e kódexnek a magyarországi jogi oktatásban is helye volt, és törvénykönyv jellegénél fogva valószínűleg kevesebb nehézséget okozott a használata. A következőkben néhány példával illusztrálom az Mtj. megjelenését az 1940-ben visszacsatolt országrészek bíróságainak ítélezésében, megjegyezve, hogy a Kir. Kúria döntvényei, elvi és egyéb határozatai összehasonlíthatatlanul nagyobb számban jelennek meg az általam eddig vizsgált ítéletekben.

Bíró Lajos felperesnek az őt örökbefogadó szülei még azelőtt elhunytak, hogy az örökbefogadási szerződést megerősítés végett a magyar kir. igazságügy-miniszterhez benyújtotta volna 1941-ben. A nagyváradai kir. ítélőtábla az Mtj. 213–214. §-aira és a 81. sz. polgári jogegységi határozatra⁵² hivatkozva kimondta: hiába erősítette meg a miniszter a szerződést, családjogi viszony nem jött létre.⁵³ Bár kifejezett utalás nélkül, az Mtj. 214. szakaszával meg egyező szövegezéssel állapította meg a bíróság egy másik esetben az örökbefogadási szerződés érvényességét, amelyet még az örökbefogadó életében megindított, ám csak a halála után befejezett eljárásban erősített meg a román igazságügy-miniszter 1936-ban.⁵⁴

Deutsch Hermann alperes kifogásának azért nem adott helyt a kolozsvári kir. ítélőtábla, mert az alaptalan feljelentésből származó kártérítési követelésre az általános (32 éves) elévülési időt tartotta irányadónak. „Sőt a gyakorlatban (*sic!*) még át sem ment Mtj. 1288. § 2. bekezdése is a rövidebb elévülési határidő csoportjából kiemeli a büntetből, vagy hivatalból üldözendő vétségéből eredő követeléseket.”⁵⁵ A Kúria állandó gyakorlatára hivatkozva,

A Nagyváradai Kir. Itélőtábla ítéletének részlete⁵⁸

A kolozsvári Igazságügyi Palota⁶¹

lényegében az Mtj. 1737. és 1742. szakaszait alkalmazva utasította el a felperesek keresetét a Besztercei Kir. Törvényszék, mivel a megállapított tényállás szerint a baleset kizárólag az elhunyt (férj és apa) hibájából következett be, így a felperesek méltányossági alapon nem követelhetek kártérítést. Kizárta ezt továbbá az a körülmény, hogy a balesetet gépjárművel (veszélyes üzemmel) okozták, amelynél a bírói gyakorlat a méltányossági szabály alkalmazását nem tette lehetővé.⁵⁶ Ezzel egyező álláspontot foglalt el a Nagyváradai Kir. Ítéletábrla, noha ez ügyben egyedül a sérült kizárólagos hibája jelentette az elutasítás okát.⁵⁷

A Kolozsvári Kir. Ítéletábrla, „figyelemmel a joggyakorlatban mindinkább érvényesülő favor testamenti elvére, mely a Mtj. 1838. §-ában pregnánsan jut kifejezésre”, az eset összes körülményeinek mérlegelése után úgy találta, hogy a vitatott végrendelet érvényes, habár tartalmának az 1876. évi XVI. tc. 6. §-a szerinti felolvasását – megtörténte ellenére – nem rögzítették a záradékban.⁵⁹

Szintén öröklési jogi kérdésben döntött a Nagyváradai Kir. Törvényszék azzal, hogy az Mtj. 2063. §-a alapján érvénytelennek minősítette az örökség visszautasítását, mivel a felperes ahhoz a feltételhez kötötte, hogy az alperes az ő beleegyezése nélkül nem idegenítheti el az annak tárgyát képező ingatlanokat.⁶⁰

A *Budapesti Közlönyben* közzétett bírói kinevezések tanúsága szerint az idézett hét ítélet közül kettő (a harmadik és az ötödik) meghozatalában nem vett részt olyan bíró, aki korábban a trianoni országrületen tevékenykedett jogászként.

Konklúzió

Mindazon negatív kritika ellenére, amellyel a magánjogi törvényjavaslatot illeték, valamint az elfogadásával szemben felhozott különböző érvek vizsgálata után arra a következtetésre jutottam, hogy hatálybaléptetése több előnnyel járt volna, mint a kodifikálatlan magánjog fenntartása. Több rendelkezése nem volt kifejezetten haladó, ugyanakkor a fennállt szabályokhoz képest visszalépés sem. Törvényerőre emelését követően bármikor módosíthatták volna a nagykorúság korhatárát, vagy az általános elévülési időt, ahogyan a házasságon kívül született gyermekekre vonatkozó hátrányos megkülönböztetéseket is kiiktathatta volna a jogalkotó. Habár Trianon után a kiemelt utódállamok jogegységesítő törekvései sehoh nem jutottak el egy országos hatályú magánjogi kódexig, a korábbi állapot fokozatosan megváltozott, nemcsak a jogalkotás, hanem a bírói gyakorlat eltérő irányú fejlődése révén is. Ujlaki Miklós műveiből részletes képet kaphatunk a magánjogot érintő változásokról, bár éppen ezen művek világitanak rá arra a tényre, hogy az Mtj-ben foglalt, ennél fogva a jogalkalmazás során korábban kikristályosodott szabályokat többségükben nem érintették. A föld-reformmal vagy éppen a gazdasági válság kezelésével kapcsolatos rendelkezések ugyanúgy nem tartoztak egy magánjogi kódex lapjaira, mint egy vízjogi törvény szakaszai. Azonban a módosulás mértékétől függetlenül, a kezdetektől fogva remélt területi revíziók után gyorsabban és minden bizonnyal sikeresebben véghez lehetett volna vinni a magyar magánjog kiterjesztését a Magánjogi Törvénykönyv által. Mint láttuk, az idézett jogtudósok ja-

vaslataiban kivétel nélkül megtalálható az Mtj. A kir. kormány választotta megoldásban is szerepet játszott, de nem mint kódex, hanem jogfejlesztő tényezőként, a bírói gyakorlaton keresztül jogfórásként, akár a trianoni határokon belül. A jogbiztonság magasabb szintjének eléréséhez itt is hozzájárult volna, de a visszatért országrészekben, ahová a kodifikálatlan joganyag két évtized fejlődését követően kiterjesztett, még nagyobb fokban (különösen az Optk. korábbi területein). További kutatások alapján lehetne

megállapítani, hogy az Mtj. hatással volt-e az elcsatolt területek magyar magánjogára, akár a határok 1945 utáni visszaállítása és a szomszédos országok polgári törvénykönyveinek hatálybalépése közötti időben. Magyarországon mindenképpen jó szolgálatot tett, a magánjog számos területének koherens rendszerbe foglalásán túl az első, hatályba lépett Ptk. elkészítésének kiindulópontjaként is.

JOÓ, LÁSZLÓ ÁDÁM

Zusammenhänge zwischen dem Entwurf des ungarischen Zivilgesetzbuches 1928 und den territorialen Veränderungen Ungarns

(Zusammenfassung)

Einer der Gründe, warum das ungarische Parlament den Entwurf des ungarischen Zivilgesetzbuches nicht verabschiedete (und auch nicht diskutierte) war die Befürchtung, dass die bisherige privatrechtliche Einheit Ungarns mit den infolge des Friedensvertrags von Trianon annektierten Gebieten zerbrechen würde. Zwar gab es in den von dem Vorschlag erfassten Rechtsgebieten keine großen Veränderungen in der Tschechoslowakei, Rumänien oder Jugoslawien, doch hätte die Verabschiedung eines solchen Gesetzbuches die Rechtssicherheit in Ungarn auf ein höheres Niveau gehoben und damit das Gewohnheitsrecht an den Rand gedrängt. Darüber hinaus wäre es nach der erhofften territorialen Revision einfacher gewesen, die Vereinheitlichung des Privatrechts durch ein schon bestehendes Zivilgesetzbuch zu erreichen. Als Ungarn zwischen 1938 und 1941 einen großen Teil seiner ehemals annektierten Gebiete zurückerhielt, erweiterte die Regie-

rung den Geltungsbereich des ungarischen Privatrechts durch Dekrete (dazu galt das Mandat des Parlaments als Grundlage), aber diese Lösung war eher problematisch, insbesondere im nördlichen Siebenbürgen, wo die Bestimmungen des ABGB noch in Gebrauch waren. Da viele Teile des Entwurfs durch die Gerichtspraxis zum Teil des Privatrechts wurden, spielte er eine gewisse Rolle bei der Vereinheitlichung des Rechts, allerdings nicht als Gesetzbuch, sondern als sonstige Rechtsquelle. Er wurde in den Urteilen der Gerichte der infolge des Zweiten Wiener Beschlusses neu eingegliederten Gebiete herangezogen, solange diese Gebiete unter der Gerichtsbarkeit des ungarischen Staates blieben. Die Rolle des Entwurfs endete nicht mit dem Ende des zweiten Weltkrieges, als Ungarn die zurückgewonnenen Gebiete wieder verlor, denn er diente als Ausgangspunkt für die Ausarbeitung des 1959 verabschiedeten ungarischen Zivilgesetzbuches.

JOÓ, LÁSZLÓ ÁDÁM

Relationships between the 95-year-old Proposal on the Private Law Code and the Territorial Changes of Hungary

(Abstract)

The Proposal on the Private Law Code of Hungary was not accepted (nor discussed) by the Parliament, because, inter alia, it was feared that the unity of private law still existed among Hungary and the territories were disannexed through the Treaty of Trianon, would have been broken. Although great changes did not occur in the fields of law concerned by the Proposal neither in Czechoslovakia nor in Romania and Yugoslavia, its acceptance and thereby the effacement of the customary law would have raised the legal certainty of Hungary to a higher level. Furthermore, the unification of private law would have been implemented more effectively by a private law code in force, following the expected boundary changes. From 1938 to 1941, when Hungary regained significant parts of its previously disannexed territories, the Government adopted several decrees in order to ex-

tend the scope of Hungarian private law, in possession of the general authorisation of the Parliament. This solution posed many difficulties, especially in Northern Transylvania, where the provisions in force of the Austrian Civil Code were still applied. Several sections of the Proposal became the parts of private law through the judicial practice, therefore it had somewhat role in the unification of private law, not as a code, but a legal source. The courts of the territories returned to Hungary through the Second Vienna Award referred to it in their judgements, until these parts of the country remained under Hungarian supremacy. The role of the Proposal did not end in parallel with the cessation of the civil era, when Hungary lost again the reannexed territories, namely it served as a starting point in preparation of the Civil Code adopted in 1959.

- ¹ HOMOKI-NAGY Mária: Egy új nemzeti kódex szükségessége. Megjegyzések a polgári jogi kodifikáció történetéhez. *Jogtörténeli Szemle*, 2017. 3. sz. 45–49. p.; Uő: A magyar magánjog kodifikációja a 19. században. *Jogtörténeli Szemle*, 2004. 1. sz. 4–7. p.; BALOGH, Judit: How to Make a Civil Code: Plans and Drafts of General Rules in 19th Century Hungarian Private Law. *Journal on European History of Law*, 2020. 2. sz. 95–103. p.; Uő: Debates in Articles (Positions in the Legal Literature on the Possibilities of Private Law Codification, 1866–1900). *Journal on European History of Law*, 2020. 1. sz. 126–137. p.
- ² *Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. IX. kötet, 280. p.
- ³ UJLAKI Miklós: *Az utódállamok jogegységesítő törekvései és a magyar magánjog*. Szeged, 1936. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 4–28. p.
- ⁴ NAGY Péter: A magyar házassági törvény az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamaiban. In BOÓC Ádám – PÓKECZ KOVÁCS Attila (szerk.): *Studia in honorem Éva Jakab 65*. Budapest, 2023. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 227–233. p.
- ⁵ LACLÁVIKOVÁ, Miriam – ŠVECOVÁ, Adriana: Attempts to Unify and Codify Private Law during the Period of the Inter-war Czechoslovak Republic. *Journal on European History of Law*, 2015. 2. sz. 72–77. p. Lásd még HALÁSZ Iván: Az első Csehszlovák Köztársaság és a második Lengyel Köztársaság születése az első közjogi dokumentumok tükrében (1918–1919). *Állam- és Jogtudomány*, 2019. 3. sz. 32–58. p.
- ⁶ UJLAKI Miklós: A csehszlovák polgári törvénykönyv legújabb javaslata. *Polgári Jog*, 1937. 6. sz. 306–335. p.; HAMZA Gábor: *Az európai magánjog fejlődése a kezdetektől a XX. század végéig*. Budapest, 2022. Novissima Kiadó, 210–213. p.; GÁBRIS, Tomáš: Slovak Share in the Unification and Codification Efforts in Interwar Czechoslovakia. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 2022. No. 2, 307–323. p. DOI: <https://doi.org/10.4467/20844131KS.22.021.15724>.
- ⁷ UJLAKI Miklós: *A magyar magánjog módosulásai Csehszlovákiában*. Budapest, 1931. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 250. p.
- ⁸ VERESS Emőd: Integration of Transylvania into Romania from the Perspective of Private Law (1918–1945). *Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies*. 2020. No. 2, 355–357. p. DOI: <https://doi.org/10.47745/AUSLEG.2020.9.2.07>; Uő: Kilenc évtized – az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv Erdélyben. In *AD SALUTEM CIVIUM INVENTAS ESSE LEGES. Tiszteletű kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*. Kolozsvár, 2019. Forum Iuris Könyvkiadó, 164–167. p.
- ⁹ UJLAKI Miklós: *A magyar magánjog módosulásai Romániában*. Budapest, 1934. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 52–53., 72., 161., 182. p.
- ¹⁰ HAMZA 2022. 276–278. p.; SZALMA, József: Die Kodifikationsentwicklung des Zivilrechts in Serbien – insbesondere über den Vorentwurf des Bürgerlichen Gesetzbuches und über das neue Handelsgesetzbuch der Republik Serbien. *Journal on European History of Law*, 2019. 1. sz. 91. p.; KREŠIĆ, Mirela: A magánjog fejlődése Horvátországban 1848–1945. *Jogtörténeli Szemle*, 2018. 3–4. sz. 34. p.; DUDÁS Attila: A polgári jog kodifikációjának történelmi áttekintése Szerbiában. *Jogtörténeli Szemle*, 2013. 1. sz. 12. p.
- ¹¹ A Muravidékre (az 1919-es Szlovéniához csatolása után) az Optk. novellákkal módosított változatának hatályát terjesztették ki, a Muraközben pedig az Optk. horvát változatát léptették hatályba.
- ¹² UJLAKI Miklós: *A magyar jog sorsa a Jugoszláviához csatolt területeken*. Budapest, 1934. Franklin, 8. p.
- ¹³ KECSKÉS Tamás: A magyar jog továbbélése a Délvidéken a két világháború között. *Híd*, 2021. 7–8. sz. 156–160. p.
- ¹⁴ *Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója*. I. kötet, 187. p.
- ¹⁵ Dr. Juhász Andor elnöki évnnyitó beszéde a m. kir. Kúria 1930. január 7-én tartott ülésében. *Jogállam*, 1930. 1–2. sz. 40. p.
- ¹⁶ Dr. Illés József ünnepi beszéde a Magyar Jogászegylet jubileumi közgyűlésén. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1930. 109–110. sz. 215–218. p. Az egyesület elnöke, Szász Béla vezette az Mtj. kodifikációs munkáit, így természetesen nem osztotta Illés József véleményét. „Az ő kiváló jogi tudása, élénk temperamentuma és kedélye, találó megjegyzései és kitűnő judiciuma őszinte örömet okoztak mindnyájunknak, bár a kodifikációra vonatkozó fejtegetései nem mindenben felelnek is meg mindnyájunk nézeteinek.” Uo. 222. p.
- ¹⁷ KOLOSVÁRY Bálint: A magánjogi kodifikáció problémája. *Törvényhozók Lapja*, 1932. 1. sz. 3. p.
- ¹⁸ *Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója*. VI. kötet, 181. p.
- ¹⁹ TÓTH Lajos: Magánjogi kodifikációnk időszzerűsége. *Magyar Jogi Szemle*, 1934. 9. sz. 309–310. p.; TÓTH Lajos: Magánjogunk kodifikációjának kérdéséhez. *Királyi Közjegyzők Közlönye*, 1934. 10. sz. 33–36. p. Lásd még BALOGH Judit: Tóth Lajos. In P. SZABÓ Béla (szerk.): *»Ernyedetlen szorgalommal...« A Debreceni Tudományegyetem jogász professzorai (1914–1949)*. Debrecen, 2014. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 84. p. Továbbá VÉKÁS Lajos: Az osztrák polgári törvénykönyv (Optk.) utóélete a magyar magánjogban. In GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeli Parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2018. ELTE Eötvös Kiadó, 291–298. p.
- ²⁰ *Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója*. V. kötet, 251. p.; SZLADITS Károly: A magánjogi törvénykönyv. *Jogállam*, 1931. 1–2. sz. 55–56. p. Egy későbbi tanulmányában hozzátette: „Erdéllyel nem volt meg a magánjog egysége és mégis, ott a közös érzelmi kapcsolatok az anyaországgal talán még erősebbek, mint másutt.” SZLADITS Károly: Szokásjog és kódex. In: *Emlékkönyv Meszlény Artur születésének 60. évfordulójára*. Budapest, 1936. Politzer, 277. p.
- ²¹ Ujlaki Miklós pályájának, munkásságának áttekintését adja NAGY Péter: Ujlaki Miklós élete és munkássága Magyarországon. *Glossa Iuridica*, 2021. 3. sz. 181–198. p.; Uő: Adalékok Ujlaki Miklós munkásságához az Amerikai Egyesült Államokban. In BIRHER Nándor – MISKOLCZI-BODNÁR Péter – NAGY Péter – TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Studia in honorem István Stipta 70*. Budapest, 2022. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 345–351. p. Ujlaki idézett műveiből természetesen nem kapunk információt a megjelenésük és a revíziós sikerek közötti változásokról, de a kiterjesztő rendeletekre vonatkozó minisztertanácsi jegyzőkönyvrészletek tanúsága szerint ezekben az években jelentős módosulás már nem történt.
- ²² Rv. III. 1491/28. sz. *Csehszlovák Jog*, 1929. 22. sz. 160. p. Idézi UJLAKI 1931. 3. p.
- ²³ SZLADITS 1931. 56–57. p.
- ²⁴ SZLADITS 1936. 275. p.
- ²⁵ Uo. 272. p. Szladits Károly erőfeszítéseit részletesen összefoglalja VERESS Emőd: *Fejezetek a magyar magánjogi kodifikáció történetéből. Európai kitekintéssel*. Kolozsvár, 2022. Forum Iuris Könyvkiadó, 118–135. p.
- ²⁶ Dr. Juhász Andor elnöki évnnyitó beszéde a m. kir. Kúria 1930. január 7-én tartott ülésében. 40. p.
- ²⁷ VERESS Emőd: Az 1928. évi Magánjogi törvényjavaslatról. In *Az 1928. évi Magánjogi törvényjavaslat*. Kolozsvár, 2019. Forum Iuris Könyvkiadó, 30–31. p.
- ²⁸ KÖNIG Vilmos: A Magánjogi Törvénykönyv javaslata. In *Bírált vélemények a Magánjogi Törvénykönyv javaslatáról*. Budapest, 1929. Franklin, 1–10. p. Lásd bővebben MÁDL Ferenc: *Magyarország első Polgári Törvénykönyve. Az 1959. évi IV. törvény a polgári jogi kodifikáció történetének tükrében*. 2. kiadás. Budapest, 2022. Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 117–128. p.

- ²⁹ NIZSALOVSZKY Endre: A Magánjogi Törvénykönyv külföldi visszhangja I. *Gazdasági Jog*, 1940. 9. sz. 529–537. p.; Uő: A Magánjogi Törvénykönyv külföldi visszhangja II. *Gazdasági Jog*, 1940. 10. sz. 600–612. p.
- ³⁰ A szerzeményi közösség kiterjesztésére lásd HERGER Csabáné: A közszerzemény intézménye a 19–21. századi magyar házassági vagyongjogban. *Jogtudományi Közöny*, 2014. 12. sz. 564–565. p.
- ³¹ MENYHÁRD Attila: Az új Polgári Törvénykönyv. In JAKAB András – GAJDUSCHEK György (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota*. Budapest, 2016. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 323. p.
- ³² Joó László Ádám: A nők magánjogi helyzete az 1940-es évek Magyarországon. Egyes jogosultságok tükrében. In MARGITTAY-MÉSZÁROS Árpád (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Siska Katalin 60. születésnapjának tiszteletére*. Debrecen, 2021. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 138–154. p.
- ³³ VERESS 2022. 126–127. p.; MENYHÁRD 2016. 322–323. p.
- ³⁴ HOMOKI-NAGY Mária: Az öröklési jog új szabályai az Mtj. rendszerében. *Jogtudományi Közöny*, 2009. Klnsz. 23. p.
- ³⁵ A 49. § alapján az egyesület magánjogi jogképessége a közjogi szabályok betartásától, az érvényes létrejövételtől függött. Ezt a korábbi gyakorlattal ellentétes szabályt már 1928 őszén alkalmazta a Kir. Kúria. Lásd ZOLTÁN József: A magánjogi törvénykönyv javaslatának felszívódása a bírói gyakorlatba. *Jogállam*, 1933. 4–6. sz. 156. p.; NIZSALOVSZKY Endre – SÁRFFY Andor – TÉRFY Béla – ZEHÉRY Lajos (szerk.): *Grill-féle Új Döntvénytár, XXII. kötet*. Budapest, 1930. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 318–319. p. Lásd még KÉPES, György: The Birth and Youth of the Modern Hungarian Private Law. *Journal on European History of Law*, 2016. 2. sz. 113. p.
- ³⁶ NIZSALOVSZKY 1940. I. 530–531. p.
- ³⁷ MESZLÉNY Artur: *Magyar magánjog. Jogforrások, személyi és családi jog I.* Budapest, 1928. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 666. p.; MESZLÉNY Artur: *Magyar magánjog. Jogforrások, személyi és családi jog II.* Budapest, 1929. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 902. p.; NIZSALOVSZKY Endre: *Magyar magánjog. Dologi jog*. Budapest, 1928. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 874. p.; LÁSZLÓ Jenő – SZENDE Péter Pál: *Magyar magánjog. Kötelmi jog I.* Budapest, 1928. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 831. p.; LÁSZLÓ Jenő – SZENDE Péter Pál: *Magyar magánjog. Kötelmi jog II.* Budapest, 1928. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 725. p.; FABINYI Tihámér: *Magyar magánjog. Öröklési jog és örökösödési eljárás*. Budapest, 1929. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 879. p. Lásd még VÉKÁS, Lajos: The Codification of Private Law in Hungary in Historical Perspective. *Annales Universitatis Scientiarum de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Iuridica*. 2010. Tomus LI. 60–61. p.
- ³⁸ MESZLÉNY 1928. III. p.
- ³⁹ SCHUSTER Rudolf: Magánjogunk kodifikálása. *Jogállam*, 1937. 3–4. sz. 82–87. p.
- ⁴⁰ 1938:XXXIV. tc. 4. §, 1939:VI. tc. 7. §, 1940:XXVI. tc. 3. § és 10. §, 1941:XX. tc. 3. § és 10. § Figyelemre méltó, hogy az 1939. évi törvénycikk az addig hatályos jogszabályokra nem tartalmaz utalást, viszont a magyar magánjogot hatályba léptető 6050/1939. M. E. sz. rendelet a másik három törvényhez hasonlóan megteszi.
- ⁴¹ Lásd 5420/1939. M. E. sz. rendelet, 6050/1939. M. E. sz. rendelet.
- ⁴² UJLAKI Miklós: *A Magyar Szent Koronához visszatért területek magánjoga*. Budapest, 1939. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 10. p.
- ⁴³ SZLADITS Károly: Az Erdély-részi magánjog. *Gazdasági Jog*, 1940. 8. sz. 466. p.
- ⁴⁴ SZLADITS 1940. 469–473. p. Megjegyzendő, hogy például Endes Miklós nyugalmazott kir. közigazgatási bíró a teljes területi revízió bekövetkezése után léptette volna hatályba a kódexet, de az időközbeni jogegységesítést üdvözölte. Lásd ENDES Miklós: Erdély jogrendszerei. *Magyar Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok*, 1941. 33. sz. 61. p.
- ⁴⁵ KOLOSVÁRY Bálint: A magánjog egységesítése. *Gazdasági Jog*, 1940. 10. sz. 598–599. p. Ezt a megoldást támogatta Ferencz József kolozsvári közjegyző is. Lásd Értekezlet Kolozsvárott a jogegységesítés tárgyában. *Királyi Közjegyzők Közönye*, 1941. 3. sz. 52. p.
- ⁴⁶ Lásd Erdély magánjoga. *Erdélyi Jogélet*, 1942. 1–2. sz. 3–6. p.
- ⁴⁷ SCHUSTER Rudolf: Erdély – és a magánjog. *Magyar Jogi Szemle*, 1940. 17. sz. 327. p.
- ⁴⁸ NIZSALOVSZKY 1940. I. 535–536. p.
- ⁴⁹ SÁNDORFY Kamill: Az osztrák polgári törvénykönyv megrekedése Erdélyben. *Gazdasági Jog*, 1941. 1. sz. 16. p.
- ⁵⁰ Szobonya Béla, a marosvásárhelyi kir. ítélőtábla elnöke támogatta ezt a megoldást. Lásd SZOBONYA Béla: Az osztrák polgári törvénykönyv sírhantjánál. *Erdélyi Jogélet*, 1942. 1–2. sz. 7–24. p.
- ⁵¹ Lásd például az ajándék visszakövetelésére és az ági vagyonra vonatkozókat: 5460/1942. M. E. sz. rendelet 6. §, 740/1942. M. E. sz. rendelet 11. §, valamint a 2810/1942. M. E. sz. rendelet 49. § és 66. §.
- ⁵² Ez az 1936-ban alkotott döntvény kimondta, hogy „az örökbefogadási szerződésnek magánjogi vonatkozásban való érvényességéhez is a szerződésnek kormányhatósági megerősítése szükséges”. A jogegységi tanács az Mtj. egyező álláspontjára is hivatkozott. NIZSALOVSZKY Endre – ZEHÉRY Lajos – PETROVAY Zoltán – TÉRFY Béla – BACSÓ Ferenc – PUSZTAI János (szerk.): *Grill-féle Új Döntvénytár, XXIX. kötet*. Budapest, 1937. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 377–381. p.
- ⁵³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 583 Egyesített Királyi Kúria Általános iratai (MNL OL, K 583), 234. cs. 59. t., P. I. 1581/1944/49.
- ⁵⁴ „Már pedig jogszabály, miszerint az örökbefogadó vagy az örökbefogadandó halála után megerősített örökbefogadó szerződés is hatályos, ha azt az egyik szerződő fél az igazságügyminiszterhez vagy az átvételre hivatott más közhatalósághoz megerősítés végett a meghalt fél életében bemutatta vagy erre megbízást adott.” Ugyanabban az ítéletben az Mtj. 215. szakaszát szintén szó szerint idézte: „[...] jogszabály, miszerint az örökbefogadással az örökbefogadott az örökbefogadó törvényes gyermekének jogállásába lép [...]” A jogszabály fogalmának igen tág értelmezése ez, de korántsem egyedi a tárgyalt korszakban. MNL OL, K 583, 111. cs. 60. t., P. I. 3280/1942/21.
- ⁵⁵ MNL OL, K 583, 158. cs. 28. t., P. VI. 2337/1943/29.
- ⁵⁶ MNL OL, K 583, 223. cs. 29. t., P. I. 1242/1944/38.
- ⁵⁷ MNL OL, K 583, 91. cs. 29. t., P. I. 1396/1942/20.
- ⁵⁸ MNL OL, K 583, 234. cs. 59. t., P. I. 1581/1944/49.
- ⁵⁹ MNL OL, K 583, 110. cs. 59. t., P. I. 5241/1942/19.
- ⁶⁰ MNL OL, K 583, 235. cs. 61. t., P. I. 1238/1944/23.
- ⁶¹ <http://jog.sapientia.ro/hu/galeria/tortenelmi-birosagi-epuletek-erdelyben>.

Krausz Bernadett

A házasságon kívül született gyermek jogállásáról szóló 1946. évi XXIX. törvénycikk hatása a családjogi viszonyokra

1. Bevezető gondolatok

A törvényes házasságból született „törvényes” és a házasságon kívül született „törvénytelen” vagy „természetes” gyermekek jogi helyzete különbözött a házasságon kívül született gyermek jogállásáról szóló 1946. évi XXIX. tc. 1947. június 7.² napján történt hatálybalépéséig, amely megszüntette e gyermekek közötti jogi különbségtételt (1. §), megváltoztatta a családjogi viszonyokat a magyar jogban. Emellett különös jelentősége, hogy ez volt az első olyan tételes jogi norma, amely a házassági köteléki jogon kívül átfogóan szabályozott olyan családjogi intézményeket, amelyekről azelőtt csak különálló normák rendelkeztek érintőlegesen, így például a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről szóló 1877. évi XX. tc. (Gyt.) 11. §-a a gyermektartásról, a Gyt. 13. §-a a gyermekelhelyezésről, a II. fejezet az atyai hatalomról; a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. tc. (Ht.) 95. és 105. §-ai a gyermekelhelyezésről és a gyermektartásról, a Ht. 103. §-a a különélő szülő kapcsolattartásáról, az 1894. évi XXXIII. tc. az állami anyakönyvekről 38. és 42. §-ai a gyermek névviseléséről, vagy amelyek a tételes jogban nem, csak a polgári törvénykönyvek tervezetében vagy a bírói joggyakorlatban jelentek meg, mint például a fogantatási idő fogalma.

A házasságon kívül született gyermek jogállásáról szóló törvénycikk rendezte az anyagi és eljárásjogi szabályait a fogantatási idő vélelmének és az apai elismerésnek, az apaság megállapításának, a gyermekelhelyezésnek és szülői hatalomnak, a gyermektartásdíjnak, valamint a gyermek névviselésének.

A törvény megalkotásának egyik indoka a rendkívül magas gyermekhalandóságban keresendő: a törvénytelen gyermekek halandósága a kétszeresét tette ki a házasságból született gyermekekének,³ így egyrészt népességpolitikai szempontból vált szükségessé a helyzet orvoslása, hogy a törvénytelen gyermeknek életet adó anyák képesek legyenek felnevelni a gyermeküket. A miniszteri indokolás kitért arra, hogy a házasságon kívül született gyermekek jogállása rendezetlen, és csak szokásjogi úton volt szabályozva, továbbá ezek a rendelkezések annyira elavultak és igazságtalanok, hogy feltétlenül szükség van

a reformjukra. Kiemelte, hogy a szülők cselekedeteiért a társadalom megbélyegzi a gyermekeket, akiket kiközösítenek az anyával együtt,⁴ és gyakran lépnek a bűnözés útjára. A fiatalok bűnelkövetők és a prostituált nők nagy része szintén a házasságon kívül született gyermekek közül került ki. Az állam felismerte, hogy a népességszám növelése és védelme szempontjából jogi normarendezésre van szükség, amely előfutára lehet a társadalmi változásnak is.⁵ Ezek kiküszöbölése érdekében a törvénynek két célja volt, az egyik, hogy a törvényes és törvénytelen származás megkülönböztetése megszűnjön, a másik pedig, hogy jogilag egyenlők legyenek a házasságból és a házasságon kívül született gyermekek (1. §).

Bár Wenzel Gusztáv már 1870 szeptemberében indítványozta a magyar jogászgűlés előtt azt, hogy „a jogászgűlés nyilatkoztassa ki, miszerint jogéletünk egyik fontos kívánalmának ismeri fel, hogy a törvénytelen születésű gyermekek jogi állása nálunk minél előbb határozott, s a XIX. század szellemének megfelelő törvény által szabályoztassék”,⁶ indítványát elutasították formai okokra hivatkozva, ezután a *Jogtudományi Közönyben* ismertette a törvénytelen születésű gyermekek jogállásával kapcsolatos nézeteit, valamint a tételes jogi szabályozás elkészítését sürgette, mivel ebben a korszakban a törvénytelen gyermekről anyagi jogi szabályt egyedül a Hármaskönyv tartalmazott, ahol is csupán az érvénytelenül kötött házasságból született gyermekekről esett szó. Hangsúlyozta, hogy „a szülők bűnös egybekelése az, mi rosszallást és büntetést érdemel, de másrészt a törvények mégis nem a szülőket, hanem többnyire csak az ilyen törvénytelen egybekelésből született ártatlan gyermekeket sújtották”, azonban „a törvénytelen születésű gyermek is személy a személyiségénél fogva ilyenmő sújtó intézkedéseknek többé helyt engedni nem szabad”. Álláspontja szerint magánjogi szempontból csak annyiban korlátozhatók e gyermekek érdekei, amennyiben azok a család érdekeit nem sértik.⁷

Wenzel nézeteit osztotta Murinyi Endre ügyvéd,⁸ valamint Szokolczay Árpád ügyvéd is, aki kiemelte, hogy az apaságot nem a házasság, hanem a nemzés határozza meg, így a névviselés, a tartás, a nevelés és az örökösödés ugyanúgy megilletik a gyermekeket, függetlenül attól, hogy házasságon kívül születtek. Hangsúlyozta, hogy lesznek olyanok, akik a házasság szentségét fogják ellenérvként felhozni, azonban álláspontja szerint, ha egy törvénytelen gyermek törvényes lesz, az nem fogja a házassági köteléket lehetetlenné tenni, ugyanakkor „megszünteti azt a kényelmes állapotot, hogy a törvénytelen gyermek titkos bűn marad, és a gyermek neve emlékeztetni fogja az apát az apai kötelezettségeire”. Ez egy erkölcsösebb felfogás, a jögegyenlőség és az erkölcs azt kívánják, hogy a házasságon kívül született gyermeket az apja neve, a nevelése, az apja vagyonában valaméket részesülés ugyanúgy megillessen, mint a testvéreit, valamint az, hogy rokonai legyenek mindazok, akik az apa rokonai is.⁹

Márkus Dezső kúriai bíró, aki a törvénytelen gyermekek érdekeinek védelmét következetesen hangsúlyozta, és több tanulmányában, beszédében szolt mellettük, szintén a házasságon kívül született gyermekek egyenjogúságát

szorgalmazta, különösen a gyermektartásdíj vonatkozásában, kitérve arra az igazságtalanságra, hogy a gyermektartásdíj mértékét csak az anya társadalmi állása határozza meg, így sok alsóbb bíróság nevetéségesen alacsony összegben állapítja azt meg, valamint több esetben csak a gyermek 12 vagy 14 éves koráig, holott álláspontja szerint nincs olyan bíróság vagy gyámhatóság amely ugyanezen korú, házasságból született gyermek apját felmentené a tartás kötelezettsége alól, azon indokkal hogy az ilyen korú gyermek már önálló keresetre képes.¹⁰

A fenti jogi hiátust pótolta a Tanácsköztársaság alatt a Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 26. napján megjelent VII. számú rendelete, amelynek 1. §-a kimondta, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság törvénytelen gyermeket nem ismer. Mindazok a jogok és kötelezettségek, amelyek a törvényes házasságból született gyermeket megilletik (például névviselés, tartás, családi pótlék stb.) csorbíthatatlanul kiterjednek azokra a gyermekekre is, akik házasságon kívül születtek. Helyet kaptak a rendeletben az apaság megállapításának és az apai elismerésnek az eljárásjogi szabályai is,¹¹ azonban a kommün bukásával ezt a rendeletet is hatályon kívül helyezték.

2. A családjogi viszonyok a törvény hatálybalépését megelőzően

Az 1946. évi XXIX. törvénycikk jelentőségének megértéséhez szükséges annak vizsgálata, hogy a hatálybalépést megelőzően miként alakult a házasságon kívül született gyermekek jogállása.

Tételes jog hiányában a családjogi viszonyokat nagyrészt az 1928. március 1. napján a képviselőház elé terjesztett 1928. évi magánjogi törvényjavaslat, a „Magyarország Magánjogi Törvénykönyve” (Mtj.) rendezte, melynek törvényi elfogadása elmaradt, mégis alkalmazták annak elveit és szabályait a bíróságok, azaz fokozatosan írott szokásjoggá alakult át.¹²

„Törvényes” gyermeknek az számított, aki törvényes házasságból született, illetve aki a törvényes vagy vélt házasság megkötése után hat hónapon túl vagy a házasság megszűnése után tíz hónapon belül született.¹³ A „törvényes” származás vélelme csak a bejegyzett apa, a férj által indított perben volt megtámadható, más módon nem, így a bírói gyakorlat alapján az a körülmény, hogy a gyermeket az anya törvénytelennek anyakönyvezte, az anyának az a beismerése, hogy a gyermek nem férjétől való, valamint az sem, hogy a nő férjét elhagyta vagy tőle különváltan él, nem szolgálhatott a vélelem megdöntésére. A perben azt kellett bizonyítani, hogy az érintkezés fizikai lehetősége ki volt zárva, de amennyiben a fogamzás ideje alatt más férfiakkal is nemileg érintkezett az anya, az a vélelem megdöntésére nem volt elégséges, valamint ha a felek távol, más városban, vagy éppen külföldön különválva, de nem a bíróság által elválasztva éltek, ingadozó volt a gyakorlat a fizikai lehetőség kizártságának értelmezési kérdései miatt.¹⁴

A házasságon kívül született gyermek tehát az, akinek az anyja a fogantatási időben vagy születésekor nem

élt házassági viszonyban, valamint az a gyermek is, akire nézve a törvényes születés vélelmét megtámadási perben megdöntötték.¹⁵

A házasságon kívül született gyermek jogállása közvetlenül a törvény hatálybalépése előtt az anyjával és anyja rokonaival szemben ugyanaz volt, mint a törvényes gyermeké, az anyja családi nevét viselte, az apjával szemben pedig csak korlátozott jogok illették meg (Mtj. 245–246. §). Az anya után örökölhetett, mivel vele állt rokoni kapcsolatban (Mtj. 174. §), az apával nem, az anya gyakorolta a szülői hatalmat felette (Mtj. 267. §), így a gondviselés, a vagyonnevelés és a törvényes képviselő joga az anyát illette meg, a lakóhelye az ő lakóhelyével egyezett meg (Mtj. 38., 266–325. §). Az apával rokoni kapcsolatban nem állt, az apát csak tartási kötelezettség terhelte a gyermekkel szemben, amennyiben a bíróság megállapította, hogy a gyermek anyja és a férfi a fogantatási időben nemileg érintkezett.¹⁶ E tény bizonyítása nehéz volt, mivel az 1911. évi polgári perrendtartás szabályai szerint a felek tényállításain¹⁷ kívül a felek eskü alatti kihallgatása során tett nyilatkozatok,¹⁸ tanúvallomások¹⁹ és okiratok²⁰ (például a felek közötti esetleges levelek) szolgáltak bizonyítékként. Emellett az alperes férfi feslettségi kifogással élhetett (Mtj. 260. §), amennyiben az anya a fogantatás idejében oly feslett életet élt, hogy a nemi érintkezést több férfival keresetképpen vagy a női szeméreméretet botránnyosan sértő módon üzte (Mtj. 247. §). Ennek bizonyítása érdekében hamis tanúzásokra is sor került, például az alperesek gyakran hamis tanúkkal kísérelték meg igazolni, hogy a nő a nemi érintkezést másik férfi jelenlétében végezte.²¹ Ha a fogantatási időben történt nemi érintkezés bizonyításra került, a következő probléma az volt, hogy a gyermektartásdíj mértéke az anya társadalmi állásához mért megélhetéséhez s e társadalmi állásnak megfelelő nevelése és önálló keresetre képesítő tanítása költségeihez igazodott (Mtj. 248. §). A tartásdíj a gyermeket méltánylást érdemlő ok hiányában a tizenhatodik életévének betöltéséig illette meg az Mtj. szerint, a felsőbb bírósági gyakorlat alapján a keresőképeség eléréséig állapították meg, általában tizenhat éves korig,²² azonban az alsóbb bíróságok több esetben csak a gyermek 12–14 éves koráig, Márkus Dezső kúriai bíró álláspontja szerint.²³

A házasságon kívül született gyermek apjának tehát csak tartási kötelezettsége volt vele szemben, az Mtj. szerint és a felsőbb bíróságok által kimunkált elvi határozatok alapján elsősorban az apa volt köteles gondoskodni a természetes gyermekéről.²⁴ Ennek a kötelezettségnek a jogalapjaként először a házasságon kívüli nemzésből származó kártérítési kötelezettséget tekintették, majd később, a 20. század elején már az apa és a gyermek közötti vérségi kapcsolatot. Abban az esetben azonban, amikor az apa személye nem volt megállapítható, valamint, amíg azt meg nem állapította a bíróság, vagy az apa el nem ismerte magáénak a gyermeket, az anya volt köteles a gyermeket tartani és nevelni. Abban az esetben is az anyára hárult az eltartási felelősség, hogyha az apa nem tett eleget a gyermektartási kötelezettségének vagy arra képtelen volt.²⁵

A törvénytelen gyermekek tartásának kérdésében köthettek egyezséget a szülők, azonban a bíróságok gyakor-

lata nem volt egységes²⁶ a tekintetben, hogy a követelés csak a gyámhatóság jóváhagyásával érvényesíthető vagy akár anélkül is.²⁷ A Kúria álláspontja szerint, amennyiben havi tartásdíj összegében egyeztek meg a szülők, akkor nem kellett hozzá gyámhatósági jóváhagyás, az egyösszegű teljesítés esetén igen.²⁸ Az apasági és a gyermektartás iránti perekben a bíróság a gyermek érdekét hivatalból is figyelembe vette, így a szülők közti megegyezés sem sértette a gyermek érdekét. Ha az anya lemondott a tartásdíj követelési jogáról, arra a perben kifogásként nem hivatkozhatott a másik fél, ugyanis a lemondás hatálytalannak minősült.²⁹ Amennyiben a szülők nem tudtak megegyezni, akkor a királyi járásbíró előtt gyermektartásdíj megállapítása iránt indíthatott pert az anya.

A házasságon kívül született gyermek törvényesítésére utólagos házasságkötéssel vagy királyi (államfői) kegyelemmel volt lehetőség.³⁰ Az utólagos házasságkötés esetén, amennyiben a szülők kötötték meg a házasságot, rokonság keletkezett az apa és a gyermek között, a törvényesítés a gyermek születésére visszaható hatállyal létrejött. Az államfői kegyelem esetén a törvényesítés hatálya csak a törvényesítés (leirat kelte) idejétől fogva állt be. Ha pedig a gyermek vagy az atya korábban elhalt, a halál időpontjával, és az apa törvényes gyermekeinek jogait nem érinti, a gyermek csak természetes apjával jut törvényes rokonsági kapcsolatba, az apja rokonaival nem.³¹

Amennyiben a házasságon kívül született gyermeket az apa anyakönyvvezető előtt vagy közokiratban magának ismerte el, ennek joghatálya annyiban nyilvánult meg, hogy a bíróság előtt az apa nem hivatkozhatott arra, hogy az anyával nem érintkezett nemileg, illetve „feszlettségi kifogással” sem élhetett.³²

3. A törvény által szabályozott családjogi viszonyok

3.1. A vélelmezett fogantatási idő

A vélelmezett fogantatási időt a magyar általános polgári törvénykönyvtervezet első szövegének (1900) 188. §-a szerint³³ a gyermek születése napját megelőző száznolcvanegyedik és háromszázadik nap közötti időszak jelentette, mindkét határnap beszámításával. A második szöveg (1913) 92. §-a³⁴ és az Mtj. 182. §-a ezt a száznolcvanegyedik és háromszázkettedik nap közötti időben állapította meg, amelyet az 1946. év XXIX. tc. is fenntartott. A törvény e részében egy megdönthető vélelmet állított fel, amelynek ellenkezőjét a gyermek érdekében bizonyítani lehetett (2. §). A magánjogi kódex tervezeteiben és javaslatban a jogalkotó a gyermek törvényes státusza megállapításának érdekében engedte meg annak a bizonyítását, hogy a gyermek a vélelmezett fogantatási idő előtt fogant, amelyet az 1946. évi XXIX. tc. elvetett, egyrészt azért, mert a jogalkotó el akarta kerülni azokat a bonyodalmakat amelyek a törvény hatálybalépése előtt született gyermekek státusza tekintetében az újabb vélelmezett fogantatási idő megváltoztatásából erednének,

ugyanis az orvostudomány eredményei szerint lehetséges, hogy a gyermek fogantatása a vélelmezett fogantatási idő előtt vagy után történt, ezért a vélelem a gyermek érdekében megdönthető,³⁵ másrészt mivel a jogalkotó célja a törvényes és a törvénytelen gyermekek közötti különbségtétel megszüntetése volt.

3.2. A házasságon kívül született gyermek fogalma, jogállása és az apaság megállapítása

A házasságon kívül született gyermek az, akinek anyja a vélelmezett fogantatási idejében nem állt házassági kötelékben, vagy akiről a bíróság jogerősen megállapította, hogy házasságon kívül született a törvényi fogalom szerint. Az érvénytelen házasságból fogant gyermeket nem lehetett házasságon kívül születettnek tekinteni (3. §).

A házasságon kívül született gyermek jogállását rendező, megosztó véleményeket generáló törvény újítása, hogy a gyermek mind az anyjának, mind az atyjának, mind pedig ezek rokonainak egyaránt rokona; amennyiben a törvényből más nem következik, a rokonság alapján mind a gyermeket, mind a rokonait élők közt és halál esetére olyan jogok illették és kötelezettségek terhelték, mintha a gyermek házasságból született volna (19. §). Ezáltal kiterjesztette a jogalkotó a gyermeknek az anyjával és az anyja rokonaival fennálló jogosultságait az apa és az apa rokonai vonatkozásában is családjogi és öröklési jogi értelemben.

A házasságon kívüli születés megállapítására (*actio de filiatione negativa*) a férjnek a gyermek születéséről való tudomásszerzést követő; a gyermeknek pedig a nagykorúságától vagy a kereseti kérelmét megalapozó tényről való tudomásszerzéstől számított egy éven belül volt lehetőség pert indítani. A kereseti kérelem szerinti marasztalásnak akkor volt helye, hogyha a házasfelek a fogantatási időn belül nemileg nem érintkeztek, vagy a körülmények szerint egyébként lehetetlen, hogy a gyermek a férjtől származik (például földrajzi távolsága miatt, vagy a feleség már terhes volt, amikor a férj nemileg érintkezett vele), vagy ha a gyermek a házasság megszűnése, vagy érvénytelenné válása után fogant (4–5. §). Ekkor már nem azt kellett bizonyítani, hogy a férj és az anya között a fogantatási időben a nemi érintkezés lehetősége fizikailag ki volt zárva, elegendő volt, hogy a férje az anyával a fogantatás idejében nemileg nem érintkezett. Ennek az indoka, hogy a gyermek érdeke esetleg éppen azt kívánja meg, hogy a formailag fennálló családi állásból szabadulva a származásának valóban megfelelő családi állást nyerhessen el, ez esetben nagyon visszas következményekre vezetne az, ha a bíróság a gyermek származása törvényességének megdöntésére irányuló keresetet azért utasítaná el, mert az évtizedek óta egymástól külön élő férj és feleség között a nemi érintkezés lehetősége a fogantatási idő alatt nem volt kizárva. Emellett az is nővum, hogy ez a vélelem akkor is megdönthető, ha a gyermek a házasság megszűnése vagy érvénytelenné nyilvánítása után fogant.³⁶

A házasságon kívül született gyermek apjának megállapítása kétféle jogi úton történhetett. Elsőként lehető-

ség volt arra, hogy az apa a gyermeket teljes hatályú apai elismerő nyilatkozattal magáénak ismerje el. Az elismerő nyilatkozat akkor teljes hatályú, ha azt a nyilatkozó személyesen maga tette, vagy a korlátolt cselekvőképességű nyilatkozatához a törvényes képviselője, vagy a gyámhatóság hozzájárult, a nyilatkozatot legkorábban a vélelmezett fogantatási idő alatt teszik, a nyilatkozó és a gyermek közt legalább tizenhat év korkülönbség van, valamint az elismeréshez az anya, illetve ha a gyermek a tizenhatodik életévét betöltötte, maga is hozzájárult. A nyilatkozatot az anyakönyvvezető, a bíróság, a gyámhatóság vagy külképviseleti hatóság előtt kellett megtenni, amit jegyzőkönyvbe foglaltak (9–10. §). Az apai elismerő nyilatkozat megtámadható volt a gyermek, illetve a nyilatkozattevő apa által a törvényben foglalt feltételek fennállása esetén, valamint a hozzájáruló nyilatkozat is a hozzájáruló által (11–16. §).

Másrészt, apai elismerő nyilatkozat hiányában a bíróság állapította meg a jogosult kérelmére az apaságot három esetben (17. §): ha az apa a gyermek anyjával a fogantatási időn belül életközösségre utaló körülmények között huzamosabb ideig együtt élt (ún. vadházasság esete); ha az apa a gyermek anyjával a fogantatás ideje alatt nem élt együtt, azonban huzamosabb időn át nemi viszonyt folytatott vele; valamint ha a férfi a gyermek anyjával a fogantatás idejében nemileg érintkezett, és az összes körülmény gondos mérlegelése mellett alapos következtetést lehet vonni arra, hogy a gyermek az említett nemi érintkezésből származik.³⁷

A törvény rendelkezett az utólagos házasságkötés hatásáról is. Ebben az esetben, ha az apa az anyakönyvvezető előtt a gyermek anyjával történő házasságkötést megelőzőleg nem jelentette ki, hogy a gyermek nem tőle származott, akkor a gyermeket a születésére visszamenő hatállyal házasságból születettként kellett tekinteni (20. §).

Az államfői kegyelemmel történő törvényesítés intézménye megszüntetésre került (21. §), tekintettel arra, hogy a teljes hatályú apai elismerő nyilatkozattal és a bíróság általi megállapítással lehetséges volt az apaság megállapítása a gyermek születésétől kezdődő hatállyal, valamint így a gyermek az apával rokoni – és ezáltal öröklési – kapcsolatba került, az új törvény rendelkezései kedvezőbbek voltak a gyermekekre nézve.³⁸

3.3. A névviselés kérdése

A törvény névviselésre vonatkozó szabályai szerint a házasságon kívül született gyermek már nem az anyja, hanem az apaként bejegyzett személy családi nevét viselte. Az anya családi nevét (hajadon családi nevét) csupán az apa személyné bejegyzése előtt (23. §), legfeljebb hároméves koráig viselte, ugyanis amennyiben a gyermek hároméves koráig nem volt bejegyezhető apa, a gyámhatóság intézkedett a képzelt apa bejegyzéséről [22. § (2) bekezdés], amely törölhető volt, ha később az apa személye megállapítható lesz teljes hatályú apai elismerés, bírói ítélet vagy utólagos házasságkötés által. A névviselés rendezése és a képzelt apa bejegyzése a törvényjavaslat

indokolása alapján azért volt lényeges, mert így a nyilvánosan hozzáférhető anyakönyvi iratok alapján nem lehet megállapítani a származást, valamint amikor a gyermek a nyilvánosság előtt a nevével jelentkezik, különösen az iskolában, már nem az anyja nevét fogja viselni, ezért a lehetőségekhez képest megszűnnek azok a sérelmek, amik a gyermeket a családi neve miatt érhetik.³⁹

3.4. A gyermekelhelyezés

A különélő szülők megegyezhettek a gyermekelhelyezés kérdésében, ennek hiányában a gyámhatóság határozott arról, hogy a gyermeknek melyikük viselje gondját. Ilyen esetben a törvény szerint leánygyermeket és a hétévesnél nem idősebb fiút rendszerint az anya, a hétévesnél idősebb fiút pedig rendszerint az atya gondviselésére kellett bízni, amely az 1877. évi gyámtörvény rendelkezéseivel megegyezik. A gyermek azonban csak az apával közös háztartásban élő házastársának hozzájárulásával kerülhetett az apjához, valamint ha ez a házasságból származott gyermekek jogos érdekeivel nem állt ellentétben. A gyámhatóság eltérhetett ezektől a szabályoktól, ha azt a gyermek nyilvánvaló érdeke kívánta (24. §). Így a gyermeket – amennyiben az az érdeke – nem szakították el az anya mellől, tehát nem kényszerítették egy olyan környezetbe, ahol esetlegesen nem gondoskodnak róla megfelelően, illetőleg nem szeretik.⁴⁰ A másik oldalról megközelítve, ez a rendelkezés az apa együtt élő házastársának és a házasságból született gyermekeinek az érdekét is védte.

3.5. A szülői hatalom

A kiskorú gyermekek gyámság vagy szülői hatalom alatt álltak, és a házasságon kívül született gyermekekre is a Gyt. szabályait kellett alkalmazni, a törvényben meghatározott eltérésekkel.⁴¹ Így a házasságon kívül született gyermek felett a nagykorú apa csak akkor gyakorolta a szülői hatalmat, ha a gyermeket nála helyezték el, illetve ha a szülői hatalom gyakorlását a gyámhatóság fontos okból ráruházta. Ebben az esetben a szülői hatalom gyakorlását meg lehetett szüntetni, ha az apa magatartásában a gyermeke iránt nem nyilatkozott meg az a felelősségérzet és gondoskodás, amely a jó atyától a természet rendje és az erkölcs szabályai szerint elvárható.

A nagykorú anya azokban az esetekben gyakorolta a szülői hatalmat, amelyekben ez a jog a házasságból született gyermek anyját is megillette. Ezen felül akkor is, ha a gyermeknek nem volt apja, vagy a fentiek szerint ez a jog nem illette meg. A perekben a házasságon kívül született kiskorú gyermeket – amennyiben gyámság alatt nem állt – a gyámhatóság által erre a célra kirendelt gondnok képviselte. A szülő mint a gyermek törvényes képviselője, e keresetekkel kapcsolatban csak a gondnok kirendeléséig felmerülő halaszthatatlan tennivalókat végezhetette el (25. §).

3.6. A gyermektartásdíj

A gyermektartásdíj tekintetében azokat a rendelkezéseket emelem ki, amelyek a bírói – vagyis a korábbi – gyakorlattól eltértek, valamint, amelyek néhány vitatott kérdést szabályozva ezzel elősegítették a törvényes és a törvénytelen gyermekek közötti különbségek eltörlését.⁴²

A törvény hatálybalépésével a házasságon kívül született gyermek tartása is az apja társadalmi állásához, valamint a vagyoni és kereseti viszonyaihoz igazodott. A házasságon kívül született gyermek is jogot formálhatott arra, hogy a tehetségének, hajlamainak, szorgalmának, esetleges vagyonának, valamint a tartásra kötelezett vagyoni és kereseti viszonyainak megfelelő, önálló keresetre képesítő tanításban részesüljön (26. §). Ez jelentős előrelépés volt, mivel a törvény hatálybalépése előtt az önálló keresetre képesítő tanítást kellett fedeznie a gyermektartásdíj mértékének, a keresőképes életkor elérése pedig csupán az anya társadalmi állásához igazodott. Ezzel a törvény lehetőséget nyújtott arra, hogy a jobb képességekkel rendelkező házasságon kívül született gyermek magasabb képesítést szerezhesen.⁴³

A másik két nagy vitás kérdés a felek közötti egyezség körében merült fel. Kell-e a gyámhatóság jóváhagyása az egyezség érvényességéhez, illetve ha igen, később az megváltoztatható-e? A törvény akként rendelkezett, hogy a házasságon kívül született gyermek és az apa közt a jövőben teljesítendő tartásra vagy annak megváltására létrejött megegyezéshez a gyámhatóság jóváhagyása kell. A tartás mértékét vagy módját megállapító egyezség nem zárta ki azt, hogy a jogosult a tartás felemelését vagy új megállapítását követelhesse, ha az egyezséggel megállapított tartás számba vehetően csekélyebb, mint amennyi a törvény szerint járna, vagy ha a tartásra irányadó viszonyok utóbb lényegesen megváltoztak (28. §).

A törvény tartalmazta annak a lehetőségét, hogy a tartási kötelezettséget az apaság megállapítása nélkül alapítsa meg a bíróság, ami az eddigi szokásjogi joggyakorlatot emelte törvényi szintre. Ez alapján, ha nincs senki, akit a gyermek apjának kell tekinteni, a gyermeket az köteles eltartani, aki az anyával a fogantatás idejében nemileg érintkezett, kivéve, ha a körülmények szerint nyilvánvalóan lehetetlen volt, hogy a gyermek az említett nemi érintkezésből származott, vagy a gyermek anyja a kéjelgést a fogantatás idejében keresetszerűen üzte. A törvény eszerint a feslettségi kifogás körét jelentősen korlátozta (32. §). A törvényjavaslat indokolásában a jogalkotó kifejtette, hogy azt a rendelkezést, amely szerint a gyermek – az anyja feslett élete okából – akkor sem követelhet tartást, ha anyja a nemi érintkezést a fogantatás idejében a szeméreméret teljes hiányára valló módon üzte, nem tartja fenn. Abból ugyanis, hogy az alperesként bebevont férfi a nemi érintkezésnek a szeméreméretet sértő módon való végrehajtását bizonyítani tudja, nem lehet megnyugvással arra következtetni, hogy a nő válogatás nélkül érintkezett bárkivel, tehát olyan nagyszámú férfival, hogy ezek közül egyetlen, általa kiválasztott férfinak tartásra kötelezése a jogérzetet sértene. Ha azonban a gyermek anyja a fogantatás idejében a kéjelgést keresetszerűen üzte, akkor az

említett következtetést le lehet vonni, ezért az indokolás szerint igazságtalan lenne, ha valaki pusztán azon az alapon, hogy ilyen nővel nemileg érintkezett, tartásra lenne kötelezhető.⁴⁴

A törvény fenntartotta azt a szokásjogi rendelkezést is, hogy a tartásra kötelezett tartozásáért a szülője kezes módjára felel, amennyiben egészben vagy túlnyomó részben szülőjének gazdaságában, üzletében vagy más kereső foglalkozásában fejti ki tevékenységét, és ezért megfelelő díjazásban nem részesül. Ez a kötelezettsége akkor is fennállt, ha a tartásra kötelezett tevékenységében önhibáján kívül ideiglenesen akadályozva van (35. §).

4. A törvény fogadtatása

Bacsó Ferenc szerint az alig szokott előfordulni, hogy valamely jogi reformnak ne akadna bírálója, viszont az is ritkán fordul elő, hogy egy törvényjavaslatot olyan példátlan hevességgel támadjanak, mint azt a házasságon kívül született gyermek jogállásáról szóló törvénnyel tették. Az ellenzők szerint ez a törvény az erkölcstelenséget iktatja törvénybe, a házasság mint felesleges jogintézmény el-sorvasztásra van ítélve, a javaslat elfogadásával az egynejtűséget adná fel a társadalom, hogy annak helyébe a poligámián túlhaladva, primitív degenerált törzsek promiszkuitását helyezzük előtérbe. Álláspontja szerint a törvény érdemben szűkebb terjedelmű reform, mivel a bírói gyakorlatban már több mint három évtizede érvényesülő szokásjogi szabályokat emelt törvényi szintre, olyan családjogi és ebből következően örökjogi jogosultságokkal ruházta fel a házasságon kívül született gyermeket apai oldalon, amelyek anyai oldalon már eddig is megillették őket. A törvény a rokoni kapcsolatot a vérségi kapcsolatra alapítja, mivel álláspontja szerint a férfival való vérségi kapcsolat ugyanolyan erkölcsi jelentőségű, mint a nővel fennálló vérségi kapcsolat, ezáltal az erkölcs által sugallt jogi konzekvenciái is csak azonosak lehetnek.

Azzal az állásponttal szemben, hogy a törvény a házasság intézménye elleni támadás, felhozta, hogy ez a házasságon kívül született gyermek anyját nem nyilvánítja sem közvetlenül, sem közvetve az apa feleségévé, vele szemben sem tartási, sem öröklési, sem névviselési igényt, vagy bármely házassággal egybekötött jogosultságot nem keletkeztet. Kiemelte, hogy a Kúria harmincéves gyakorlata alapján a nő házasságtörésből származó gyermeke vonatkozásában eddig is kizárta a férjet a hitvestársi öröklésből, és egyenlő jogokat biztosított a házasságból és azon kívül született gyermekei részére, azonban az anya vonatkozásában a bíróság joggyakorlatával szemben soha nem hallotta emlegetni azt a vádat, hogy szétrombolja a családot, és nem is észlelt ilyen következményeket, álláspontja szerint a törvényjavaslat épp hogy a család szentségét és tisztaságát védi azáltal, hogy a családfelelősségérzetét nem engedí könnyedén elviselhető kibúvókkal elaltatni, hanem azt a jog szigorú szabályaival ébren tartja és fokozza. Abban a kérdéskörben, hogy szerzhető-e bizonyosság az apa és a gyermek között fennálló vérségi kapcsolatra, arra az álláspontra helyezkedett, hogy ez a bizonyítás kö-

rébe tartozik, és ha elfogadjuk a bizonyítás eredményét a házasságból született gyermek férjtől való származásának megtámadásánál, akkor miért ne lehetne elfogadni az összes körülmény gondos mérlegelése mellett azt, hogy a gyermek az adott férfitől származik.⁴⁵

A következő cikkekben a szerzők az aggályaiknak adtak hangot a *Jogtudományi Közlöny* hasábjain.

Szladits felismerte, hogy a házasságon kívüli gyermekek jogi helyzetének a rendezése a haladó törvényhozás elsőrendű feladata, szerinte a törvény jogszerkezeti kidolgozása tökéletes munka és korszakos jelentőségű haladást jelentett, amely két, egymásnak ellentmondó érdeket érint, így az ártatlan gyermek védelméhez fűződő emberiességi érdeket, valamint a házasságnak mint a társadalom alapsejtjének szilárdságához fűződő közérdeket. Aggodalmát viszont ő is kifejezte abban a körben, hogy a család védelme érdekével szemben álló lehet, hogy a házasságban élő férfinak a másik nőtől született gyermeke is a rokona, így örököse lesz, szerencsésebbnek tartotta az 1912. évi svájci magánjogi törvénykönyv álláspontját, amely nem engedi meg a házasságtörésből született gyermek esetén a teljes hatályú apai elismerést, sem az apaság megállapítása iránti keresetindítást abban az esetben, ha az apa a nemzékora házassági kötelékben élt, mert ugyan a magyar megoldás következetesebb, de úgy vélte, hogy a törvényes család tagjait jobban meg kellene védeni a férj házasságtörésének következményei ellen, és nem tartotta indokoltnak azt, hogy a házasságon kívül született gyermeknek törvényes öröklési joga legyen az apa rokonai után, valamint korlátozásokkal tudta elképzelni ezen utódoknak a házasság utáni öröklését.

A képzelt apa bejegyzését nem tartotta szerencsésnek, valamint azon intézkedéseket, amelyek az anyakönyvekben a házasságon kívüli születés leplezésére szolgálnak, ugyanis álláspontja szerint erről a gyermek előbb vagy utóbb tudomást fog szerezni, amely súlyos lelki krízist idéz elő benne, valamint a törvény a házasságon kívüli származást úgy állítja be, mintha abban valami rejtegetni, tehát szégyellnivaló volna. Álláspontja szerint sokkal inkább a társadalmi előítéleteknek a leküzdésén kellene dolgozni, szociális neveléssel. Hangsúlyozta, hogy a képzelt apa helyett a gyámhatóságnak az elenyésző számú házasságon kívül született gyermek részére apahelyettest kellene kirendelni, akinek tanácsadó szerepe lenne az anya mellett, ellenőrizhetné a gyermek nevelését, valamint magasabb állami szerepvállalással, nemzeti segélyakció keretében pénzügyileg kellene alátámasztani a gyermekvédelmi szervek bekapcsolásával a nevelőgondozást. Előnyösebbnek tartotta volna, hogy a házasságon kívül született gyermekek jogi helyzetének reformja többet nyújtson a szociális gondoskodás terén, mint a házasságon alapuló család szerkezetének megbontásában.⁴⁶

Teller Miksa Szladits álláspontját kiegészítette azzal, hogy nem a házasságon kívül született gyermek, hanem a mostohaanyjának jogi helyzete szemszögéből mutatta be a felmerülő problémákat. Hangsúlyozta, hogy azokban az esetekben, ha nincsen az anyának házasságból született gyermeke, akkor végrendelet hiányában a házasságon kívül született gyermek öröklő az apja egész vagyónát, a

mostohaanyját csak az özvegyi haszonélvezet illeti meg az őt illető közös szerzeményen kívül. Ha pedig született a házasságból gyermek, azonban az apának nincs végrendelete, akkor a házasságon kívül született gyermek egy gyermekrészt örököl, végrendelet esetén kötelesrészt tarthat igényt. Álláspontja szerint ezáltal az özvegy ki lesz szolgáltatva a házasságon kívül született gyermeknek, ha pedig a gyermek kiskorú, akkor ezen gyermek anyjának. A törvény további hiányosságának tartotta, hogy az nem állapít meg jogvesztő határidőt az apaság megállapítására, így akár huszonegy évig is várhat a perindítással a házasságon kívül született gyermek, illetve az anyja, és előfordulhat, hogy a gyermek csak a hagyatéki tárgyalás során jelentkezik, vagy akár az után. Álláspontja szerint a kodifikátorok is látták ezeket a problémákat, és abból, hogy nem védtek meg az özvegyet, arra lehet következtetni, hogy nem is akarták, mert fontosabbnak tartotta a jogalkotó a házasságon kívül született gyermek legmesszebb menő védelmét, amivel álláspontja szerint túllőttek a célon.⁴⁷

Nizsalovszky Endre szintén elismerte azt, hogy számos szempontból előrelépést jelent a törvény, és egyetértett Bacsó Ferencel azokban az esetekben, amíg olyan férfiról van szó, akinek a valóságos apasága kétségtelenül be van bizonyítva. Álláspontja szerint azonban ez nemcsak bizonyítási kérdés, hanem annál sokkal több. Az apaság megállapításának a törvény 17. §-ának a) és b) pontja esetében, ahol a huzamosabb együttélés vagy viszony egymagában elegendő az apaság megállapításához, a gyermeknek egy meghatározott férfitől származása tekintetében az ágyas kapcsolat a törvényes házassággal egyenrangúvá válik, eszerint a törvényhozó olyan szinten bízik az „ágyas nőnek az ágyaláshoz való hűségében, mint a hitvestársi hűségben”, amelyben az ágyasok közti kapcsolat eddiginél lényegesen kedvezőbb megítélése mutatkozik. A bizonyítási eljárás leegyszerűsítése megnyugtató a nők számára, azonban így „könnyen a megszedült férfi nyakába lehet varrni olyan gyermeket is, aki egészen mástól származik”.

Álláspontja szerint a helyes, a feleség és az ágyas méltó megkülönböztetését jelentő megoldás az lett volna, ha a kritikus időben mással való érintkezés vagy az erre utaló kapcsolat kizárta volna az apaság megállapítását. Kiemelte ő is, hogy a törvény a házasságkötési hajlandóság aláásására nem vezet, csökkenhet a gyermekhalandóság, viszont aggályát fejezte ki, hogy a tartás mértékének az apa vagyoni viszonyához igazítása „női fondorlatra” ad lehetőséget, miszerint ha a fogamzási időben több férfival érintkezett nemileg, akkor a fizetőképesebb személyt jelöli meg apaként. Hangsúlyozta, hogy Bacsó Ferencel nem az erkölcsi kérdésekben nem ért egyet, hanem míg Bacsó magánjogi fejtegetéseiben azon esetekre világít rá, ahol a valóságban a jogszabály által feltételezett tényállás játszódott le, addig ő a perjogi szemlélet hatása alatt azokat a problémákat veti fel, ahol a valóságos tényállás és a perbeli tényállás között divergencia van.⁴⁸

Mikos Ferenc, aki a törvényjavaslat előkészítésében részt vett, cáfolta Szladits Károly és Teller Miksa problémafelvetéseit. Szladits álláspontjával szemben, az öröklési jogi kérdések tekintetében felvetette, hogy a házassá-

gon kívül született gyermek öröklési jogának korlátozása a jogállásuk egyenlőségének elejtését jelentené, amire csak akkor lehetne lehetőség, ha ezt magasabb érdek feltétlenül megkívánná. Felmerül a kérdés, hogy az özvegy, a feleség vagy a házasságból született gyermekek érdekét lehet-e magasabb érdeknek tekinteni. Álláspontja szerint a jog erre már megadta a választ, ugyanis amennyiben az anya követ el házasságtörést, és abból házasságon kívüli gyermeke születik, ezen gyermek ugyanúgy örököl anyja és anyja rokonai után, mint az anya házasságából született gyermekei, amely ugyanúgy sértheti a házasságából született gyermekek jogi érdekét, mintha az az apa házasságtöréséből származó gyermeke lenne. Miért legyen akkor több joga az anya házassága alatt született házasságon kívüli gyermekének, mint az apa házasságon kívüli gyermekének? Hangsúlyozta, hogy a képzelt apára vonatkozó rendelkezés valóban szükségmegoldás, amely ugyan a valóságot tagadja, de nem a gyermek, hanem azok előtt, akikkel a gyermeknek dolga akad az életben. Egyetértett azzal, hogy a gyermeknek valóban nem kellene szégyellni a származását, azonban álláspontja szerint a társadalmi előítéletek miatt még hosszú ideig mégis szégyellni fogja, a képzelt apa bejegyzésével ezen a súlyon enyhíteni lehet.

Teller észrevételeivel kapcsolatban előadta, hogy a házasságon kívül született gyermek az apa feleségével nem kerül olyan kapcsolatba, amely a mostohaanya elnevezést indokoltá tenné. Kiemelte, hogy Teller helytelenül értelmezi a keresetindítási határidőt, ugyanis az a házasságon kívüli születés bírói megállapítására irányuló keresetre vonatkozik, a gyermek nagykorúságáig, vagy a tudomszerzéstől számított egyéves határidő az apaság megállapítására irányuló keresetre nem. Az ebből fakadó nehézségeket nem látja olyan súlyosnak, tekintettel arra, hogy az apasági kereseteket a gyermek születését követő időben megindítják, mert ez a gyermek és az anya érdeke, ugyanis a gyermeknek tartásdíjra van szüksége, valamint neki minél előbb nevet akar adni, továbbá a per késedelmes megindítása a pernyertes esélyeit is rontja, mivel a tanúk meghalnak, az emlékezetükben az események elmosódnak, valamint az anya vallomását a bíróság az indokolatlan késedelem miatt aggályosnak találhatja. Ha pedig a

per mégis későn indulna meg, annak valamilyen komoly oka lesz, ez esetben nem lenne helyes alaki akadály miatt megtagadni az igényérvényesítés jogát a gyermektől. Álláspontja szerint a házasságon kívül született gyermek és az apa özvegye között az özvegyi jog gyakorlása körül lehetséges, hogy lesznek súrlódások, azonban ezek a súrlódások akkor is előfordulhatnak a mostoha gyermek és a mostohaanya között, ha a férj új házasságot köt, majd mindkettő házasságból maradnak gyermekek.⁴⁹

5. Összegzés

A házasságon kívül született gyermek jogállásáról szóló 1946. évi XXIX. tc. álláspontom szerint az egyik korabeli legnagyobb családjogi vívmányának az tekinthető, amelynek gyermekvédelmi szempontból érdeme, hogy megszüntette a jogi különbségtételt a törvényes házasságból és azon kívül született gyermekek között, és megállapította a rokoni kapcsolat fennállását az apa és a házasságon kívül született gyermeke között. Ezen túlmenően tételes jogi szintre emelte a korábbi szokásjogi szabályokat a családjog tekintetében, a házasságon kívül született gyermek érdekének védelmét tartalmazó módosításokkal, e tekintetben tehát jogi reformról beszélhetünk. A törvény nagy jelentőségű volt a tekintetben, hogy törvényi szinten, átfogóan rendelkezett fontos családjogi intézményekről. A családjogi viszonyok átrendeződtek, amelyben többben a családi élet, valamint a házasság intézménye elleni támadást láttak, az erkölcsstelenség törvénybe iktatását. A kritikusok az erkölcsre, valamint a feleség és a házasságból született gyermekek érdekeinek védelmére hivatkozva bírálták a törvényt, ahelyett, hogy azokat bírálták volna, akik ilyen helyzetbe hozták a házastársukat, illetve a házasságból született gyerekeket. Továbbá, a házasságon kívül született gyermekek nevelésének és tartásának felelősségét a megszokott társadalmi rend védelmé érdekében az államra kívánták hárítani, holott a törvény egyik célja pontosan az volt, hogy ezt a felelősséget az apára hárítsák, és a házasságon kívül született gyermekeknek is esélyegyenlőséget biztosítsanak.

KRAUSZ, BERNADETT

Die Auswirkungen von Gesetz XXIX des Jahres 1946 über den Status der unehelichen Kinder auf die familienrechtlichen Beziehungen

(Zusammenfassung)

Bis zum Inkrafttreten des Gesetzes XXIX von 1946 über die Rechtsstellung unehelicher Kinder war der familienrechtliche Status von „ehelichen“ und „unehelichen“ Kindern unterschiedlich, sie waren nur mit der Mutter verwandt, so dass die Aufgabe der Erziehung und des Unterhalts größtenteils bei der Mutter lag, und die Bestimmung der Vater-

schaft und damit die Zustimmung zum Unterhalt des Kindes war in vielerlei Hinsicht schwierig. Das Gesetz erhob die früheren Gewohnheitsrechtsnormen auf Gesetzesstufe und führte Reformen auf der Grundlage des Gleichheitsgrundsatzes ein, die unter Rechtswissenschaftlern und in der Rechtspraxis heftige Fachdebatten auslösten.

KRAUSZ, BERNADETT

The effect on family law relations of the Act XXIX of 1946 on the legal status of a child born out of wedlock
 (Abstract)

Before the Act XXIX of 1946 on the legal status of a child born out of wedlock, the family law status of ‘legitimate’ and ‘illegitimate’ children was different, they only had a kinship relationship with the mother, so the task of raising and supporting them largely fell on them. Establishing paternity, thus contributing to the maintenance of the

child, was difficult from several points of view. The Act incorporated previous customary law norms into written law and introduced reforms based on the principle of equality, which provoked heated professional debates among legal scholars and practicing lawyers.

Jegyzetek

- ¹ A TKP2021-NKTA-51 számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a TKP2021-NKTA pályázati program finanszírozásában valósult meg.
- ² MIKOS Ferenc – ZAJTAI Imre – SÁRFFY Andor (szerk.): *A polgári eljárásjog legújabb szabályai*. Budapest, 1947. 64. p.
- ³ CSORNA Kálmán: Rokonság. In SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar magánjog II.* Budapest, 1940. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 326. p.
- ⁴ VARGA István: Törvénytelen gyermekek tartása, mint szociális védelmi mechanizmus a két világháború közötti Magyarországon. *Esély*, 2018. 1. sz. 64. p.
- ⁵ 1946. évi XXIX. törvénycikk indokolása, Általános indokolás. <https://net.jogtar.hu/ezet-ev-torveny?docid=94600029.TVI>.
- ⁶ WENZEL Gusztáv: Néhány szó a törvénytelen származású gyermekek jogi állapotának rendezéséről. *Jogtudományi Közlöny*, 1870. 43. sz. 301. p.
- ⁷ Uo. 302. p.
- ⁸ MURINYI Endre: Néhány szó a törvénytelen származású gyermekek jogi viszonyainak rendezéséről. *Jogtudományi Közlöny*, 1870. 46. sz. 331. p.
- ⁹ SZAKOLCZAY Árpád: Törvénytelen gyermekek. *Jogtudományi Közlöny*, 1892. 43. sz. 341. p.
- ¹⁰ MÁRKUS Dezső: A házasságon kívül született gyermek és joggyakorlatunk. *Jogtudományi Közlöny*, 1907. 5. sz. 35–36. p.
- ¹¹ KÖTE Sándor – RAVASZ János (szerk.): *Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1849–1919*. Budapest, 1979. Tankönyvkiadó, 506. p.
- ¹² LÁBADY Tamás: *A magánjog általános tana*. Budapest, 2014. Szent István Társulat, 71. p.
- ¹³ CSORNA 1940. 296–297. p.
- ¹⁴ Uo. 297–298. p.
- ¹⁵ Uo. 300. p.
- ¹⁶ 1946. évi XXIX. törvénycikk indokolása. Általános indokolás.
- ¹⁷ 1911. évi I. törvénycikk a polgári perrendtartásról, Nyolczadik fejezet.
- ¹⁸ Uo. Tizenharmadik fejezet.
- ¹⁹ Uo. Kilencedik fejezet.
- ²⁰ Uo. Tizedik fejezet.
- ²¹ 1946. évi XXIX. törvénycikk indokolása 18., 32. §.
- ²² MÁRKUS 1907. 35–36. p.
- ²³ Uo.
- ²⁴ Uo.
- ²⁵ CSORNA 1940. 326–327. p.
- ²⁶ Erre az álláspontra helyezkedik Raics Lázár ügyvéd is az „A törvénytelen gyermek tartása és a m. kir. Curia gyakorlata” című cikkében. *Jogtudományi Közlöny*, 1900. 35. sz. 241–244. p.
- ²⁷ HATTYUFFY Dezső: A kiskorú gyermek tartása és a m. kir. Curia gyakorlata. *Jogtudományi Közlöny*, 1899. 2. sz. 12–13. p.
- ²⁸ CSORNA 1940. 330. p.
- ²⁹ MENYHÁRTH Gáspár: Atyasági kereset s a törvénytelen gyermek tartása. *Jogtudományi Közlöny*, 1893. 48. sz. 377–379. p.
- ³⁰ Mtj. 192–206. §.
- ³¹ CSORNA 1940. 302–305. p.
- ³² Uo. 301. p.
- ³³ *A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete. Első szöveg*. Budapest, 1900. Grill Károly Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedése, 42. p.
- ³⁴ *A magyar polgári törvénykönyv tervezete. Második szöveg*. Budapest, 1913. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 24. p.
- ³⁵ 1946. évi XXIX. törvénycikk indokolása, 2. §.
- ³⁶ Uo. 4. §.
- ³⁷ Uo. 17. §.
- ³⁸ Uo. 21. §.
- ³⁹ Uo. 21–22. §.
- ⁴⁰ Uo. 24. §.
- ⁴¹ Uo. 25. §.
- ⁴² Lásd még KRAUSZ Bernadett: A kiskorú gyermek tartásának szabályozása a polgári korban Magyarországon a hatályos szabályozás tükrében. *Diké*, 2019. 1. sz. 83–100. p. DOI: <https://doi.org/10.15170/DIKE.2019.03.01.07>; Uő: The Difference between the Legal Status of Minor Children Born In and Out of Wedlock Regarding Maintenance in the Hungarian Customary Law and Court Praxis before 1946. *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*, 2020. 2. sz. 317–323. p. DOI: <https://doi.org/10.1553/BRGOE2020-2s317>
- ⁴³ KRAUSZ 2019. 87. p.
- ⁴⁴ 1946. évi XXIX. törvénycikk indokolása 32. §.
- ⁴⁵ BACSÓ Ferenc: Erkölcsi vita egy törvényjavaslat körül. *Jogtudományi Közlöny*, 1946. 23–24. sz. 319–323. p.
- ⁴⁶ SZLADITS Károly: A házasságon kívül született gyermek jogállásáról szóló törvényjavaslat. *Jogtudományi Közlöny*, 1946. 15–16. sz. 210–212. p.
- ⁴⁷ TELLER Miksa: A házasságon kívül született gyermek mostohaanyjának jogi helyzete. *Jogtudományi Közlöny*, 1946. 17–18. sz. 237–238. p.
- ⁴⁸ NIZSALOVSKY Endre: A házasságon kívüli gyermek jogállása és az erkölcs. *Jogtudományi Közlöny*, 1947. 3–4. sz. 51–53. p.
- ⁴⁹ MIKOS Ferenc: A házasságon kívül született gyermek jogállásával kapcsolatos vitás kérdések. *Jogtudományi Közlöny*, 1946. 17–18. sz. 237–238. p.

Nemethova, Silvia

Gróf Pálffy János végrendelete

Az 1906-ban megnyílt Szépművészeti Múzeum gyűjteménye gróf Pálffy János pozsonyi, budapesti, bécsi palotájából és bazini várkastélyából származó százhetvennyolc, főként itáliai és németalföldi festménnyel gyarapodott, azzal a végrendeleti meghagyással, hogy a képeket külön teremben állítsák ki, és a látogatók ingyen nézhessék meg. Pálffy János végrendeletét,¹ mely nagy port kavart Magyarország-szerte, Pohl Károly pozsonyi közjegyzőnél helyezte letétbe, 1907. november 14-én, s azt 1908. június 3-án, halála után hirdették ki.² A kormány és a múzeum vezetése méltatta az adományozó személyét, ellenben mind a Pálffyak, mind a gróf húga és családja a bíróság előtt megtámadták az öt alapítványt tevő végintézkedést. A hosszan tartó per végül egyezséggel zárult.³

1. Egy műgyűjtő életrajza

Erdődi gróf Pálffy János a család legfiatalabbnak számító károlyfai ágának volt az utolsó képviselője. Id. Pálffy Ferenc Alajos (1780–1852), Pozsony megye főispánjának és Erdődy Natália (1804–1845) grófnőnek házasságából származó elsőszülött gyermek volt. 1829. augusztus 12-én született Pozsonyban, húga, Gabriella négy évvel később, 1833-ban.⁴ Édesanyját 16 éves korában vesztette el, édesapját pedig, aki adóságokkal terhelte meg a család vagyonát, és a boldogságot más asszonyoknál kereste, hét évvel később, 1852-ben. Az elárvult testvérek között sosem volt szívélyes kapcsolat, bár ennek ellentmondani látszik az a tény, hogy özv. Andrassy Manóné a bécsi Pálffy-palotában életéből 24 évet töltött.⁵ A szájhagyomány szerint a szülők házasságából hiányzott a szeretet, a megértés, a meghittség, ami feltételezhetően Pálffy Jánosnak a családról, a házasságról és az emberi kapcsolatokról kialakított véleményét is befolyásolta.⁶

A Pálffy család tagjai a Habsburgok iránti elkötelezettségüknek köszönhetően alapozták meg hatalmukat a 16. században. Első nagy birtokaikat a bárói, majd grófi rangot kiérdemelt, törökverő győri hős, Pálffy Miklós (1552–1600) szerezte meg.⁷ A családi vagyonból a fiatal gróf az adóságok miatt zárgondnokság alá került birtokokat vett át, az ott folyó gazdálkodást átszervezte, így tudta a terheket törleszteni és kifizetni.

Birtokait precizitással, ésszerűséggel és jó gazdasági érzékkel tette rendbe, amit kiváló szakemberek is segítettek. Ez olyan mértékben bizonyult sikeresnek, hogy 1855-ben a mezőgazdasági statisztikai évkönyvben károlyfai uradalmát név szerint is megemlítették. A fekvést és a természeti adottságot felhasználva, kezdetben a tehené-

szetet és a juhnyáját gyarapította a gyapjú feldolgozásával együtt, a gabonafelesleget pedig értékesítette.⁸ Az 1860-as évek sikerei a gabonatermesztésben is megmutatkoztak.

A korabeli infrastruktúra fejlesztéséből is kivette a részét, az 1862-ben megalakult „szak-nyugati vasútvonal” létesítésére alapított társulatnak a bajmóci uradalommal együtt vált alapító tagjává, Bazinban téglagyárat működtetett, ahol az angol kis faltéglák és fedélcserépek is készültek, a vöröskői uradalomban pedig égetett meszet állítottak elő. Kivette részét a felső-magyarországi bortermelésből is, felső-diósi bora osztályon felüli minősítést kapott. A Gazdasági Egylet elnökeként vendégül látta 1863-ban az eke-, szántás- és lóverseny, valamint a lókiállítás résztvevőit Királyfán. Rendszeresen vett részt haszonállataival hazai és nemzetközi kiállításokon, éppúgy tartott lovakat, és támogatta a hazai lóversenyt.⁹

Később az erdőkitermelést, a faipart fejlesztette a kiskárpátoki birtokain. 110 000, egyesek szerint 140 000 holdja három vármegyében (Bars, Nyitra, Pozsony) fektült.¹⁰ Rendelkezett Bécsben és Pesten is bérházakkal, amelyek jövedelméből és a birtokgazdálkodásának hála, korának egyik leggazdagabb főura és a közben Budapestté egyesült főváros egyik legnagyobb adófizetője lett.¹¹ – írja róla Horváth Hilda.

A gróf ugyan származása és rangja révén tagja volt a főrendiháznak, de ott ritkán jelent meg, inkább távollétét igyekezett igazolni azzal, hogy birtokának gazdasági ügyeit intézi.¹² Ha jelen volt, akkor sem szólalt fel, de fontos és korszakos törvényjavaslatokat érintő szavazásokon vett részt, így például az igazságügyi reform egyik sarkalatos törvénycikkének, az elsőfokú királyi bíróságok (törvényszékek) újjászervezéséről szóló törvényjavaslat esetében – szemben a Jogügyi Bizottság változatával – a képviselőházi változat tárgyalását szavazta meg,¹³ támogatta az izraelita és keresztény közötti, valamint a külföldön kötött polgári házasságról szóló törvénycikk részletes tárgyalását, de ellenezte az országházról szóló törvény építési tervek nélküli részletes vitáját.¹⁴ Érdekes, hogy rendszerint a Pálffy család többi, aulikus és konzervatív szemléletű tagjával ellentétes platformra szavazott.

Meglátásom szerint az ok, ami miatt az országos politikától távol tartotta magát, a vármegye ispáni szereplésében keresendő. 1871 és 1874 között állt Pozsony vármegye élén. Ahogy dr. Radisics Jenő írja róla:

„Rendes, pontos, lelkiismeretes ember lévén, szigorú főnök volt, megkövetelte, hogy a hivatalnokok épűgy teljesítsék kötelességüket, mint ő, s annak utána is járt. Ez sehogy sem tetszett. Hogy megbuktassák, léptenyomon akadályokat gördítettek útjába [...] s végezetül nyílt közgyűlésen követelték lemondását és leszavazták. Ő maga, mint elnöke a közgyűlésnek, jelentette ki a határozatot, fagyos nyugalommal. Attól fogva nem vállalt többé nyilvános tisztséget s a közügyekkel sem foglalkozott.”¹⁵

A liberális eszmék hívének tartották, aki kora ifjúságától kezdve szerepelt a közéletben, s Pozsony megye politikai és társadalmi mozgalmainak egyik tényezője volt.¹⁷

Csak példálózóan felsorolva: 1857-ben a Magyar Tudományos Akadémiának 4000 forintot jutott az újságok szerint, azonban az akadémia kimutatása alapján ez valójában 28 000 Ft-ot tett ki. 1861-ben a pesti Honvéd Segélyező Egyletnek 1000 Ft-ot, a Szent-László Társulatsnak 200 Ft-ot adományozott, közreműködött a Magyar Földhitelintézet létrehozásában, és annak tőkáját is támogatta. Adakozott 1000 Ft-tal 1863-ban az alföldi szülők kölködők megsegítésére, és kifejezetten szorgalmazta a segélyezés megszervezését, 1865-ben 3000 Ft-tal járult hozzá a pesti állatkert létesítéséhez, és vállalta, hogy egy díszes mulatóházat is építtet saját költségén. Hozzájárult a Nemzeti Színház zenekarának rendkívüli kiadásához. 1867-ben bérbe adta a körtvélyesi határ vadászati jogát három évre, évi 200 Ft-ért. Azonban az összeget a bérlő a Pozsonyi Evangélikus Líceumnak volt köteles megfizetni. A támogatás felhasználását úgy kötötte meg a gróf, hogy

„három pozsonyi lyceumbeli oly szegényebb sorsú ifjak jutalmazására fordíttassék, kik szeplőtelen erkölcsös magaviselet mellett a physica és algebra tanokban legkitűnőbb osztályzatra érdemesíttetnek, a jutalmazandók kijelölésére a lyceumi tanári kart, s a jutalomdíj kiosztására a pozsonyi evangelicus conventet hatalmazván fel”.¹⁸

Pálffy János úgy gondolta, hogy egy főúr csak ingyen, hazafiságból szolgálhatja hazáját, ezért főispáni fizetést sohasem vett föl. 30 000 korona összegű illetményét jótékony célokra fordította, és közel 500 000 koronát áldozott közcélokra. Jóvoltából több alapítvány jött létre a szegények megsegítésére, illetve a középosztály támogatására. Megalapította 20 000 forint alaptőkével a Pozsonyi Tiszti Nyugdíjintézetet, 15 000 koronával támogatta a Közmagraktári Alapot, a Pozsonyi Ágostoni Hitvallású Líceum 16 000 forintot kapott, a pozsonyi szegények ételmezésére a kolerajárvány idején 60 000 forintot fordított, és orvosokat hozatott Bécsből és Pestről, a szegedi árvízkarosultaknak pedig 50 000 forintot adományozott. Somorján és Nagyszombatban a polgári iskolát segélyezte.¹⁹

A felsoroltakon túl 1900-ban iskolai ösztöndíj-alapítványt hozott létre:

„Úgy voltam és vagyok mindenkoron meggyőződve, hogy a magyar államnak, mint ilyennek, feltétlenül szüksége van arra, miszerint a törzsét képező magyar középosztály fenntartassék és mindinkább gyarapítva erősbíttessék.”²⁰

Így a nemzetnek 1 743 600 korona értékű birtokokat ajándékozott egy alapítvány keretében.²¹ Széll Kálmán miniszterelnökhöz intézett levelében kiemelte, hogy

Radisics Jenő munka közben¹⁶

„az ösztöndíjak adományozása által azután a magyar középosztály több magyar családjának megadatik a mód, hogy tehetséges és törekvő, magyar érzelmű gyermekeit közvetlenül a maga, közvetve pedig a magyar haza javára nevelteti fel”.²²

Emellett gondoskodott a szegény középiskolai tanárok nyári üdüléséről is. A vöröskői vár őt illető 3/8 részét számukra tartotta fenn, üdülőhely céljából. Az ösztöndíjalap birtokainak értéke 3 millió korona volt. A nagylelkű támogatást küldöttség köszönte meg Pálffy Jánosnak, aki az alábbi szavakkal válaszolt: „Ezen az uton, a középosztály nevelésén és felemelésén kell dolgoznunk, áldoznunk, ha a hazát boldoggá akarjuk tenni.” Dr. Wagner Lajos, a pozsonyi reáliskola nyugalmazott igazgatója, a küldöttség tagjaként, lelkesedéssel beszélt Pálffy Jánosról: „Hogy villogott, lángolt a szeme, amikor köszönetét fejezte ki!” – írja Králik Lajos *Hitbizományi jogunkról* szóló művében.²³

Pálffy tagja volt az 1860-ban alakult Budapesti Hajós Egyletnek, a Pozsony megyei Gazdasági Egyletnek s valószínűleg az Országos Erdészeti Egyletnek is.²⁴ 1884-ben cs. és kir. valóságos belső titkos tanácsossá és kamarássá nevezte ki a császár. 1896-ban az I. osztályú Vaskorona Rend tulajdonosa lett. Művészi érdeklődésének megfelelően részt vett a Műemlékek Országos Bizottságának munkájában is.²⁵ Tagja volt a Nemzeti Zenedének, a Magyar Paedagogiai Társaságnak pedig tiszteletbeli tagja. Védnökséget vállalt 1907-ben az Országos Baromfitegyesület pozsonyi kiállítását illetően, és a pozsonyi Orvos- és Természettudományi Egyesület tiszteletbeli elnökévé választották.²⁶

Mivel a magyar ember nem élhet pörösködés nélkül, a gróf is megfordult a bíróságon. 1865-ben birtokba visszahelyezési és pénztartozási eljárásban alperes volt, míg ő maga erdőkárért három, elszámolásra egy eljárást is indított.²⁷ Az 1850-es évektől több úrbéri per folyt a gróf ellen, köztük bizonyos chvojnicai területekért, melyet a németprónaiak is maguknak akartak.²⁸ Szomolány erdei esetében hosszan tartó perek alperese volt. Ellenfele előbb gróf Pálffy Móric volt, aki a zálogban lévő területet peres úton váltotta ki, és volt közöttük elszámolási vita. A zálogkiváltás eredményeként gróf Pálffy János 700 000 forinttal gazdagodott. Ennek a zálognak volt a következménye az 1865-től 1880-ig tartó pereskedés is, ahol Móric gróf és testvére, József az erdő túlvágása miatt kártérítési pert, majd perújítási eljárást indított 222 428 forint összegben. A pert azonban elvesztették.²⁹ Ilyen előzmények mellett érthető, ha a nagyszámú Pálffy család se morva-, se magyarországi tagjaival nem érintkezett, bár a gyűlölet túlzó újságírói fordulat.³⁰

A gróf személyéhez egy szerelmi történet is fűződik, mely szerint de Janville francia grófkisasszony iránt táplált gyengéd érzelmeket. A kontesz szülei azonban nem helyeselték a házasságkötést. Pálffy Jánosnak a bajmóci vár felújításáról hozott döntésénél is szerepet játszott.³¹ A történet sajtóban napvilágot látott változata szerint a szeretett hölgy egy angol lord leánya volt. Az apa ezekkel a szavakkal utasította vissza a kérőt: „Gróf úr, ön

túlságosan szegény nekem.”³² A gróf valószínűleg ezután kezdett műgyűjtéssel foglalkozni, vált különccé és zárkózottá. Az biztos, hogy nem nősült meg, gyermeket sem hagyott maga után. Modora pedig sokszor rideg, távolságtartó volt. A legenda és a műgyűjtő szenvedély között lehet bizonyos összefüggés, a gróf ugyanis életének jelentős részét külföldön töltötte, ahol személyes kapcsolatokat és művészeti ismereteket is szerzett.³³ A reménytelen szerelem, ha igaz, bármelyik országban kialakulhatott.

Pálffy János jó szellemi képességekkel rendelkezett, elvégezte a pozsonyi jogakadémiát,³⁴ több nyelven folyékonyan beszélt (magyarul, franciául, németül, angolul, olaszul és egy kicsit spanyolul is).³⁵ Fiatal korától kezdve sokat utazott: Londontól Rómáig, Párizstól Bécsig. Az utóbbi két helyen palotát is fenntartott. A korabeli európai művészeti központokban nem csupán megfordult, hanem megismerhette a történeti művészeti irányzatokat is, vagyona révén pedig bármelyik művészeti irányzat remekműveiből vásárolhatott. A birtokai kastélyaiban az elődök által felhalmozott műtárgyakat és okmányokat maga rendszerezte, még pedig korszerű módszerekkel. Horváth Hilda a hazai műgyűjtéstörténet egyik legnagyobb alakjának nevezi. Szerinte személyében a magyar főúr legszebb típusa testesült meg, egyszerre volt európai és magyar, izlésében pedig világpolgár. A méltatás nem túlzó, a gróf ritka nevezetességű ipar- és műkinseiből már 1865-ben rendeztek kiállítást Pozsonyban.³⁶

2. A nevezetes végrendelet

Pálffy János 1908. június 2-án halt meg Bécsben. Holttestét a végrendeletben foglaltak alapján Bajmócra szállították. Örökségéért egy évtizedig húzódó harc bontakozott ki a Pálffyak és az Andrássyak között.³⁷

A gróf végrendeletének őrzését a polgári származású Pohl Károly közjegyzőre bízta, aki Pozsony II. körzetében működött, irodája az óvárosi Ventúr utca 9. szám alatt, a Lőrincapu utcai Pálffy palotától öt perc sétára volt. Fordulhatott volna a gróf az ugyancsak nemesi származású Bartal Györgyhez, Pozsony másik közjegyzőjéhez is, akinek a Zöldszoba utca 2. szám alatti irodája alig 20 méterrel volt távolabb, mint Pohl Károlyé. Mégis Pohl hívatta a palotába, és nála tette letétbe az előre megfogalmazott végrendeletet. A választás mögött talán az áll, hogy Bartal György ebben az időszakban már erőteljesen a politikai élet felé fordult, 1904-től az egyesült pozsonyi ellenzék vezérének nevezte őt a sajtó.³⁸ Egy más irányú kutatásból az állapítható meg, hogy a közjegyzői feladatokat helyettesére bízta leginkább. Ezzel szemben Pohl Károly személyesen állt a gróf rendelkezésére. Tarthatjuk ezt gögösségnek, de éppúgy lehet a gróf számára fontos intézkedés szakavatott és figyelmes kezekre bízása, a lehető legnagyobb jogi védelem biztosítása.

Pálffy János végrendeletében a meglévő támogatásokat újjal egészítette ki. Egyrészt a végrendelet XIII. pontjában a pozsonyi Ferenc József gyermekkórház javára 200 000 korona értékben több ingatlant biztosított, 60 000 korona készpénzzel együtt. Másrészt a IX. pont-

ban tanulmányi alapítványt hozott létre 5 600 000 korona értékben, mellyel a kiváló tehetségű, törekvő, született keresztény vallású ifjakat kívánta támogatni 4000–6000 korona segély formájában. Ezt az összeget a magyar főiskola elvégzése után külföldi híres iskolában, mesternél, neves képzőintézetben, műhelyben vagy gyárban végzett tanulmányútra fordíthatták. Az alapítvány kezelését a válás- és közoktatásügyi miniszterre bízta.³⁹

Bármennyire is szellemileg leépült ember képét akarták kelteni rokonai a hagyatéki perben, az 1900-ban tett középiskolai és felsőfokú tanulmányok támogatásához létrehozott alapítványt a végrendeleti intézkedés kiegészítette, és a szegény sorsú, de jó képességű ifjak életkezdésének segítségét teljes körűvé tette. A középosztály fiait érettségi vizsgával és szakmával a kezükben, vagy egyetemi, akadémiai végzettséggel egyaránt a polgári Magyarország „alapköveinek” tekintette. Konceptiójának meghatározó pontja szerint „a magyar középosztály szolgálhatja ugyanis a szellemi tényezők legnagyobb részét”.⁴⁰ Nem tudom azt feltételezni, hogy a gróf ilyen jól átgondolt, koncepciósan teljes tervet demens állapotban talált volna ki.

Pálffy János tanulmányi és ösztöndíj alapjait Európában páratlanak nevezte Králik. Néhány hasonló támogatás csak Amerikában fordult elő. Európában ebben az időszakban egyedül Adolphe Thiers francia elnök hozott létre hasonló tanulmányi alapot. A bőkezű támogatás tehát egyedülálló Magyarországon.⁴¹

Ezenkívül Pálffy János végrendeletében további öt hitbizományt alapított, melyek Králik Lajos szerint nem önállóak, hanem egy hitbizomány részei voltak, ami összefügg a családtagok magszakadásával. Meglátása szerint Pálffy János végrendelete egyedülálló abból a szempontból, hogy a hitbizományi joggal összefüggő előnyökben az elsőszülöttnél kívül a többi családtag is részesülhet.⁴² A gróf ugyanis úgy rendelkezett, hogy nem járadék illeti meg, hanem a tiszta jövedelem legyen felosztva a család második, harmadik, negyedik, ötödik és hatodik legidősebb tagjai között. Elkülönítette három csoportba a Pozsony vármegyei és a budapesti ingatlanait, és azok tiszta jövedelmének 80%-a arra szolgált, hogy a család

„koridősbégi hitbizományára várományosi jogosultsággal bíró családok bármelyikéből származó gróf Pálffy születésű azon női tagok bírnak évi járadékra igényvel, a kik hajadonok maradtak, vagy özvegységre jutottak, vagy férjük hibájából házasságuk felbontva lett, vagy férjük által hűtlenül elhagyva lettek, vagy kiket férjük társadalmi állásához képest el nem tart, vagy eltartani képtelen”.⁴³

Az intézkedés több szempontból is rendhagyó. Megfigyelhető egy demokratikus vonás, mivel a hitbizományi jogokat többfelé osztotta. A korábbi hitbizományokhoz képest nagyszámú személy megélhetését szolgálta, a férfi tagok javára közvetlen jövedelmet juttatott. A női családtagok esetében a járadékok külön neveltetésre, illetve megélhetésre szolgáltak. Végso soron azt biztosította, hogy a származásuknak megfelelő hozomány, neveltetés, úri létfenntartás feltételeit biztosítsa, ne legyenek kiszolgáltatva

a társtalanságnak, az árvaságnak, ne függjenek a család szűk anyagi, akár szerény lehetőségeitől. Új ötlettől vezérelve a hitbizományi neveltetési és ellátási járadékokat a bíróság döntése alá bocsátotta, mely szerint első fokon a családi tanács ítélt, másodfokon viszont a bíróság. Sajnálatos, hogy a bulvársajtó a prosenioratusi hitbizományokat beteg állapotban tett, legképtelenebb feltételekhez kötött hitbizományoknak minősítette.⁴⁴ Nem látta meg benne a szociális gondoskodás főnemesi gesztusát.

A végrendelet VIII. pontjában azzal a meghagyással élt, hogy örökösei a királyfai és bajmóci várkastélyokban, a pozsonyi és bécsi palotáiban korszakok szerint rendezett és leltározott s a képzőművészetet egészben felölelő ezen műtárgyakat, műfestményeket, ötvösműveket, metszeteket és sok más egyéb értékes gyűjteményt múzeumszerűen, elhelyezésük megtartásával, az ahhoz értőknek, a képzőművészetek iránt érdeklődőknek s egyáltalán a művelt nagyközönségnek megtekinthetővé s hozzáférhetővé tegyék.

Végül, de nem utolsósorban, a X. pontban úgy rendelkezett, hogy Pozsonyban a Szilágyi Dezső utca 19–21. szám alatt fekvő palotában lévő 56 darab hollandiai iskola, 57 darab olasz iskola mestereitől származó régi eredetű, a bazini várban levő nyolc darab alsó-németországi régi iskola mestereitől származó eredeti, továbbá a bécsi Wallnerstrasse 6. számú palotában elhelyezett húsz darab, a budapesti Kossuth Lajos utca 3. számú házban elhelyezett 21 darab olajfestményt s Rottger Arthur lengyel festőművésznek a lengyel forradalmat dicsőítő tíz darab szénrajz sorozatát, végül a bazini várban elhelyezett hat darab, a modern belga iskola mestereitől származó eredeti festményeket, összesen 178 darab eredeti alkotást a kereitekkel együtt a Magyar Országos Múzeum Képtárának hagyományozta úgy, hogy a 178 darab eredeti festményt együtt a már korábban elajándékozott s a maga idején átadott *Nero Róma romjain* Pillotyól származó alkotással együtt a régi múzeum (Budapest, Múzeum körút) épületében „erdői gróf Pálffy János hagyománya” felirattal és pedig lehetőleg egymásba nyíló s egymás melletti külön termekben helyezték el. Tették megmozgatórugóját így fogalmazta meg:

„Éltem hosszú folyása alatt tett külföldi utazásaimnak s ottani huzamosb tartózkodásaimnak az oka és célja nem csupán az volt, hogy én a saját műízlésemet kielégítsem, hanem hogy a külföldnek a képzőművészetekben gazdag tárházából megszerezsek annyit, amennyit a körülményekhez és anyagi erőmhez képest megszerezni lehetett s, hogy e megszerzett képzőművészeti tárgyakat hazahozva, hazánknak ily tárgyakban szűkölködő voltán segítsék s ezekkel a hazai műízlést nemessé s a művészetet ébresszem.”⁴⁵

A gróf esetében figyelembe kell venni, hogy a királyfai ág vele kihalt, és ennek nagyon is tudatában volt. Testvére és annak gyermekei javára a franciaországi vagyont hagyta, mely kényelmes és fényűző életvitelt biztosított. Az osztrák és a magyar területeken fekvő vagyont végintézkedésével hitbizományba, alapítványba fogta össze,⁴⁶ és

nevének fennmaradását is szolgáló hagyománnyal gazdagította a nemzet vagyónát az értékes képekkel. A magam részéről egy család ágának kihalása miatt bekövetkező korszaklezárást látok a végrendelet sorai mögött.

A gróf a családi vagyon jelentős részét egyben tartani igyekezett a prosenioratusi hitbizománnyal, mégpedig úgy, hogy a többedszülött férfiak és általában a női családtagok is, akik a 19. század második felében is kiszolgáltattak voltak férfi rokonaiknak, származásuknak és rangjuknak megfelelő életkörülményeket kapjanak.

A közcélú képzési alapítvány túlmutat a személyes és családi okokon. Pálffy felmérte, hogy a létszámában is jelentős középosztály az, amelyen a társadalmi fejlődés nyugszik, a fiatal tehetségeket pedig már a középiskolá-

ban támogatni szükséges. Az oktatás szükségességében a későbbi klebelsbergi megközelítést látom felcsillanni.

A végrendelet miatt indult pernek a történelem sorsfordító eseményei vetettek véget. 1918-ban, tíz évvel a gróf halála után a végrendeleti és a törvényes örökösök egyezséget kötöttek egymással. Az ausztriai és magyarországi vagyon fele részét a törvényes örökös hűg – aki időközben szintén elhunyt – gyermekei kapták meg egyenlő arányban, míg a másik felét a Pálffy család hitbizományként. A sors fintora, hogy a hatalmas vagyon tíz éven át zárgondnokság alatt állt, és a budapesti és bécsi ingatlanok kivételével a kastélyok és a földbirtokok 1919-től a Csehszlovák Állam tulajdonába kerültek. A pereskedő rokonok ekként nem élvezhették a vagyont.

NEMETHOVA, SILVIA

Das Testament von Graf János Pálffy

(Zusammenfassung)

In der Studie versuche ich den Lebenslauf des Grafen Johann Pálffy vorzustellen und seine Eigenschaften zu beschreiben, die ihm geholfen haben, seine, unter der Zwangsverwaltung liegende Vermögen freizuschalten und die Lasten abzuzahlen. Mit der präzisen und rationalen Arbeit und mit dem Sinn für die Wirtschaftsführung hat er seine Anwesen emporgebracht und mit im Ausland gekauften, raren und denkwürdigen Kunstschatzen eingerichtet. Außerdem hat er die ungarische Jugend mit beträchtlichen Beträgen gefördert, resp. verschiedene Stiftungen für sie zustande gebracht, denn die ungarischen Mittelständler haben in seinen Augen zum Grundstein der damaligen bürgerlichen Ungarn gehört. Wahrscheinlich

hat er auch dieses Konzept bei der Verfassung seines Testaments eingehalten, weil er die bestehenden Stiftungen mit Neuen ergänzt hat. Die fidekomisse Rechte hat er jedoch in mehreren Parten geteilt und er hat auch proseniorate Fidekomisse gegründet, womit das Wohlbefinden für mehrere Person absichern wollte (unmittelbare Einkommen für die Männer der Familie, Apanage für Witwen und Waisen der Familie, Spende bei der Hilfe der Erziehung der Kinder, resp. Gunsten für alle Familienmitglieder im Zusammenhang mit den fidekomissen Rechte). Graf Johann Pálffy hat deshalb hinter der Maske des kaltherzigen Magnats versteckt, aber in Wirklichkeit er ein gutherziger und großmütiger Mensch war.

NEMETHOVA, SILVIA

Will of Count János Pálffy

(Abstract)

In the study, by describing the life path of Count János Pálffy, I will show his character traits that helped him in reorganizing the management of the estates placed under guardianship and in repayment a debt. With precision, rationality and good economic sense, he flourished his estates and furnished them with rare art treasures bought abroad. In addition, he supported the Hungarian youth who wanted to study with a significant amount, and established various support funds for them. He considered the Hungarian middle class to be the cornerstone of bourgeois Hungary. He probably had this concept in mind at the time of drafting his

will, because he supplemented the existing grants with new ones. And he divided the rights of entail into several parties and also created pro-seniority entails, with which he wanted to ensure the livelihood of several people (direct income for the male members of the family, private annuities for female family members due to upbringing and livelihood, orphanhood and widowhood, and other life circumstances, and providing benefits related to the right of entails for all family members). János Pálffy therefore hid behind the mask of a stone-hearted lord, but at the same time, contrary to popular belief, he possessed noble character traits.

Jegyzetek

- ¹ Pohl Károly 1907. évi közjegyzői iratanyaga sajnos nincs kutatható állapotban. A nem megfelelő tárolási körülmények miatt (hol nedves, hol túlzottan száraz helyen őrizték) a papír anyaga felbomlófélben van, a testamentum szövege így olvashatatlaná vált. Lásd az 1. számú mellékletet.
- ² KRÁLIK Lajos: *Hűbizományi jogunkról. Pálffy János gróf végrendelete*. Budapest, 1909. Franklin Társulat, 51. p.
- ³ *8 Órai Ujság*, 1918. (június 30.) 150. sz. 3. p.
- ⁴ NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. IX. kötet. Pest, 1862. Ráth Mór, 78. p.
- ⁵ *Az Ujság*, 1908. (június 3.) 133. sz. 6. p.
- ⁶ KRČÍK, Marián: *Testament grófa Pálffyho*. Martin, 2007. Vydavate stvo Matice slovenskej, 15. p.
- ⁷ A pozsonyi vár kapitányává 1580-ban, Pozsony vármegye főispánjává pedig 1599-ben vált. A pozsonyi uradalmat a főispáni titlussal együtt legidősebb fia, Pálffy Pál örökölte. A 17. század első felében került sor a hatalmas vagyon első felosztására Pálffy Miklós három fia között. Egy család további ágakra való felosztására általában a gyermektelen családtag halálakor került sor. A 18. század közepén a vagyon további részekre oszlott, és a család is további két ágra szakadt. Ekkor jött létre a Pálffy család idősebb és fiatalabb ága. Az idősebb ág további három ágra oszlott: malackai, stomfai és vöröskői ágra, melyeket a székhelyükről neveztek el. A Pálffy család fiatalabb, ún. királyfai vagy bazini ága (a királyfai kastély alapján) további ágakra nem oszlott. Lásd HUPKO, Daniel: *Význam a dedičstvo Pálfičov na území Bratislavského samosprávneho kraja* (2020. július 26.) <https://bratislavskykraj.sk/vyznam-a-dedicstvo-palfiovicov-na-uzemi-bratislavskeho-samospravneho-kraja/>.
- ⁸ GALGÓCZI Károly: *Magyarország, a Szerbviddaság s Temesi bánság mezőgazdasági statistikája*. Pest, 1855. saját kiadás, 165. p.
- ⁹ *Gazdasági Lapok*, 1862. (október 5.) 40. sz., 682. p., 1862. (november 23.) 47. sz. 790. p., 1862. (november 9.) 45. sz. 760. p., 1863. (május 17.) 20. sz., 345. p.; *Vadász- és Versenylap*, 1867. (január 20.) 2. sz. 27–28., 45., 226. p.
- ¹⁰ A Pálffyak birtokába Pozsony megye területén a vöröskői, dévényi, borostyánkői, detrekői, jókői várak, a stomfai, malackai, detrekői, gidrafai, szárazpataki, bazini, szentgyörgyi és királyfai kastélyok, ill. a pozsonyi, bécsi és budapesti paloták, valamint a szomolányi és bajmóci várkastélyok tartoztak. Ausztriában a marcheggi, neulengbachi, heidenreichsteini és krumbachi, a Cseh Királyságban pedig březnicei, hradištěi és merklíni uradalmak tartoztak. Lásd HUPKO 2020.
- ¹¹ HORVÁTH Hilda: Emlékezés egyik legnagyobb műgyűjtőnkre, gróf Pálffy Jánosra. *Artmagazin*, 2019. 7. sz. 70–77. www.artmagazin.hu/articles/archivum/emlekezés_egyik_legnagyobb_mugyujtonkre_graf_palfy_janosra.
- ¹² *Főrendiházi napló*, 1872. II. kötet (1873. május 24.–1874. augusztus 14.), Ülésnapok 1872–57, 30. p.; 1878. I. kötet (1878. október 19.–1880. március 20.) Ülésnapok 1878–79, 19. p.; 1884. I. kötet (1884. szeptember 27.–1885. május 21.) Ülésnapok 1884–8, 27. p.
- ¹³ *Főrendiházi irományok*, 1872. I. kötet 303. p.; 1872. III. kötet 355. p.
- ¹⁴ *Főrendiházi Napló* 1881. II. kötet (1883. szeptember 27.–1884. május 19.), Ülésnapok 1881–90. 84., 339. p.
- ¹⁵ RADISICS Jenő: Gróf Pálffy János műkicssei. *Magyar Iparművészet*, 1910. 4. sz. 102. p.
- ¹⁶ Radisics Jenő munka közben, a királyfai Pálffy-kastély szalonjában, pompeji termében. Iparművészeti Múzeum, Fényképgyűjtemény; <https://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemenyek/adattar-fenykepgyujtemeny/7>
- ¹⁷ HALÁSZ Sándor (szerk.) *Országgyűlési Almanach*. Budapest, 1887. Athenaeum R.T., 111. p.
- ¹⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1861. (június 9.) 23. sz. melléklete, 275. p.; *Magyar Tudományos Akadémiai Almanach*, 1906. 236. p.; *Szegedi Híradó*, 1861. (július 3.) 52. sz. 3. p.; *Pesti Napló*, 1860. (február 8.) 2996. sz. 1. p.; *Gazdasági Lapok*, 1863. (november 1.) 44. sz. 699. p.; *Sürgöny*, 1863. (július 18.) 162. sz. 2. p.; *Nefejejts*, 1865. (szeptember 10.) 37. sz. 339. p.; *Fővárosi Lapok*, 1864. (március 5.) 53. sz. 212. p.; *A pozsonyi Ágostai Hitv. Evangélikus Főiskola Értesítője*. Pozsony, 1868. Wigand Károly. 30–31. p.
- ¹⁹ JEDLICSKA Pál: *Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 A gróf Pálffyak életrajzi vázlatai*. Budapest, 1910. Stephaneum Nyomda Rt. 631. p.
- ²⁰ KRÁLIK 1909. 53. p.
- ²¹ Az ösztöndíj-alapot valós értéken 3 000 000 koronára becsülték, amelynek jövedelme 60 000 korona volt. *Preßburger Presse*, 1900. (október 15.) 142. sz. 1. p.
- ²² KEMÉNY Ferenc: Pálffy János gróf alapítványa. *Magyar Pedagógia*, 1900. 514. p. A levelet teljes terjedelemben közölte BOROVSZKY Samu (szerk.): *Pozsony vármegye és Pozsony*. Budapest, 1904. Apolló Irodalmi Társaság, 737–738. p.
- ²³ KRÁLIK 1909. 53–54. p.
- ²⁴ *Vadász- és Versenylap*, 1861. (július 10.) 19. sz. 296. p.; *Gazdasági Lapok*, 1861. (március 31.) 13. sz. 204. p., 1865. (augusztus 16.) 33. sz. 393. p.
- ²⁵ HORVÁTH 2019.
- ²⁶ *A Nemzeti Zenede Évkönyve az 1907/1908. iskolai évre*, 72. p.; *Magyar Pedagógia*, 1907. 636. p.; *Magyarország*, 1907. (március 21.) 69. sz. 16. p.
- ²⁷ *Sürgöny*, 1865. (szeptember 22.) 217. sz. 2. p.
- ²⁸ Szlovák Nemzeti Levéltár. A Pálffy család bazini ágának iratanyaga, gróf Pálffy János levelezése, Somlyay Kálmán, pozsonyi ügyvéd levele, 63. doboz.
- ²⁹ Szlovák Nemzeti Levéltár. Panstvo Smolenice a Dobrá Voda, Inv. č. 221., škatule 81. 46–50., 80–97. foliák.
- ³⁰ *Az Ujság*, 1908. (június 19.) 150. sz. 4. p.
- ³¹ *Bajmóc gyöngyszeme* (2020. november 11.) <https://drivemagazine.sk/hu/bajmoc-gyongyszeme>; CAVOJSKÁ, Andrea: *Bojnický zámok ako sídlo zberateľa umenia grófa Jána Františka Pálfiho*, Brno, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav hudobní vedy, bakalárska diplomová práca, 17. p.
- ³² *Az Ujság*, 1908. (június 3.) 133. sz. 5–6. p.
- ³³ JEDLICSKA 1910. 630–632. p.
- ³⁴ HORVÁTH 2019.
- ³⁵ KRČÍK 2007. 15. p.
- ³⁶ *Politikai Hetilap*, 1865. (szeptember 4.) 10. sz. 120. p.
- ³⁷ KRČÍK 2007. 16. p.
- ³⁸ *Budapesti Hírlap*, 1904. (december 5.) 336. sz. 5. p.
- ³⁹ KRÁLIK 1909. 54–55. p.
- ⁴⁰ JEDLICSKA 1910. 632. p.
- ⁴¹ KRÁLIK 1909. 56. p.
- ⁴² Uo. 59. p.
- ⁴³ JEDLICSKA 1910. 637–638. p.
- ⁴⁴ *Az Ujság*, 1908. (június 19.) 150. sz. 4. p.
- ⁴⁵ JEDLICSKA 1910. 642–643. p.
- ⁴⁶ Az újságírók az alapítvány kifejezést, a végrendelet szövege a hitbizomány, illetve a meghagyás fogalmakat használta.

Niklai Patrícia Dominika

Az iskoláztatási kötelezettség teljesítésének biztosításáról szóló 1921. évi XXX. törvénycikk és a tankötelezettség megvalósításának baranyai gyakorlata

„[A]z utóbbi negyedszázadban már állandó volt a törekvés arra is, hogy a törvényeinkben úgynevezett tankötelezettség, helyesebben a törvényben meghatározott korú gyermekek iskolabajáratásának – iskoláztatásának – kötelessége hatékonyabban érvényesíthessék, az e tekintetben tudatosan vagy könnyelműen vétők mulasztása vagy cselekedete szigorúbb megtorlásban részesíthessék, és ennek folyományaként az iskolamulasztások eseteinek száma csökkentessék.”²

A tankötelezettség modern értelemben vett formájának kialakítása 1868-ban elvi szinten, majd a 19. század végén gyakorlati vonatkozásban is kezdetét vette, végül a nyolcosztályos elemi oktatás bevezetésével kristályosodott ki a ma is alkalmazott rendszer. Korábban megjelent tanulmányaimban jogtörténeti szempontból megközelítve és levéltári esetekkel gazdagítva vizsgáltam ehhez a folyamathoz kapcsolódóan a népoktatásról szóló 1868. évi XXXVIII. törvénycikket, az iskoláztatási kötelezettség teljesítésének biztosításáról szóló 1921. évi XXX. törvénycikket, az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról szóló 1940. évi XX. törvénycikket és annak miniszteri indoklását, valamint több vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendeletet.³

Tanulmányomban a fenti források közül a hangsúly az 1921. évi XXX. törvénycikkre helyeződik, ennek végrehajtása során az elsődleges vizsgálati szempontot annak feltárása jelenti, hogy a gyermekek által a családi gazdaságban végzett munka mennyiben befolyásolta a tankötelezettség teljesítését. A jogszabályi környezet érvényesülésének, illetve a hétköznapiokban kifejtett hatásának feltárásához a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárának tanfelügyelőségi iratai jelentik az alapot. A tanulmány ennek megfelelően nem a – jogtörténeti szempontból ezen a területen egyébként is hiányos – szakirodalom szintetizálására, hanem a jogszabály elemzésére és az azon alapuló baranyai gyakorlat elemzésére törekszik.

Az 1921. évi XXX. törvénycikk előzményeként szükséges kitérni a népiskolai közoktatás tárgyában meg-

alkotott 1868. évi XXXVIII. törvénycikkre, amely házában először írta elő az általános tankötelezettséget, amelyet fiúkra és lányokra egyaránt alkalmazni kellett. A tanköteles kor 6-tól 12 éves korig tartott, ezt mindennapi elemi iskolában kellett teljesíteni, majd a gyermekeknek 15 éves korukig ismétlődő iskolába kellett járniuk. Az iskolafenntartók körének széles meghatározása is azt az elképzelést támogatta, hogy a tanköteleességet minél tágabb réteg számára biztosíthassák. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy lényegtelen volt, ki a fenntartó (egyház, község, állam, egyesület, magánszemély), de legyen minél több iskola, ahova a gyermekeket el tudják helyezni anélkül, hogy azok túlzásfoltta válnának. Az elgondolás azonban nem feltétlenül valósult meg mindenhol, így például Pécs polgármestere, Majorossy Imre 1898. február 20-án kelt levelében arról számolt be, hogy a város iskoláiban egy osztályba 80–100 gyermek jut, és a bővítést – akár tanterem, akár tanerő tekintetében – nem engedhetik meg maguknak.⁴

A tanköteleesség betartása érdekében mind az állami, mind az egyházi tanügyi igazgatás szervei kötelesek voltak fellépni. A jogalkotói szándék arra irányult, hogy a szülők ne azért írassák gyermeküket felekezeti iskolába vagy döntsenek a házitanító alkalmazása mellett, hogy ezzel bújjanak ki a tanköteleesség tényleges teljesítése alól. Így a népoktatási törvény 6. §-a előírta, hogy az „iskolai hatóságok is kötelesek ügyelni, hogy az ily gyermekek [értsd minden gyermek, függetlenül attól, hol teljesíti a tankötelezettséget] legalább is oly oktatásban részesüljenek, minőt a törvény szerint berendezett nyilvános elemi népiskolában nyerhetnének, és a kötelezett évek tartamáig taníttassanak”. Ezzel megerősítették a tanköteleesség időtartamának fontosságát, és hangsúlyt helyeztek az oktatás minőségének biztosítására, amelyet alátámasztott a következő szakasz rendelkezése, miszerint „[a] háznál tanult növendékek kötelesek évenként vizsgát tenni le valamely megfelelő nyilvános tanintézet illető tanítói előtt”. A népoktatási intézetekre vonatkozó szabályok kialakítása során igyekeztek biztosítani a kereteit annak, hogy a megfelelő tartalmú és időtartamú oktatás biztosítva legyen minden tanköteles gyermek számára, bármely intézményi formát veszik is igénybe szülei, továbbá akkor is, ha úgy döntenek, hogy magánúton gondoskodnak a gyermekük oktatásáról. Ez utóbbi esetben a gyermekek kötelesek voltak vizsgát tenni nyilvános tanintézet tanítói előtt, a szülők kötelessége pedig „erről a helybeli iskolai széknek bélyegmentes bizonyítványt előmutatni” (6. §).

A hatóságok mellett természetesen a szülőknek is tevékenyen közre kellett működni. A törvény 1. §-a meghatározta, hogy a tanköteles kor idejére

„Minden szülő vagy gyám, ide értve azokat is, kiknek házában gyermekek mint mestertanítványok vagy házi szolgák tartatnak, kötelesek gyermekeiket vagy gyámoltjaikat (ha – ahogyan a korábban megfogalmazottak szerint arra lehetőségük volt – nevelésökről a háznál vagy magán tanintézetben nem gondoskodtak) nyilvános iskolába járattatni”.

Ez deklarálta a szülők mellett a gyámok köteleességét is, továbbá említést tett azokról, akik iparostanonc-képzésben mesterként működtek.

A tankötelezettség elmulasztása esetére kilátásba helyezett szankciókat fokozatosan kellett alkalmazni a szülőkkel szemben, annak érdekében, hogy gyermekeiket iskolába járassák. Ennek indoka az lehetett, hogy nagyobb érdek fűződött a gyermek oktatásában való részvételének előmozdításához, mint a szülő megbüntetéséhez. Ennek értelmében, „ha a szülő (gyám vagy gazda) a tankötelezett növendékét az iskolától visszatartja: ebbeli köteleességének teljesítésére komolyan figyelmeztetendő”. Tehát elsőként egy erkölcsi célzatú intést alkalmaztak, ha az nem volt elegendő, további következményként pénzbüntetések következtek:

„És ha az e célra szolgálható erkölcsi eszközök felhasználása sikertelennek bizonyulna be, s a tankötelezett növendék az iskolától továbbra is visszatartatnék: a köteleességét ekként teljesíteni nem akaró szülő (gyám vagy gazda) első ízben 50 kr-ra, második ízben 1 forint-ra, harmadik ízben 2 frtra, negyedik ízben 4 frtra büntetessék, az iskolai pénztár javára”.

Amennyiben az anyagi szankciók sem érték el a kívánt hatást, akkor az iskolaszék feljelentésére a hatóság gyám kirendelését kezdeményezhette a gyermek számára (4. §).

Bár az 1868. évi népoktatási törvény már elég széleskörűen rendezte a tanköteleesség teljesítésének részleteit és elmulasztásának következményeit, az elkövetkező évtizedekben nem feltétlenül jutott érvényre mindenhol a hatása. A gyermekek kimaradása az iskolából több körülményre volt visszavezethető, így például a mezőgazdasággal foglalkozó területeken a munkálatokban való részvételre, amelyről a továbbiakban részletesen lesz szó. Az első világháború idején az iskolák helyzete is nehéz volt, több esetben épületeikben katonákat szállásoltak el, a tanítók bevonultak. A baranyai levéltári források alapján tudjuk, hogy például Sásd római katolikus elemi iskolájában hátráltatta az iskola munkáját, hogy az iskolaépületet a katonaság igénybe vette.⁵

Láthatjuk, hogy ilyen időkben nem feltétlenül csak a szülőn vagy a gyermekén múlt, ha nem járt iskolába, hanem több körülmény (háború, járvány) együttes következménye volt. Mégis hozzá kell tenni, hogy az 1912-re vonatkozó felmérések alapján a tanköteles korú gyermekek igen nagy száma, nagyjából 10%-a nem iratkozott be az iskolába. Az idősebb gyermekek nagyobb mértékű bevonását a család gazdasági tevékenységébe támaszthatja alá az, hogy ez az arány a 12–14 éves gyermekek körében magasabb volt, mint a 6–11 éves korosztályban. Az 1868. évi népoktatási törvény szankciórendszerének elégtelenségére utal, hogy az igazolatlan mulasztások okán kiszabott bírságok kevesebb mint 2%-át hajtották be.⁶

Bár a tankötelezettség elméleti deklarálása megtörtént 1868-ban, a gyakorlati megvalósítás – az előzőekben érintőlegesen bemutatott körülményekből adódóan – váratott magára. A család szempontjából nehezítő körülményként merült fel, hogy összességében és tavasszal szükség volt a gyer-

mekre, elsősorban a mezőgazdasági munkák során, télen pedig nem volt elég pénz megfelelő meleg ruhára. Ez elsősorban nem a városokat, illetve az iparban dolgozó réteg gyermekeit érintette, hanem a kevesebb lakosú vidéki települések körében jelentkezett. A korszak kultúrpolitikájában kritikaként fogalmazódott meg a falusi lakosságnak, hogy „[a] tanköteles gyermekek gazdasági foglalkoztatásával s így az iskolakerüléssel maga is nagy akadályokat gördít a saját művelése elé”.⁷ Tevékeny megoldás kidolgozására az első világháborút követően került sor, amikor a kultúrpolitikuskok felismerték, hogy a megelőző évtizedekben hozott rendelkezések „elméletileg tökéletesek, a gyakorlatban azonban elégtelenek”.⁸

Kornis Gyula 1921-ben szintén rávilágított a népoktatási törvény és az abban előírt tankötelezettség megvalósításának hiányos voltára. Felhívta a figyelmet arra, hogy a főváros tekintetében már pontos összeírás sem készült az utóbbi időben a tanköteles gyermekekről, mert „ha beiskolázásra kényszerítének őket, befogadásukra nem volna elég iskolahelyiség”.⁹

Budapest helyzetéről ilyen tekintetben az 1921. évi XXX. törvénycikk indokolása is megemlékezett, a kultúrpolitika fő irányvonalának figyelmét mégis a vidéki, különösen a falusi és tanyai lakosságnak szentelték a korszakban – ezt támasztja alá mind Kornis írása, mind Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter tevékenysége az 1920-as évek második felében. A fentiekből következően annak érdekében, hogy ezt a helyzetet feloldják, az iskoláztatást megfelelően biztosítsák, két irányban volt szükséges lépéseket tenni: egyrészt az iskolába járás elmulasztásához szankciókat kellett fűzni, másrészt fejleszteni kellett az oktatásügyi intézményrendszert, hogy legyen kellő mennyiségű és színvonalú iskola, ahol a tankötelesek oktathatók. Jelen tanulmányom e folyamat első lépésének feltárására törekszik, elsődlegesen a jogszabályi rendelkezések és a baranyai gyakorlat alapján, míg az intézményrendszer fejlesztése további tanulmányaimnak a tárgya.¹⁰

A sorrendet tekintve célszerűbbnek mutatkozott a tankötelezettség kikényszerítésével kezdeni az intézkedések sorát. A gazdasági helyzet bizonytalansága egyelőre nem tette lehetővé az iskolák bővítését, valamint az iskolalátogatás hiányos teljesítése miatt egyébként sem volt akkora telítettség az intézményekben, mint az indokolt lett volna. Ebből következően előbb szükséges volt a tankötelezettség egyértelmű körülhatárolása és teljesítése elmulasztásának szankcionálása. Ez megjelent az 1921. évi XXX. törvénycikk indokolásában, amely úgy fogalmazott, hogy

„[h]a az összes, iskolaköteles korban levő gyermekek gondviselői köteleességük teljesítésére lesznek szoríthatók, akkor fog csak az iskolaszükséglet valóban jelentkezni, s a közoktatási kormány az állam pénzügyi helyzetének megszilárdulása után is csak abban az esetben lesz képes a nép legszélesebb rétegeit felölelő iskolai programot megvalósítani.”¹¹

Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszter¹² nevéhez kötődik az 1921. évi XXX. törvénycikk az iskoláztatási kötelezettség teljesítésének biztosításáról, amely rész-

letesebben szabályozta a tankötelezettség teljesítésének elmulasztását. A törvény indokolása a magyarság kultúrfölényének eszméjét írta körül; ez ideológiai háttérként Klebelsberg Kunó idején bontakozott ki, de a trianoni döntést követően már itt megjelent. A kultúrfölény lényege abban állt, hogy Magyarország helyzetét a környező népekkel szemben a kultúra színvonalának emelésével erősítheti meg, azaz a revíziós célok, az elszakított területekkel országhatáron kívülre került magyarok és a határon belül élő nemzetiségek megtartása, továbbá általában a magyarok erősödése akkor lesz elérhető, ha Európának be tudja bizonyítani, hogy magasabb kulturális és szellemi szinten áll, mint a szomszédos országok.¹³ Ezzel az ideológiai alappal összecsengett az elemi oktatás szerepének növelése és a tankötelezettség megvalósításának biztosítása. Annak érdekében, hogy az ország „kulturális fölénye az őt környező, elnyomására törő népekkel szemben kétségtelen” legyen, szükséges az iskoláztatásról való gondoskodás, mégpedig ennek egyik hatékony eszköze – a kellő számú iskola mellett – a tankötelezettség teljesítése, annak kikényszerítése: „Ha az elemi műveltség általánosítását akarjuk elérni, az iskoláztatási köteleesség érvényre emeléséről s a népoktatási intézmények fejlesztéséről kell gondoskodni.”¹⁴

A törvény 1. §-a az 1868. évi népoktatási törvénnyel összhangban megerősítette, ugyanakkor pontosította és részletezte a tankötelezettség tartamát azzal, hogy

„Minden gyermek gondviselője (szülő, gyám, gazda) – amennyiben ezen törvény kivételt nem tesz – köteles a gondviselése alatt álló gyermeket a gyermek hatodik életévének betöltését követő kilenc tanéven át nyilvános iskolai oktatásban, még pedig hat tanéven át elemi népiskolai, továbbá három tanéven át továbbképző (ismétlő) népiskolai oktatásban részesíteni.”

A tankötelezettség magában foglalta a vallásos nevelés eszméjéből következően a vasárnapi istentisztelet látogatásának kötelezettségét is. Ezzel a tankötelezettség időtartamában és felosztásában nem történt változás, hanem pontosításra került sor a korábbi évtizedek gyakorlatán alapulva: a népoktatási törvény az iskolalátogatási kötelezettséget a 6. illetve a 12. és 15. életév betöltéséhez kötötte, amely azzal a következménnyel járt, hogy adott esetben a szülők évközben kivették gyermeküket az iskolából, amint a megadott életkort betöltötte. A tankötelezettség szellemiségével ugyanakkor ez nem találkozott, ennek tisztázására az 1921. évi XXX. törvénycikk a 6. életév betöltését követő kilenc (hat elemi és három továbbképző iskolai) tanévben határozta meg az időtartamot.¹⁵ Az iskolaköteles életkor megállapításakor a gazdasági életre tekintettel fűzte hozzá azt a kiegészítést a törvény indokolása, hogy a testileg és szellemileg fejlett gyermeket 6. életévének betöltése előtt legfeljebb négy hónappal beírathassa az iskolába a szülő; ezáltal értelemszerűen tankötelezettségének vége is négy hónappal korábban következik be, ennyivel hamarabb becsatlakozhat a család fenntartásába.

Hasonlóan változatlan maradt a tankötelezettséghez kapcsolódó iskolaválasztás joga. A 4. § alapján a szülő,

gondviselő döntésén múlt, hogy az iskoláztatási köteleesség alatt álló gyermeket lakóhelyén vagy más községben írta-e be az iskolába, ugyanígy az is, hogy az iskola jellegét tekintve felekezeti, állami, községi, egyesületi vagy magán fenntartású iskolát választ. E választási szabadság a szülő jogaként jelent meg emellett, hogy az iskoláztatás a gyermekével szemben fennálló kötelezettségeit bővítette. A törvény következő szakaszai (5–7. §) a kivételeket nevesítették, amely két esetkört foglalt magába: a nyilvános iskola látogatása alóli felmentést és az abból való kizárást. A nyilvános iskola jellegének megválasztásával szemben ezen két eset megállapítása a tanfelügyelő hatáskörébe tartozott, nem pedig a szülő döntésén múlt. A felmentésre három körülmény adhatott okot: egyrészt az, ha a gyermek otthon vagy magánintézetben megfelelő oktatásban részesül, ebben az esetben is a nyilvános intézményben való vizsgázás követelményének fenntartásával és azzal, hogyha a vizsgán nem megfelelően teljesít, e felmentését elveszíti, és nyilvános iskolába köteles járni; másrészt ha a gyermek testileg vagy szellemileg hátramaradt; harmadrészt, ha az iskolába járás a gyermek egészségét vagy biztonságát veszélyezteti – az utóbbi két esetben a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatáskörébe lett meghatározva az idetartozók oktatásának rendeleti úton való rendezése. Hasonlóan a felmentés második két esetéhez, a kizárás minden esete (1. olyan szervi fogyatkozása van, amely a tanulmányokban való normális előhaladást lehetetlenné teszi, 2. ragályos vagy undort keltő betegségben szenved, 3. elmebeteg vagy tompa elméjű, 4. a többi gyermek erkölcsiségét veszélyezteti) a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatáskörébe tartozott. A fentiek alapján megállapítható, hogy a jogpolitikai szándék arra irányult, hogy a kivételek meghatározása se azt szolgálja, hogy egyes gyermekek az oktatásból kimaradjanak, hanem azt, hogy körülményeiknek megfelelően részesüljenek tanítással.

A törvény lehetővé tette, hogy a gondviselő által be nem íratott gyermekeket az illetékes iskolai hatóság hivatalból beírassa az iskolába.¹⁶ Ennek első esete az volt, ha az otthon vagy magánintézetben tanuló gyermek – aki számára továbbra is elő volt írva, hogy köteles nyilvános intézet tanítói előtt vizsgát tenni – az éves vizsgán alacsonyabban teljesített, mint a nyilvános iskolába járók számára előírt szint. A második esetet az jelentette, ha a szülő vagy gondviselő nem íratta be gyermekét nyilvános iskolába és nem is igazolta, hogy más módon gondoskodik a gyermeke tanításáról; ekkor a szülőt először határidő tűzésével felhívták ennek teljesítésére, majd amennyiben a megadott határidőn belül nem intézkedett, őt a hatóság pénzbüntetéssel, illetve behajthatatlansága esetén elzárással büntette, ezt követően a községi előljáróság megkeresésére az illetékes elsőfokú iskolai hatóság hivatalból beírta a gyermeket az iskolába. Ha a hivatalból beírt gyermek a tanév folyamán igazolatlanul mulasztott, gondviselőjével szemben alkalmazható volt pénzbírság, illetve elzárás, azzal, hogy ekkor intésnek nem volt helye (8. §). Ez a fokozatosság azt a célt szolgálta, hogy elsőként a gondviselő maga tegyen eleget köteletségének, ha ez azonban nem teljesülne, a büntetés elszenvetésével se tarthassa a gyermeket az iskolán kívül – akár a büntetés-

sel szemben a gyermek munkaerejéhez fűződő nagyobb érdek reményében –, hanem ebben az esetben az iskolai hatóság írathassa be.

A végrehajtás hatékonyságának elősegítésére irányult a 9. §-ban foglalt rendelkezés, amelynek alapján a tanköteles gyermekek igazolatlan mulasztásáról a tanév első két hónapjában hetente, majd kéthetente kimutatást kellett készíteni. Ez jelentette az alapot arra, hogy a gondnokság, illetve az iskolaszék mint elsőfokú iskolai hatóság megintse és írásban felhívja a gyermek gondviselőjét arra, hogy a rendes iskolalátogatásról azonnal gondoskodjon. Amennyiben a gyermek a tanév folyamán másodszor is igazolatlanul mulasztott, a gondviselőre a községi eljárás pénzbírságot szabott ki, amelynek összegét a mulasztások számához igazodva egyre súlyosabb mértékkel a törvény pontosan meghatározta. A negyedik igazolatlan mulasztás már a gondviselő által elkövetett kihágásnak minősült, és hatszáz koronáig terjedő pénzbüntetéssel volt büntetendő, amely behajthatatlanság esetében elzárásra is átváltoztatható volt. Amennyiben két éven belül ismét megvalósította ezt a kihágást, büntetése egy hónapig terjedő elzárás és hatszáz koronáig terjedő pénzbüntetés volt (10. §).

A törvény rendelkezései előrelépésnek tekinthetők abban az értelemben, hogy már rendelkeztek arról is, mi történjen a tankötelezettség elmulasztása okán behajtott bírságokkal. A 14. § szerint azok

„teljes egészükben az iskolába járó szegény gyermekek segélyezésére fordítandók, még pedig azon község szegény tanulói javára, amely községből azok behajtottak. A befolyt összegek felhasználásáról kötelesek az elsőfokú iskolai hatóságok minden tanítási év végén szabályszerű számadásban a közigazgatási bizottságnak elszámolni. A segélyezés szükségét és mértékét a rendelkezésre álló anyagi eszközökhöz képest az elsőfokú iskolai hatóság a tanítóval, illetőleg tanítói testülettel egyetértőleg állapítja meg, de a segélyezés csakis természetben (tankönyvek és taneszközök, ruházat, cipő, beteg gyermekeknek gyógyszer stb.) történhetik.”

A kutatás jelenlegi állása szerint nem áll rendelkezésre arról levéltári forrás, hogy a bírságok segélyként történő felhasználását végrehajtották-e, valamint ha igen, milyen módon valósították ezt meg. A jogpolitikai cél azonban ezzel a tankötelezettség szélesebb körű biztosítása volt, nem csupán a büntetés visszatartó erejénél fogva, hanem azáltal is, hogy a beszedett összegek – természetben – éppen az érintettekhez kerültek vissza, így az segítséget nyújthatott azoknak a családoknak, ahol a gyermekek megfelelő ruha illetve cipő hiányában mulasztottak az iskolából, különösen a hidegebb hónapokban. A pénzbüntetések segély formájában való visszaforgatása azért is értékelendő volt, mert ezek a szankciók elsősorban eleve a szegényebb rétegeket sújtották, ahol a gyermeket vagy azért nem küldték iskolába, mert szükség volt már fiatal korában a munkaerejére annak érdekében, hogy a családot el tudják tartani, vagy azért, mert egész egyszerűen nem volt pénz az iskolába járáshoz megfelelő ruházatra, az abból következő megbetegedések esetén gyógyszerre.

Pécs város rendőri büntetőbírója mint elsőfokú közigazgatási hatóság – a törvény 9–10. §-ában megnevezett községi eljáráságként – 1932-ben több alkalommal adott ki büntetőparancsot a szülők ellen gyermekük igazolatlan iskolai mulasztása miatt. A büntetőparancs értelmében pénzbüntetést kellett fizetniük a város pénztárának; ez összhangban állt azzal, hogy az igazolatlan mulasztásokért kiszabott összegnek abban a községben kellett maradnia, amelyben azt a kihágás miatt kiszabták. A pénzbüntetést 15 napon belül a 14. §-ban meghatározott célra szolgáló alapba kellett befizetni, azaz az a szegény gyermekek segélyezésére volt fordítandó. A pénzbüntetés összege az igazolatlanul mulasztott félnapok számához igazodott; a vizsgált esetekben ez az összeg 3 pengőtől 8 pengőig terjedt. Behajthatatlansága esetén a kihágási büntető bíróság elzárásra változtatta át a pénzbüntetést, a törvény 10. §-a alapján. Az elzárás mértéke a feltárt levéltári iratok alapján valamennyi esetben egy napot jelentett. A kiszabott pénzbüntetés megfizetésére lehetőség volt halasztást vagy részletfizetést kérni, ennek előterjesztésére a szülő, illetve gondviselő mellett jogosult volt annak törvényes képviselője és házastársa is. A büntetőparanccsal szemben 15 napon belül lehetett tárgyalás tartását kérni, valamint fellebbezéssel élni, ha a szülő a büntetést vagy annak mértékét kifogásolta. A fenti jogorvoslati lehetőségek kihasználatlansága esetén a büntetőparancs végrehajtható volt.¹⁷

Az iskoláztatási kötelesség időtartama meghosszabbítható volt, ezáltal az első hat év, a mindennapi iskola időtartama nőtt egy vagy két évvel anélkül, hogy ez a további három év ismétlődő iskola látogatására vonatkozó kötelezettséget befolyásolta volna. Ez az intézkedés is az igazolatlan mulasztásokkal és a tankötelezettség teljesítésének kikényszerítésével állt összefüggésben. A törvény indokolása alapján

„az eredménytelenségnek túlnyomó esetben a rendetlen iskolabájarás és a sok indokolatlan mulasztás az okozója, amely körülmény nemcsak a gyakori mulasztó részére teszi lehetetlenné a kellő ismeretek elsajátítását, de rendkívül károsan befolyásolja a többi szorgalmas iskolalátogató gyermek tanulmányi eredményét is”.

Ennek megfelelően a 2. § alapján

„[h]a a gyermek az elemi népiskolai oktatásra megállapított 6 év alatt a tanítási tervben kitűzött ismereteket nem sajátította el, a tanítói testület (tanító) előterjesztésére az elemi népiskolai oktatás kötelességét az elsőfokú iskolai hatóság (gondnokság, iskolaszék) javaslatára a kir. tanfelügyelő – a továbbképző iskoláztatási kötelesség érintetlenül hagyásával – egy, esetleg két évvel meghosszabbíthatja”.

A tanfelügyelő hatáskört kapott a tankötelezettség egyedi esetekben történő meghosszabbítására. Emellett rendbírságot szabhatott ki a tankötelezettség ellenőrzéséért és végrehajtásáért felelős szervekkel szemben – fenntartva

emellett azok fegyelmi felelősségét is –, ezáltal a tanügyi igazgatás helyi szintjén hatékonyabban léphetett fel. A törvény indokolása ehhez hozzáfűzte, hogy

„a tanfelügyelői karnak régi és jogos követelése a rendbírásolási joggal való felruházás, anélkül rendet teremteni s az eljárásban eddig tapasztalt kisebb, de tömeges mulasztásokat megszüntetni sohasem leszünk képesek”.

Ez adja meg a keretét annak, hogy a baranyai tanfelügyelőség illetékességi területén vizsgáljuk a tankötelezettség végrehajtásának helyi gyakorlatát. A szülőknek, illetve gondviselőnek az iskoláztatás időtartamának meghosszabbítása elrettentő erővel bírhatott abból a szempontból is, hogy azáltal gyermeke tovább kényszerült kimaradni a család fenntartásából, később kapcsolódhatott be a munkába, így a rendelkezés alkalmas lehetett a tankötelezettség teljesítésének és az igazolatlan mulasztások elkerülésének komolyan vételére.

A törvényi rendelkezés megvalósítására az iskolaszékeknek mint elsőfokú iskolai hatóságoknak javaslatot kellett tenniük a tanfelügyelőnek arról, hogy van-e a hozzájuk tartozó iskolában olyan tanköteles, akinek iskolalátogatási kötelezettségét meg kell hosszabbítani. E javaslatra alapítva a tanfelügyelő hozta meg a döntést. Előfordulnak példák a levéltári iratokban arra vonatkozóan, hogy ilyen gyermek nem volt. A felsőmindszenti római katolikus iskola arról tett jelentést a tanfelügyelőnek, hogy tanulói körében nincs olyan, aki a 12. évet betöltötte, de a 6. osztályt nem végezte volna el, ezáltal tankötelezettségének meghosszabbítására lenne szükség.¹⁸ A somonyi római katolikus felekezeti iskola tekintetében az iskolaszék 1928 és 1930 között arról számolt be, hogy nincs olyan tanköteles, akinek tankötelezettségét a törvény értelmében meg kell hosszabbítani.¹⁹ A csobokpusztai római katolikus iskola jelentései alapján 1928 és 1931 között szintén nem volt olyan gyermek, akinek a tankötelezettségét az iskolaszék meghosszabbítani javasolta volna.²⁰ Azonos tartalmú felterjesztéssel élt a szárazsi római katolikus iskolaszék.²¹

Ezzel szemben a tankötelezettség meghosszabbításának mellőzésére számtalan példát találunk a levéltári forrásokban. Jelentősen nagyobb számban fordultak elő ezek, mint a tankötelezettség meghosszabbításának elrendelése. Az indokok a meghosszabbítástól való eltekintésre változatosak voltak, azonban fő szempontként megjelent a szülő kérése a gyermek keresőtevékenységének, otthoni segítségének igénybevételére a család fenntartásához, valamint a gyermek betegségére.

1932-ben a somonyi római katolikus egyháztanács mint iskolafenntartó és elsőfokú iskolai hatóság (iskolaszék) úgy nyilatkozott a tanfelügyelőnek, hogy nem javasolja a tankötelezettség meghosszabbítását, tekintettel arra, hogy a gyermek özvegy édesanyja kilenc gyermekét napszámból tartja el, így a család fenntartásához hozzájárulhatna a gyermek, aki ekkor már 13 éves volt, azonban a 6. osztályt már nem tudta elvégezni.²²

A fent már említett csobokpusztai iskolaszék négy gyermeket nevezett meg (születési idejének és szülőjé-

nek feltüntetése mellett), akiknek a tankötelezettségét meghosszabbítani javasolta. Egy 12 éves gyermek esetében továbbította az édesapa kérését, miszerint hat gyermeke közül az érintett fiú a legidősebb, keresetére nagy szüksége lenne, enélkül nem képes a családot ruházni és élelmezni; az édesapa évi jövedelme sem haladta meg a 400 pengőt. A tanfelügyelő döntése az iskolaszék előterjesztésének megfelelően alakult, az előbbi négy gyermek tekintetében a tankötelezettséget meghosszabbította, míg az utóbbi fiú esetében ettől eltekintett, és a felmentést megalapozta.²³

Egy komlói árva fiú sorsáról számolt be 1930-ban az iskolaszéki elnök. A 12 éves gyermek két évvel korábban veszítette el szüleit, ezt követően nagybátyja gondozása alatt állt, és az 5. osztályt elvégezte. Azonban rokonánál fennálló kielégítő körülmények hiányában egy helybeli gyermektelen kisgazda vette magához, „részben szánalomból, részben, hogy gazdaságában segítőtje legyen”. Ennek fejében azt kérte a gondviselő, hogy a 6. osztály alól mentse fel a fiút; az iskolaszék a kérését támogatta, és azzal indokolta, hogy „új gondviselője szeliden és emberségesen bánik a fiúval, s hogy jelenlegi helyén a gazdaságban elfoglaltsága, gyenge tehetsége mellett hátráltatja a tanulást”.²⁴

A szavai református iskola esetében a presbitérium mint iskolaszék 1930-ban a tanító javaslatára a 12. életévét betöltött, de csupán 4 osztályt végzett lány esetében méltányolta a szülők kérését a tankötelezettség alóli felmentés iránt. Leírták, hogy a gyermek jól ír és olvas, tanulmányait hanyagság miatt nem végezte el időben; két kisebb testvére jár iskolába, „s így reá sok gyermekkel megáldott szüleinek különösen a mezei munkában nagy szükségük van. Ez a kérésük a szülőknek is.”²⁵ További két gyermek esetében hasonló körülmények folytán javasolták a felmentést a következő tanévben: „mindkét gyermek írni-olvasni jól tud, szüleik napszámosok, az őszi és tavaszi munkánál szükség van reájuk”.²⁶ 1932-ben ezzel szemben – hasonló körülmények felsorolása ellenére – a tankötelezettség meghosszabbítását kérték az iskola két tanulója tekintetében.²⁷

A baksai községi iskola iskolaszéke két gyermekre nézve kérte tankötelezettségük alóli felmentésüket. Az 5. osztályt elvégzett fiú apja „cselédember, beteges, a fiu napszám keresetével már hozzájárulhatna az amúgy is nagy család fenntartásához”. A lány csak a 4. osztályt végezte el, de esetében „oly szegény a család, hogy mindennapi kenyere is alig van biztosítva. Anyjának is napszámba kell járnia. A kis gyermekek gondozása nevezett leányra nehezedik.”²⁸

Érdeemes részletesen kitérni a somberekai római katolikus iskolaszék 1929 és 1932 közötti jelentéseire. A vizsgált iratokban minden évben az érintett (12. életévét betöltött, de 6. osztályt el nem végzett) tankötelesek iskolába járás alóli felmentését kérték. Az indokok között többször felhozták, hogy az iskola túlszűfolttá válik a következő tanévben, erre tekintettel sem tartanak ott a 12 év feletti gyermekeket. A szülők véleményét kikérve hozzáfűzték, hogy ők a tanítatás időtartamának meghosszabbítását nem kérik, sőt, kifejezetten ellenzik; más kérdés, hogy a

törvény szellemiségéből az következett, hogy a szülő tiltakozása nem lehet kizáró oka a tankötelezettség meghosszabbításának, hiszen éppen azzal próbálták rábírní őket arra, hogy gyermekük ne mulasszon igazolatlanul, hogy ilyen esetben a tankötelezettség időtartama kitolható volt. Ugyanakkor az indokok körében felsorolta az iskolaszék azt is, hogy a tanulmányokban való elmaradás oka nem az igazolatlan mulasztásokban keresendő, bár azt nem fejtették ki, hogy ennek hiányában miben. A legalaposabb indok mégis az volt a fentiek mellett, hogy a további iskoláztatás a tankötelesek családjának megélhetésére súlyos terhet róna. A tanfelügyelő a hosszabbítástól eltekintett.²⁹

A sámodi református iskolaszék 1936-ban arra tekintettel javasolta a 13 éves, 4. osztályt végzett lány tankötelezettségének meghosszabbításától való eltekintést a tanfelügyelőnek, hogy tanulásban való lemaradásának az oka betegsége, amely miatt két évet kimaradt az iskolából, továbbá a gondviselőjének a megélhetéséhez nélkülözhetetlen a gyermek munkája, „annál is inkább, mivel nővérét mostanában operálták meg, így az ősz folyamán nem dolgozhat”.³⁰ 1935-ben ugyanezen iskola két tanköteles tekintetében gyakori betegeskedésre, két esetben gyenge szellemi képességeikre hivatkozva kérte a felmentésüket. Az érintett gyermekekre vonatkozóan a szülők kérelmét is mellékelték, amelyet közvetlenül írtak a tanfelügyelőnek a felmentés iránt. Az első édesapa feltárta, hogy további három kisebb gyermeke van, felesége gyakran gyengélkedik, így lánya tud segítségére lenni a ház körüli teendőkben és a kisebbek felügyelésében. A második beszámolt arról, hogy fia „most már számottevő segítséggel lehet a munkák elvégzésénél, s csakis vele tudnánk elvégezni azokat a munkákat, melyeket elvállaltunk.” A harmadik szülő a község csordásaként dolgozott, a csordát a fiával közösen őrízte: „A község lakói feltétlenül ragaszkodnak ahhoz, hogy a kondánál ketten legyünk, s így, ha fiamat nem méltóztatnak a mindennapi iskolába-járás alól felmenteni, a kenyereket veszteném el.”³¹

Előfordult olyan ügy, amikor a „tehetség hiánya” volt az oka a gyermekek tanulmányaikban való visszamaradásának. A csikóstöttösi evangélikus iskola iskolaszéke több ilyen esetet jelentett, kivétel nélkül azt javasolva a tanfelügyelőnek, hogy a tankötelezettség meghosszabbításától tekintsen el. A többi hasonló esetben sem a gyermekek munkaerejének igénybevétele, hanem tartós, illetve ragályos betegségük révén kérte a tankötelezettség alóli felmentést.³² Hasonlóan járt el az ibafai községi iskolaszék, amely hozzátette az indokokhoz – amellet, hogy a gyermekek bár „pontosan hallgatták az előadásokat”, mégis „gyengébb szellemi képességeik miatt nem tudták a kitűzött ismereteket elsajátítani” –, hogy a szülők szegénységük miatt nem nélkülözhetik a gyermekeket a kereső tevékenységből.³³

A törvény indokolásából is kiténik, hogy igyekezett tekintettel lenni a gazdasági viszonyokra, a gyermekek a családi gazdaságban való közreműködése iránti igényre. Ez különösen a tanév időtartamáról rendelkező 3. §-ban nyilvánult meg, miszerint az általános tíz hónapos szorgalmi idő egyes helyeken és egyes körülmények között, a helyi viszonyok alapos mérlegelésével rövidíthető volt.

Ez azokra az iskolákra vonatkozott, amelyek tanulóinak többsége földműveléssel foglalkozó szülők gyermekeiből került ki. A rövidítés legfeljebb két hónapot jelenthetett, elrendelésére a gondnokság, illetve iskolaszék kérelmére és a törvényhatósági közigazgatási bizottság javaslatára a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelkezett hatáskörrel. Az évi munkanapok számát szintén a vallás- és közoktatásügyi miniszter állapíthatta meg rendelet útján, tekintet nélkül az iskolák jellegére, azaz nemcsak az állami, de ugyanúgy a felekezeti, községi, egyesületi fenntartású iskolák sem térhettek el a kultuszminiszter rendeletében meghatározott szorgalmi időtől, ezzel a szülők nem kerülhették ki a tanítást más jellegű iskola választásával.

Az utóbbi két rendelkezést – a tankötelezettség meghosszabbítását, illetve annak mellőzését és a szorgalmi idő rövidítésének lehetőségét – összegezve, és a gyermekek által a családi gazdaságban végzett munka szerepével összhangban értelmezve megállapítható, hogy a törvény igyekezett egyensúlyt teremteni a tankötelezettség megvalósítása és a reális gazdasági érdekek között. Az indokolásban a jogalkotó megállapította, hogy „a büntetések tekintetében mértéket kell tartani, mert a tanügyi igazgatás szigora nem mehet addig, ahol az már a család létfenntartását lényegesen megnehezítené”. Ezt a célt szolgálta egyrészt a tíz hónapos szorgalmi idő rövidítésének lehetősége, másrészt az, hogy a miniszternek lehetősége volt arra, hogy „a törvény végrehajtása kapcsán a mulasztások elbírálása körül egyes vidékek, esetleg egyes családok speciális gazdasági viszonyainak figyelembevételét is elrendelhesse.” Összegezve a törvény indokolása is megállapította, hogy

„[a]z ilyen engedmények kilátásba helyezése, valamint az a körülmény, hogy a népiskola továbbképző tanfolyamára utalt nagyobb 12–14 éves gyermekek – akiknek munkaereje már nagyobb gazdasági értékkel bír – iskolai lekötöttsége a szorgalmi idő tartama alatt, a vasárnapot nem számítva tényleg amúgy is legfeljebb a hét két félnapjára terjed, azokat is megnyugtathatja, akik az iskoláztatási köteletség szigorú végrehajtásában gazdasági érdekeket látnak veszélyeztetve”.

Az ezt követő időszakban a vallás- és közoktatásügyi miniszterek intézkedéseket tettek az iskolarendszer helyreállítása érdekében is, miután a tankötelezettség kikényszerítésének jogszabályi háttere adott volt. Ebben a körben említendő Klebelsberg Kunó iskolaépítési tevékenysége, majd Hóman Bálint intézkedései az iskolák államosítására, állami támogatással történő további fejlesztésére. A két meghatározó kultuszminiszter nevéhez fűződik a tankötelezettség biztosításának elősegítése is, előbbi a falusi és tanyasi népiskolák számának bővítésével igyekezett az iskolák zsúfoltságát megszüntetni, és ezáltal a tanköteles korú gyermekek iskolai elhelyezéséről gondoskodni: több ezer új iskolai tanterem és tanítói lakás megépítésére került sor mindössze pár év alatt,³⁴ szem előtt tartva, hogy „minden egészséges népoktatásnak a mindennapi elemi iskolán kell felépülnie és minden továbbképző és hasonló csak másodrangú kérdés”³⁵; utóbbi pedig – folytatva

elődje munkáját, bár politikája miatt az utókort jobban megosztva³⁶ – tovább bővítette az intézményrendszert,³⁷ és részletezte a tankötelezettséget, valamint bevezette a nyolcosztályos oktatást.³⁸

Összegezve a tankötelezettség megvalósításának helyzetét az 1920-as években megállapítható, hogy a városokban a túlszűfolttság, vidéken pedig az iskolahiány és a gyermekek munkaerejének igénybevétele már az eddigieknél is komolyabb gondot jelentett, a tankötelezettség megvalósítását ellehetetlenítette, a közoktatáspolitikai területét átható kultúrfölény megvalósítását pedig nemhogy nem segítette, de éppen gátolta. Ezekből következően szükséges volt egy-

részt a tankötelezettség megvalósításának kikényszerítése, amelyre az 1921. évi XXX. törvénycikk jelentette a jogszabályi alapot, másrészt elengedhetetlen volt az intézményrendszer fejlesztése. A szülői gondozás kérdése azonban továbbra is lényegi pontját képezte a tanköteles gyermekek viselkedésének. Ahogy arra több írásban is felhívták a figyelmet korabeli szerzők, ebben az életkorban a családi környezet számottevően befolyásolta – ahogy befolyásolja ma is – a gyermekek viselkedését, így elsősorban a szülő és a gyermek, másodsorban a család és az iskola viszonyában kellett a megoldást keresni, többek között a tankötelezettség teljesítésének sikerességéhez is.

NIKLAJ, PATRÍCIA DOMINIKAI

Das Gesetz XXX aus dem Jahr 1921 über die Gewährleistung der Erfüllung der Schulpflicht und die Ausübung der Schulpflicht in Baranya

(Zusammenfassung)

Der Beitrag konzentriert sich auf das Gesetz XXX von 1921 über die Erfüllung der Schulpflicht. Die primäre Forschungsfrage ist, inwieweit die Arbeit der Kinder auf dem landwirtschaftlichen Familienbetrieb ihren Schulbesuch beeinflusst. Um den gesetzlichen Rahmen und seine Auswirkungen auf den Alltag zu untersuchen, werden

die Dokumente der Schulinspektor von Pécs und Komitat Baranya des Komitatsarchivs Baranya des Ungarischen Landesarchivs, als Quelle verwendet. Die Untersuchung zielt also darauf ab, die Rechtsvorschriften zu analysieren und die darauf basierende Praxis in Baranya aufzudecken.

NIKLAJ, PATRÍCIA DOMINIKAI

Act XXX of 1921 on ensuring the fulfilment of compulsory education and the practice of compulsory education in Baranya

(Abstract)

The focus of this study is on Act XXX of 1921 on the fulfilment of the compulsory education. The primary research question is the impact of children's work in the family on the completion of the obligation to attend school. To examine the legal framework and its impact

on everyday life, the documents of the School Inspectorate of Pécs and Baranya County in the National Archives of Hungary Baranya County Archives are the basis. Accordingly, the study aims to analyse the legislation and to reveal the Baranya practice based on it.

Jegyzetek

¹ A TKP2021-NKTA-51 számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a TKP2021-NKTA pályázati program finanszírozásában valósult meg.

² 1921. évi XXX. törvénycikk indokolása az iskoláztatási kötelesség teljesítésének biztosításáról.

³ Lásd például NIKLAJ Patrícia Dominika: A nyolcosztályos népiskolai oktatás bevezetésének hatása az iskoláztatással kapcsolatos szülői felügyeleti jogra. *Diké*, 2019. 1. sz. 101–110. p. DOI: <https://doi.org/10.15170/DIKE.2019.03.01.08>; Uő: A szórvány magyar tanköteles gyermekek családon kívüli elhelyezése Baranyában az 1941–1942-es tanévben. *Diké*, 2021. 1. sz. 162–173. p. DOI: <https://doi.org/10.15170/DIKE.2021.05.01.11>; Uő: A szülők jogai és kötelességei az iskoláztatással kapcsolatban a 20. század kezdetén. *Diké*, 2018. 2. sz. 51–65. p. DOI: <https://doi.org/10.15170/DIKE.2018.02.02.04>.

⁴ MNL BaML IV. 401. a) 290/1898.

⁵ MNL BaML VI. 502. 18/1919.

⁶ 1921. évi XXX. törvénycikk indokolása az iskoláztatási kötelesség teljesítésének biztosításáról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?-docid=92100030.TVI>.

⁷ KORNIS Gyula: *Kulturpolitikánk irányelvei*. Budapest, 1921. Athenaeum, 7. p.

⁸ 1921. évi XXX. törvénycikk indokolása az iskoláztatási kötelesség teljesítésének biztosításáról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?-docid=92100030.TVI>.

⁹ KORNIS 1921. 6. p.

¹⁰ Lásd NIKLAJ Patrícia Dominika: A közoktatási intézményrendszer fejlesztésének jogi kihívásai az 1920-as években. In KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna (szerk.): *A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai*. Budapest, 2023. Gondolat, 183–190. p.

¹¹ 1921. évi XXX. törvénycikk indokolása az iskoláztatási kötelesség teljesítésének biztosításáról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?-docid=92100030.TVI>.

- ¹² Vass a közoktatásügyi miniszteri pozíciót 1920. december 16. és 1922. június 15. között töltötte be. BÖLÖNY József: *Magyarország kormányai 1848–1975*. Budapest, 1978. Akadémiai Kiadó, 64–65. p.; Vass József oktatásügyi tevékenységének alapjairól bővebben lásd MANN Miklós: *Magyar oktatáspolitikusok 1848–1998*. Budapest, 2001. Oktatási Minisztérium, 95–118. p.
- ¹³ ROMSICS Ignác: *Ellenforradalom és konszolidáció*. Budapest, 1982. Gondolat, 224–225. p.
- ¹⁴ 1921. évi XXX. törvény cikk indokolása az iskoláztatási köteleesség teljesítésének biztosításáról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?-docid=92100030.TVI>.
- ¹⁵ Lásd FEHÉR Katalin: Oktatásügy. In KOLLEGA TARSOLY István (szerk.): *Magyarország a XX. században. V. kötet. 2. Társadalomtudományok*. Szekszárd, 2000. Babits Kiadó, 461. p.; RAVASZ János – FELKAI László – BELLÉR Béla – SIMON Gyula: *A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában*. Budapest, 1960. Tankönyvkiadó, 166. p.
- ¹⁶ MANN 2001. 101. p.
- ¹⁷ MNL BaML VI. 502. 1453/1/1932; 1339/1/1932; 250/1/1932; 1088/1/1932; 1094/1/1932.
- ¹⁸ MNL BaML VI. 502. 1832/1932.
- ¹⁹ MNL BaML VI. 502. 112/1930; 133/1929; 99/1928.
- ²⁰ MNL BaML VI. 502. 128/1929; 112/1931; 1852/1932.
- ²¹ MNL BaML VI. 502. 107/1932; 2235/1931.
- ²² MNL BaML VI. 502. 1853/1932.
- ²³ MNL BaML VI. 502. 1852/1932.
- ²⁴ MNL BaML VI. 502. 1841/1932.
- ²⁵ MNL BaML VI. 502. 25/1930.
- ²⁶ MNL BaML VI. 502. 2015/1931.
- ²⁷ MNL BaML VI. 502. 29/1932.
- ²⁸ MNL BaML VI. 502. 1780/1932.
- ²⁹ MNL BaML VI. 502. 1608/1932; 185/1931; 99/1932; 132/1931; 1851/1931; 101/1930; 236/1929; 2461/1929.
- ³⁰ MNL BaML VI. 502. 166/1936.
- ³¹ MNL BaML VI. 502. 181/1935.
- ³² MNL BaML VI. 502. 244/1932; 337/1931; 258/1930; 300/1929; 450/1929.
- ³³ MNL BaML VI. 502. 76/1931.
- ³⁴ ROMSICS 1982. 211. p.; FEHÉR 2000. 460. p.
- ³⁵ Klebelsberg től idézi HUSZTI József: *Gróf Klebelsberg Kunó életműve*. Budapest, 1942. Magyar Tudományos Akadémia, 242. p.
- ³⁶ Ennek a kérdésnek kifejtését lásd például UJVÁRY Gábor (szerk.): *Hóman Bálint és népbírói pere*. Budapest, 2019. Ráció; UJVÁRY Gábor (szerk.): *Történelmi áttekintés: Hóman Bálint, a történész és a politikus*. Budapest, 2011. Ráció.
- ³⁷ Bővebben lásd HÓMAN Bálint: *Magyar sors – magyar hivatás*. Budapest, 1942. Athenaeum; Uő: *Művelődéspolitikai Magyar Történelmi Társulat; MANN Miklós: Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között*. Budapest, 1997. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 79–126. p.; LAKI János: A népiskolák fejlődése, illetve stagnálása a két világháború közötti Baranyában. In SZITA János (szerk.): *Baranyai helytörténetírás*. Pécs, 1983. Baranya Megyei Levéltár, 213–254. p.
- ³⁸ Lásd NIKLAI Patrícia Dominika: Challenges of Developing the Institutional System of Public Education in the 1920's in Hungary. *Diké*, 2022. 2. sz. 21–30. p.; Uő: Die Volksunterrichtspolitik von Bálint Hóman und die Schulgründungen im Komitat Baranya zwischen 1932 und 1942. *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*, 2020. 2. sz. 249–259. p. DOI: <https://doi.org/10.1553/BRGOE2020-2s249>.

Rigó Balázs

A jog szuverenitása

Beszámoló Képesy Imre Az Országbírói Értekezlet története és öröksége című doktori értekezésének nyilvános vitájáról

Nagy érdeklődés mellett került sor az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Kari Tanácstermében 2023. május 29-én Képesy Imre doktorjelölt értekezésének nyilvános vitájára.

A jelölt témavezetője Mezey Barna egyetemi tanár, a bírálóbizottság tagjai Földi András egyetemi tanár, az MTA levelező tagja, Homoki-Nagy Mária tanszékvezető egyetemi tanár, Bathó Gábor adjunktus, míg a hivatalos bírálók Stipta István professor emeritus és Révész T. Mihály címzetes egyetemi tanár voltak.

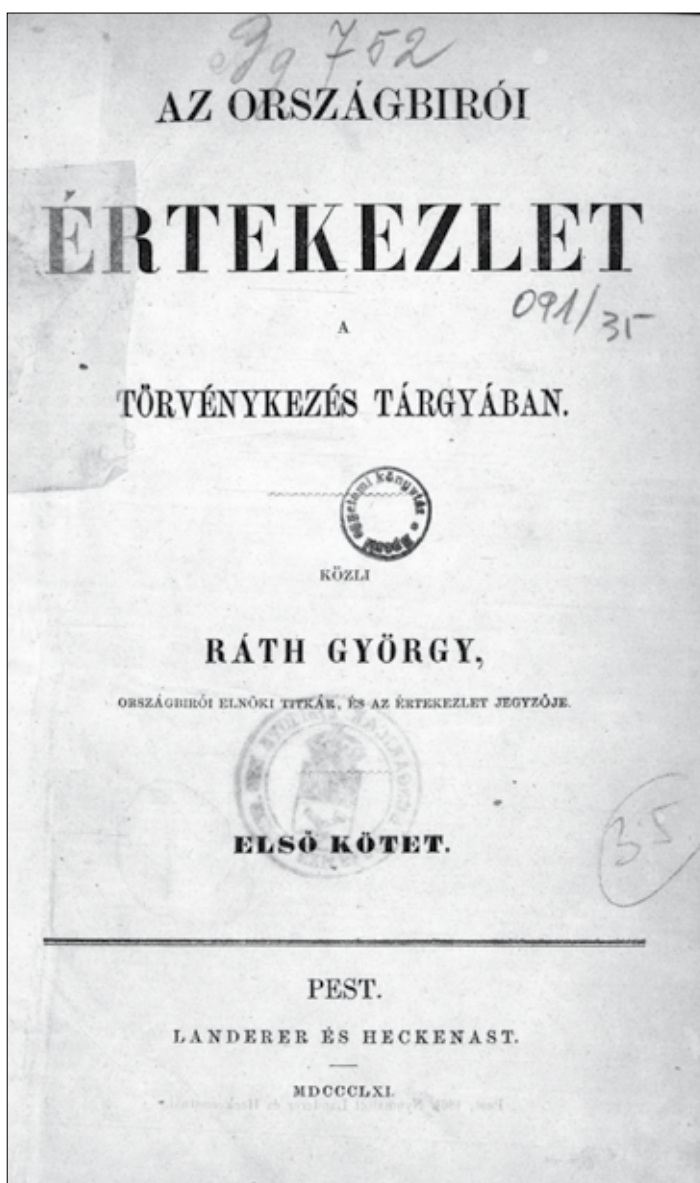
A jelölt hosszú és mély kutatásainak állását összegezve látszólag szűk témájú értekezésében. A jelölt az alkotmánybíráskodás kezdeteiről¹ született tanulmányai után tért át az Országbírói Értekezlet kutatására. A kutatások során a jelöltnek nemcsak azokkal a szokásos kérdésekkel, feladatokkal kellett szembesülnie, hogy a jogtörténet mennyiben történelmi és mennyiben jogi diszciplína, hogy miként írjon mind a történészek, mind a jogászok számára maradandó művet, hogy a levéltári források mellett magában a neoabszolutizmus historiográfiájában hol helyezi el magát, hanem azzal a kérdéssel is, hogy miben áll a jog szuverenitása. Előbbi feladatokat a jelölt úgy a bizottság, mint a bírálók és a formális bírálatban részt nem vevő hozzászólók egyöntetű véleménye és elismerő helyeslése mellett oldotta meg. Így kiemelték a példás levéltári anyagkutatást, azok számos esetben a kortársak számára sem nyilvánvaló rendszerbe foglalását, a jelöltnek a példaértékű irodalomismeretét, nyelvi kompetenciáját, az elbizonytalanító részletekkel való szembeszállást, azt, hogy nyughatatlanul nemcsak megérteni, de megértetni is akarta a valójában pár hónapig tartó értekezlet mély-

ségeit. Ráadásul, a nyilvános vita adta keretek között közös gondolkodásra is sarkallta a jelenlévőket, hiszen olyan alapkérdések is szóba kerültek, amelyek kihívják a hallgatóságot, hogy megkíséreljék a válaszadást. Diktatúrának tekinthető-e a neoabszolutizmus, avagy az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok milyen jogforrásnak minősülnek?² A kutatások emellett kiterjedtek Horvát-Szlavónországra, ahol a szabor által kiküldött bizottságnak és Erdélyre, ahol törvénykezési értekezletnek hívták azt a fórumot, amely az osztrák jog örökségének problémájával, illetve azzal küzdöttek, hogy miként állítsák vissza az 1848 előtti jogot. Ezeknek a kezdeményezéseknek a létezéséről még az avatottabb szakmabeliek is csekély ismerettel rendelkeznek, nemhogy az azokon zajló tárgyalások tartalmáról.

A jelölt azonban a címadó problémára egyben a tan széke mellett működő kutatócsoport fő témájára is remélhetőleg inspirációval szolgált. Természetesen jelen beszámoló keretei között az alábbi, általunk tett megállapítás csak egy megérzés, tudományos kidolgozottsággal nem rendelkezik, nem is rendelkezhet. Mégis, úgy véljük, hogy a jelölt érdeme, hogy felhívta a figyelmet arra, hogy a jog szuverenitása abban áll, hogy a jog miként, és még inkább az, hogy egyáltalán autonóm módon reagálhat akkor, amikor még az sem biztos az elméleti tudással és gyakorlati tapasztalattal felvértezett jogalkalmazók számára, hogy vajon közjogi vagy magánjogi problémával állnak-e szemben, hogy az elfogadott büntetőjogi kódex nélküli büntetőjog-alkalmazásról ne is essék szó.³ A jelölt miközben előadás mélységű és informatívusáú viszonylásában nemcsak arra mutatott rá, hogy a jog szuverenitása addig tart, amíg a politika az adott joghoz képest rugalmasabb érdekei révén közbe nem szól, hanem arra is, hogy a jog szuverenitása akkor kezdődik, amikor dogmatikai úton egymást kizáró jogértelmezésekre is mód nyílik, és ezt az egymásnak ellentmondó értelmezést a gyakorlat látszólag a logika törvényszerűségeinek ellentmondva meg is teszi. Nézetünk szerint a kettő végpont közötti tartomány, ami jelenti a jogalkalmazás gyakorlatát és annak időben kiterjedt voltát jelenti a jog valódi szuverenitását, azt, hogy a jog és annak alkalmazása a maga törvényszerűségei keretében a politikától függetlenül tud működni, még akkor is, ha ez a működés értelmezéstől függően nagy érdeksérellemmel is jár az egyik oldal részére és vice versa. Hogy ez a szuverenitás a konkrét joggyakorlatban miként valósult meg, azt a bizottság felterjesztése alapján a jelölt immár doktori fokozattal rendelkező szuverén kutatóként tárhatja elénk, hiszen a bizottság az egyetemi doktori tanácsnak *summa cum laude* minősítéssel javasolta a jelölt részére a doktori fokozat odaítélését. Szívből gratulálunk!

Jegyzetek

- ¹ KÉPESSY Imre: Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon. In FAZEKAS Marianna (szerk.): *Jogi Tanulmányok 2012. I–II. kötet. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskoláinak III. konferenciája, 2012. április 20.* Budapest, 2012. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 109–121. p., valamint Az alkotmányörszék Kossuth kúthelyi alkotmánytervezetében. In Kis Norbert – PERES Zsuzsanna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára. Studia sollemnia scientiarum politico-camerarium.* Budapest, 2017. Dialóg Campus Kiadó, Nordex Kft. 225–233. p.
- ² KÉPESSY Imre: A monarchikus diktatúra (az önkényuralom és provizórium kora). In MEZEY Barna – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet.* Budapest, 2020. Osiris Kiadó, 302–311. p.; Uő: Kérdések az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok jogforrasi jellegét illetően. In PERES Zsuzsanna – BATHÓ Gábor (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére. Labor est etiam ipse voluptas.* Budapest, 2021. Ludovika Egyetemi Kiadó, 608–617. p.
- ³ KÉPESSY Imre: „Amikor a közjogi tekintetek a magánjogi érdekekkel összeütközésbe hozattak” – szuverenitáskérdések az Országbírói Értekezlet ülésén. *Jogtörténelmi Szemle*, 2019. 3–4 sz. 23–30. p. vagy Uő: Büntetőjogi kérdések az Országbírói Értekezleten. In HACK Péter – KOÓSNÉ MOHÁCSI Barbara (szerk.): *Emberek őrzője. Tanulmányok Lőrincz József tiszteletére.* Budapest, 2014. ELTE Eötvös Kiadó, 43–52. p., valamint Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok elfogadásának egy elfeledett mozzanata. In MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában.* Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 167–175. p.

Varga Benedek

A szegedi és a krakkói jogtörténészek rendezvénysorozata egy OTKA kutatás keretei között

A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Magyar Jogtörténelmi Tanszéke hosszú ideje aktívan együttműködik a krakkói Jagelló Egyetem jogtörténelmi tanszékeivel. E kooperációnak köszönhetően minden második évben megrendezésre kerül a lengyel–magyar jogtörténelmi konferencia, ahol a jogtörténettel foglalkozó graduális és PhD-hallgatók ismertethetik kutatási eredményeiket, valamint a két egyetem oktatói rendszeresen vesznek részt közös tudományos projektekből, mint például a *Visegrad Grant* által támogatott jogtörténelmi kutatásokban. Az együttműködés újabb eredménye az *A magánjog fejlődése a két világháború között* K 138618 számú OTKA kutatócsoport profiljába illeszkedő magánjogtörténelmi konferenciák megszervezése, melyet két alkalommal is sikerült tető alá hozni az elmúlt két évben. A rendezvények az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a K 21 pályázati program finanszírozásában valósultak meg.

Az első konferencián (2022. június 10.) tartott előadások a magánjog szinte valamennyi területét érintették. Homoki-Nagy Mária tanszékvezető egyetemi tanár a szerződési jog fejlődésének 19–20. századi tendenciát ismertette (*Die Entwicklung des ungarischen Vertragsrechts an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert*), Varga Norbert, az OTKA kutatócsoport vezetője a kartellmegállapodások két világháború közötti gyakorlatáról adott elő, Pétervári Máté pedig a csődönkívüli egyezség bírói gyakorlatába nyújtott betekintést konkrét levéltári eseten keresztül. Előadást tartott továbbá Legeza Dénes, a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala főosztályvezetője, ismertette a szerző személyhez fűződő jogainak szabályozását a 20. század első felében (*The protection of authors's moral rights in Hungary in the first half of the 20th century*), valamint a tanszék két doktorandusz hallgatója, Szívós Kristóf a bírósági tárgyalás 1911. évi perrendtartásban betöltött szerepéről prezentált (*Die Rolle der Prozessaufnahmeverhandlung in der ersten ungarischen Zivilprozessordnung. Theorie und gerichtliche Praxis*), Krusóczki Bence pedig hazánk első versenytörvényének bírói gyakorlatát mutatta be (*The first Hungarian competition act in the judicial practice*). A lengyel oktatók részéről Jakab Maziarz és Marek Strzala ismertették kutatásaikat. Jakab Maziarz előadása által bepillantást nyerhettünk az

1919 és 1939 között működő lengyel Kodifikációs Bizottság munkájába, s megtudhattuk, hogy milyen kodifikációs nehézségekkel kellett szembenéznie a jogalkotónak a korábbi partikularizmus miatt [*Codification Commission (1919–1939) in contemporary jurisprudence of Polish ordinary courts*]. Marek Strzala a jogi személyekre vonatkozó joganyag speciális területét vizsgálta, ugyanis a két világháború közötti vallási közösségek jogalanyiségát vette górcső alá.

Egy évvel később, 2023. június 16-án online formában került megrendezésre a második műhelybeszélgetés. A workshop központi témája a két világháború közötti magánjog fejlődése volt. A konferenciát Varga Norbert nyitotta meg, kitérve a két egyetem jogtörténelmeinek több mint egy évtizedre visszatekintő, töretlen együttműködésére. Az első szekció levezetőelnöke Maciej Mikula, a Jagelló Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. A szekció első előadója Marek Strzala volt, aki *Internal law of the religious communities in Poland after World War I and its impact on the validity of contracts in Polish private law* című előadásában felvázolta, hogy milyen hatással volt az osztrák és orosz jog a lengyel vallási entitások jogállására. A második előadó Jakab Maziarz, a Jagelló Egyetem Lengyel Jogtörténelmi Tanszékének tudományos munkatársa volt, aki a munkajog magánjoghoz való viszonyát elemezte *Labour law as a separate branch of law in the legal system of interwar Poland* című előadásában, kiemelve a jogterület egyes sajátosságait a történelmi fejlődés tükrében. A szekció következő előadója Homoki-Nagy Mária volt, aki előadásában az özvegyi jog jogintézményét mutatta be levéltári forrásokon keresztül *Das Witwenrecht in der Zwischenkriegszeit* címmel. Az anyagi jogi témákat Szívós Kristóf perjogtörténelmi előadása követte (*Tools and boundaries of case management in the Hungarian procedural codification*), melyen keresztül a hallgatóság mélyebb betekintést nyerhetett az osztrák jog magyar perjogi kodifikációra gyakorolt hatásaira az ügykezelés jogintézményén keresztül. A szekciót egy rövid, de tartalmas tudományos diskurzus követte, melynek során leginkább az egyes jogintézmények összehasonlító jogtörténelmi elemzése volt a középpontban.

Ezt követően sort került a második szekció megnyitására, melynek levezetőelnöke Karolina Wyrwińska, a Jagelló Egyetem Római Jogi Tanszékének adjunktusa volt, az előadói széklet elsőként Pétervári Máté, a Magyar Jogtörténelmi Tanszék adjunktusa foglalta el. *The Features of the Compulsory Non-Bankruptcy Settlement Procedures in Hungary in the First Year of the Great Depression* című előadásának középpontjában az 1915-ben bevezetett csődönkívüli kényszerezegység állt, valamint e jogintézmény joggyakorlatának elemzése a Kalocsai Kir. Törvényszék két világháború közötti iratanyaga alapján. Ezt követte Legeza Dénes előadása (*The Enforcement of Public Performance Right in the Interwar Period*), melyben az előadó a nyilvános előadói jog történelmi aspektusait elemezte a 1884. évi szerzői jogi törvény és az ahhoz kapcsolódó kúriai gyakorlat tükrében. A csődjogi és szerzői jogi témák után egy – a két világháború közötti időszak-

ban kialakult – speciális jogterület, a versenyjog egyes kérdéseiről prezentált Krusóczki Bence PhD-hallgató (*Unfair book printing advertisements. Establishing unfair competition between book printers*), külön kitérve a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara zsűrijének gyakorlataira. A szekció zárásaként Varga Norbert tartott előadást (*The presentation of cartel agreement in Hungary in the interwar period*), melynek központi témája az 1931. évi

kartell törvényben meghatározott bemutatási kötelezettség és annak elmulasztásához fűzött jogkövetkezmények voltak levéltári források alapulvételével.

A konferenciák kiváló lehetőséget biztosítottak összehasonlító jogtörténelmi diskurzusokra, a két ország jogfejlődése közötti párhuzamok és különbségek elemzésére, valamint ékes bizonyítékai a Magyar Jogtörténelmi Tanszék és a Jagelló Egyetem gyümölcsöző együttműködésének.

A krakkói Jagelló Egyetem

László Balázs

Parergon parergum 3. Mezey Barna professzor köszöntése

BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – GOSZTONYI Gergely (szerk.):

*Jogtörténeti parerga 3.**Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére*

Budapest, 2023. ORAC Kiadó Kft.

ISBN 9789632585765

2023. május 26-án az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar főépületében, az Aula Magnában egyetemi pályatársak, jogtörténész kollégák és tanítványok, barátai és tisztelői köszöntötték Mezey Barna professzort 70. születésnapja alkalmából. Az ünnepség keretében Sonnevend Pál dékán és Révész T. Mihály professor emeritus köszöntői után került sor az ünnepelt tiszteletére készült impozáns kötet, a 2013. és 2018. évi jeles évfordulók után immár *harmadik Jogtörténeti parerga* bemutatására.

Beliznai Kinga és Gosztonyi Gergely szerkesztők *Laudatioja* és Sonnevend Pál köszöntője (*Köszöntés Mezey Barna hetvenedik születésnapjára*) mellett a kötet tanulmányai a témák és a vizsgált korok tekintetében is a (jog) történelem széles palettáját reprezentálják. E tartalmi változatosság is annak biztosítéka, hogy az elkészült mű nemcsak az ünnepelt, de a szakmai közönség számára is érdekes és hasznos olvasmányul szolgáljon.

Az európai (jogi) kultúra ókori gyökereihez nyúlnak vissza Szoboszlai-Kiss Katalin (*Bírák sorsolása az athéni demokrácia idején, Arisztotelész egy szövegrészlete alapján*) és Földi András (*Gondolatok a római jog művelőinek feladatairól a 21. században*) tanulmányai. Immár a középkorból választott témában ad európai kitekintést Antal Tamás (*A középkori angol bírászkodás sajátosságai*) és Balogh Elemér (*A középkori szentszékek büntetőjogi hatásköre, különös tekintettel a kiközösítés szankciójára*), Szigeti Magdolna pedig a kora újkorba kalauzolja az olvasót (*Boszorkányüldözés Bambergben, a kor változásainak tükrében*). A középkori magyar jog jelenségei pedig Béli Gábor (*Joghátrányokat kilátásba helyező klauzulák az Árpád-kori királyi és királyi engedéllyel adott rendelkezésekben*) és Blazovich László (*Két széljegyzet Szeged középkori jogi helyzetéhez*) közlésében jelennek meg a kötetben.

Az időpaletta másik végén az immár jogtörténeti távlatba helyezhető elmúlt évszázad változatos témáit feldolgozó tanulmányok sorakoznak Kovács-Szépölgvi Enikő (*Züllött, erkölcsi romlásnak kitétt és kihágást elkövető*

gyermekvédelme Magyarországon a 20. század első két évtizedében), Pálvölgyi Balázs (*Interferenciák és fázis-késések: munkaerőpiaci igények és biztonsági követelmények a francia bevándorlási politikában a két világháború között*), Stipta István (*Az Egri Normától az állami szociálpolitika felé. A jogi szabályozás szerepe a Horthy-korszak szegénygondozásában*), Varga Norbert (*Adalékok a kartellmegállapodások ügyleti érvényességéhez az 1931. évi kartelltörvény hatálybalépését követően*), Horváth Attila (*A szovjet típusú diktatúra intézkedései*), Izsák Lajos (*Ellenzéki pártok és az 1947-es országgyűlési választások*), Kukorelli István (*Bibó István, az 1956-os forradalom és szabadságharc örökös államminisztere*), Zinner Tibor (*Kádár titkos ítései – a Koordinációs Bizottság*), Koncz Ibolya Katalin (*A nők társadalmi szerepvállalásának változásai a globalizáció hatására, jogtörténeti szempontból a 20. század második felének Magyarországon*) és Gosztonyi Gergely (*Az Új Hölgyfutár a Parlamentben, avagy a szólásszabadság, művészet és cenzúra találkozása a parlamenti és bírósági boncasztalokon*) tolmácsolásában. Farkas Ádám (*Gondolatok a történeti tapasztalatok hasznosíthatóságáról a hibrid fenyegetések korában*), Kelemen Roland (*Az Európai Unió kiberbiztonsági stratégiájának evolúciója az elmúlt évtizedben*) és Lévy Miklós (*A „pedofiltörvény” megalkotásáról*) írásai pedig egyenesen legközelebbi múltunk és jelenünk aktuális jogi és társadalmi problémáit boncolgatják.

A hazai és külföldi alkotmánytörténet különböző korszakait átívelő kérdéseit, intézményeit tárgyalja Zakariás Kinga (*A személyi szabadsághoz való jog mint a legrégebb mültra visszatekintő alapjog*), Szabó István (*A vis inertiae és a polgári átalakulás*), Schweitzer Gábor (*Magyarország történeti alkotmányának konstrukciója és szimbolikája*), Képesy Imre (*Kísérletek az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok hatályon kívül helyezésére 1861 és 1863 között*), Máthé Gábor (*Szuverenitáskérdések*) és Beke-Martos Judit (*Az amerikai szövetségi alkotmány XVII. alkotmánykiegészítésének rövid története*). Magánjogi, illetve családjogi téma feldolgozásával köszönti az ünnepelt Homoki-Nagy Mária (*„Küzdelem egy birtok megszerzéséért”, avagy történetek a magyar nemesi magánjog köréből*), valamint Herger Csabáné (*Natur und Mensch: Die Verteidigung der traditionellen Familie im aufgeklärten Naturrecht*), míg gazdasági vonatkozású témát dolgoz fel magánjogi oldalról Képes György (*Az 1758. évi Neufferfasste Handlungs- und Fallitenordnung társasági joga*) és Pétervári Máté (*Egy vendéglős és fűszerkereskedő házaspár csődönkívüli kényszeregyezsége a pengő bevezetését megelőzően*), büntetőjogi megközelítésben Korsósne Delacasse Krisztina (*A fizetésképtelenség körüli családság és a család bukás*) írása.

A Mezey Barna professzor által is előszeretettel vizsgált büntetés-végrehajtás témaköréhez kapcsolódnak Erdődy Gábor (*„A börtönrendszerre új kor várakozik.” A büntető törvénykezés és a börtönviszonyok reformjának kérdése Kossuth Pesti Hirlapja német vonatkozású híryanagában (1841–1843)*), Lehotay Veronika (*Adalékok a börtönügy történetéhez Borsod vármegyében*), Nagy Szabolcs (*Mi teszi a börtönt? Adalékok a veszprémi „várbörtön” történe-*

tének kérdésköréhez) és Révész T. Mihály (*A sajtófoglyok útja a pesti Eggendorfer-háztól Vác egykori „élesztárig”*. Adalékok a sajtóvétségek miatt elítéltek fogvatartásához Horvát Boldizsár minisztersége idején) tanulmányai. Az igazságszolgáltatás kiegyezés utáni korszakából választott témával tiszteleg az ünnepelt előtt Beliznai Kinga (*Amikor Justitia megnyitotta a kapukat a nők előtt*) és Megyeri-Pálffi Zoltán (*Járásbíróság és fogház a Mátra kapujában*).

A jog elméleti és gyakorlati művelőinek, illetve jogtörténeti és jogi kultúrtörténeti jelentőségű alkotásaiknak állít emléket Nagy Janka Teodóra (*Bűnök és büntetések Dugonics András: Magyar példabeszédek és jeles mondások című proverbium gyűjteményében [1820]*), Heil Kristóf Mihály (*Adalékok a reformkori Nógrád „haladópartiságához” Sréter János portréján keresztül*), Estók József (*A gyakorlat szakembere, Balla Károly*), P. Szabó Béla (*Die Lehrer der Hermannstädter Rechtsakademie [1844–1884]. Versuch einer Rekonstruktion*), Balogh Judit (*Tudományos életpálya és gyakorlati ismeretek: jogászprofesszorok a gyakorlatban*), valamint Rigó Balázs (*Oktatás, vezetés és történetek. Gondolatok Andrew Robert:*

A háborúvezetés művészete c. kötetéről). Borhy László (*„Az egyik VIII, a másik II híján X” – Hány éves lehetett a kis Solva? Gondolatok egy pannoniai feliratról*), Gedeon Magdolna (*Kuxkereskedők és bányarémek*) és Karácsony András (*Mesterséges természet: kertek a történelemben*) írásai pedig a jog kulturális holdudvarához tartozó kérdésekre is nagy hangsúlyt fektetve gazdagítják a kötet jogi kultúrtörténeti tartalmát.

Nem utolsósorban, az ünnepelt nemzetközi elismertségét is mutatja, hogy a kötetben több külföldi szerző – Wilhelm Brauner (*Die Problematik neuer Grenzen nach 1918 am Beispiel der Steiermark und Kärntens*), Arnd

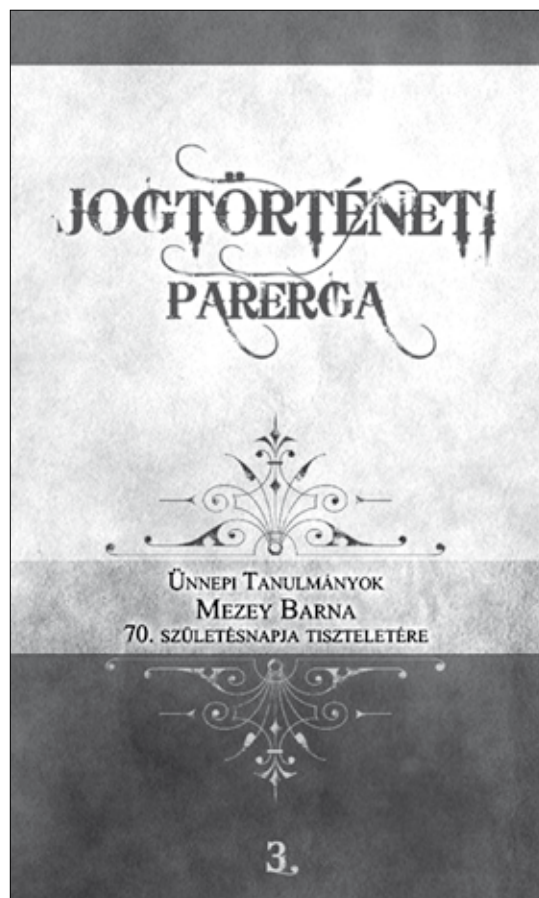
Koch (v. *Liszt als Politiker*) és Kurt Seelmann (*Die Geschichte der Rechtsgeschichte vom subjektiven Recht*) tiszteleg meg öt tanulmányal.

Az ötven szerző írásait felvonultató ünnepi kötet és a mintegy még egyszer ily népes ünnepség, bár reprezentáns halmaza, mégis bizonyára csak töredéke azoknak a kollégáknak, barátoknak, tanítványoknak, akik jó szívvél és tisztelettel gondolnak az ünnepeltre, a jogtudomány és a tudományos közélet jelentős képviselőjére, Mezey Barna professzorra.

A tudós és a tanár méltán hangsúlyozott érdemei mellett azonban szabad legyen kiemelni egy további, napjainkban is fontos, de a jogtörténet-tudomány állásának majdani, évtizedekkel későbbi leképezésében, napjaink tudományos eredményeinek továbbvitelében alighanem létfontosságú jellemzőt: Mezey Barna professzor ugyanis – gondolva akár a közreműködésével készült alkotmány- és jogtörténeti tankönyvekre vagy a *Jogtörténeti Szemle* és a *Jogtörténeti Értekezések* folyamatos megjelenésének biztosításáért végzett munkájára – kiemelkedő szerepet töltött és tölt be abban, hogy a jogtörténet hazai művelői, köztük a legfiatalabbak is, a nyilvánosság elé tárhassák és az

utókorok hátrahagyhassák tudományos eredményeiket.

Révész T. Mihály professor emeritus köszöntőjének egyik meghatározó és igaz pillanata volt, amikor azt kérte az ünnepelttől, hogy örömmel nézzen végig a tiszteletére megjelenteken, mert nem kérni – hanem megköszönni és talán valamit visszaadni – jöttek össze. E képet felidézve, rövid ismertetéssel csatlakozva a kötet szerkesztőinek, szerzőinek és az ünnepség résztvevőinek köszöntő sorához, szívből kívánom, hogy a *Jogtörténeti parerga* sorozat – majdan – újabb és újabb érdemes kötetekkel bővüljön. Isten éltesse, Mezey Barna Professzor Úr!

Pálvölgyi Balázs

Franciaország alkotmányos kalandjai

SUR, Serge: *Les aventures constitutionnelles de la France*
 Paris, 2020. Sorbonne Université Presses, 443 p.
 ISBN 9791023106831

Serge Sur (1944) akadémikus, a párizsi Université Panthéon-Assas Paris II professor emeritusának eddigi munkássága csak áttételesen kapcsolódott az alkotmánytörténet területéhez. A tudományos világon kívül a nemzetközi jog, illetve nemzetközi kapcsolatok területén és a diplomácia világában eltöltött gazdag életút, amelyet olyan állomások jelentettek, mint az UNIDIR (ENSZ Leszerelési Kutatóintézete) igazgatóhelyettesi megbízatása, az Algériában, Beninben, Mauritániában, illetve Vietnámban végzett missziók, a *Questions internationales* folyóirat megalapítása, az ENSZ főtitkára melletti külsős szakértői tagsága, vagy a hágai Nemzetközi Bíróság *ad hoc* bírójaként végzett munkája. Publikációi sorában azonban egy ennél még szélesebb érdeklődésű, a gyakorlati problémákkal és az elméleti kérdésekkel egyaránt foglalkozó szerző nyilvánul meg. Ennek a nyitottságnak egyfajta lenyomata a közreműködésével létrejött, nemzetközi kapcsolatok kutatásával és elemzésével foglalkozó Centre Thucydide, amelynek 2020-ig igazgatója is volt, s ahol számos más tudományterületen aktív kutatóval, történésszel, földrajztudóssal dolgozott együtt.

2020-as, Franciaország alkotmányairól szóló munkája illeszkedik ehhez a gazdag pályáivhoz. A vaskos, 443 oldalas kötet célja nem elsősorban alkotmánytörténeti elemzés, még kevésbé a francia történelem számos alkotmánya közül egy vagy több összehasonlítása, hanem sokkal inkább a jelen Franciaországa, az Ötödik Köztársaság alkotmányos rendszerének megértése. Ehhez pedig, úgy tűnik, mégiscsak a történelem tanulmányozásán keresztül vezet az út. A három nagy fejezetre osztott mű mintegy kétharmadában kronologikus narratívát látunk. A jól átlátható alfejezetekkel operáló szerző két fejezetben biztos kézzel, gazdag, olvasmányos stílusban vezeti végig az olvasót 1789 eseményeitől kezdve Emmanuel Macron első elnökségéig (2017–2022). Ráhagyatkozik ugyan az olvasó alapos tájékozottságára mind a francia történelem távolabbi, mind a jelen-múlt politikai fordulatait illetően, de ez mit sem csorbitja érdemeit. Az események mögött ugyanis a rendezőelvet, a vezérfonalat keresi, igyekezve megragadni az utókor szemében nem is olyan ritkán kaotikusnak tetsző (alkotmány)történelmi fordulatok és mérföldkövek sorának mélyebb logikáját.

Az 1791-től 1958-ig tartó korszak éppen ezért összefoglalóan: „az alkotmányos instabilitás 170 éve” címkét

kapta. Elsőre meghökkentő, de ettől még igaz. A szerző álláspontja szerint 1791-től mintegy 15 rendszer követte egymást. Ez a nagy szám köszönhető az önmagában is rendkívüli, átmenetinek tekinthető rövidebb időszakoknak. Ilyen volt például az 1944 és 1946 közötti, öt szakaszból álló időszak is: Vichy, átmeneti kormány, első, majd második alkotmányozási időszak, végül a Negyedik Köztársaság. Az instabilitást erősítő tényezők között ott sorakoznak a jól ismert történelmi események, a végtelennek tűnő koalíciós háborúk hatása, a párizsi utcák türelmetlensége, de ott van az egyes alkotmányok kiegyensúlyozatlansága is. Az inga folyamatosan mozgásban van, az egyes hatalmi ágak, a kormányzás mikéntje, a szuverenitás kérdései jelennek meg, kapnak eltérő módon hangsúlyt az alkotmányok sorában.

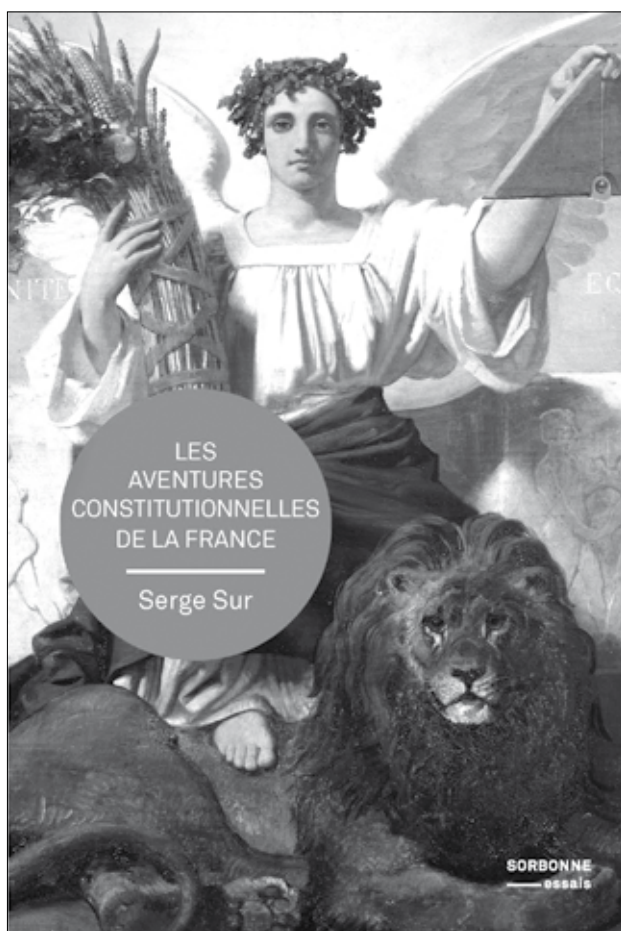
A Negyedik Köztársaság végével lezárt első fejezetet követően, a következő nagy egységben, az Ötödik Köztársaságot, vagyis Franciaország 1958 óta jelen korunkig tartó fejlődését vizsgálja, de itt már különböző módszerekkel. Természetesen nem veti el a történelmi elemzést, hiszen az Ötödik Köztársaság alkotmányos rendszere sem érthető meg a történelmi körülmények ismerete nélkül, így sort kerít az új alkotmányhoz vezető lépések tárgyalására. Közel hozza az abban részt vállaló személyiségeket de Gaulle-tól Michel Debrén át Raymond Janot-ig, és lényegre törően vázolja az új alkotmány, egyben az új köztársaság létrejöttének politikai körülményeit. A kötetre mindvégig jellemző könnyed közvetlenséggel, találóan egy Janot-nak tulajdonított idézettel adja meg a jelenkorba hajló történet felütését: „Az 1946-os alkotmányt jogászprofesszorok készítették elő: koherens volt ugyan, de nem működött. Az 1958-as államtanácsosok műve, inkoherens, de működik.” Ettől kezdve viszont kilép a kronologikus-történelmi keretek közül, és sokkal határozottabban lép az analízis terepére: az alkotmány különböző szellemi építőelemeit veszi sorra. Kiindulópontja, hogy az Ötödik Köztársaság alkotmánya különböző modelleket, a francia alkotmányok szellemiségének egyes, 1791-től megfigyelhető elemeit ötvözi. Ezt a logikát követve tárgyalja a monarchikus, parlamentáris és a referendumokhoz kapcsolódó hagyományokat és elemeket, majd pedig, „az alkotmány mint folyamat” címszó alatt veszi sorra az Ötödik Köztársaság alkotmányának változásait. A fejezet záró részében az egyes elnökök, elnöki ciklusok karakterét de Gaulle népszavazásokkal kövezett elnökségétől Macron „viharos” első elnökségéig tárja föl.

A harmadik fejezetben a szerző nem másra vállalkozik, mint a francia alkotmányok sorának, fejlődési ívének, karaktereinek átfogó értékelésére, nem kerülve meg a vitás kérdések terepét sem. Egy-egy szempont szerint ad metaszet az 1791 óta tartó történet állomásairól. Visszatér az instabilitás, végeredményben az egyes alkotmányok törekvésének kérdéséhez. Az okokat a rosszul megalkotott vagy a megreformálhatatlan alkotmányokban éppúgy látta, mint a széles körű elfogadás hiányában vagy a nem jól működő kormányzatban. Elemzi az alkotmányok szellemi alapjait és modelljeit éppúgy, mint az alkotmányok kidolgozottságát, terjedelmét, hogy végül megérkezzen intéz-

ményei megszilárdulásának vizsgálatához, bemutatva az egyes elemek történelmi fejlődését is. Végül pedig a nagy kérdések és viták, vagyis a jelen és a jövő következnek. Olyan kérdések többek között, mint a népszavazás intézményének jövője, milyen alkotmányos következményei lehetnek a járványügyi védekezésnek, vagy éppen milyen hatással bír a nemzetközi bíróságok működése a nemzeti intézményekre.

Végül milyen következtetésekre jut a szerző? Az instabilitást alapvetően az ideológiai, politikai, szociális és nemzetközi konfliktusoknak és feszültségeknek tulajdo-

nítja, amelyek a forradalom időszakától voltaképpen a 21. századig folytatódtak, illetve fennálltak. A francia alkotmányok többsége pedig – ahogy történetük is bizonyítja – nem volt képes sem ezeket eltüntetni, sem pedig úrrá lenni rajtuk. Ennek köszönhetőek a rövid ciklusok, az újabb és újabb kísérletek. Ami a jelenkort illeti, Serge Sur meglehetősen kritikusan látja a politikai elit, különösen a pártok tevékenységét, s aggódik a tágabb értelemben vett közéletben tapasztalható negatív folyamatok miatt, minthogy végső soron ezek azok, amelyek az alkotmányok sorsát is meghatározzák.

Gróf Tisza István Debreceni Egyetemért Alapítvány Kiválósági PhD Ösztöndíjat nyert Sallai Balázs, a Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájának doktorandusz hallgatója. A pályázatot a Gróf Tisza István Debreceni Egyetemért Alapítvány írta ki, a díjban a doktori képzésben kimagasló teljesítményt nyújtó nappali tagozatos, PhD-hallgatók részesülhettek.

- **2023. október 4-én** 1723 – *A magyar alkotmánytörténet nagy esztendeje* címmel rendezett tudományos konferenciát az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Magyar Állam- és Jogi Történelmi Tanszéke, az MTA IX. Osztály Jogi Történelmi Albizottsága és a HUN–REN–ELTE Jogi Történelmi Kutatócsoport az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácstermében. A konferenciát Beliznai Kinga PhD habilitált egyetemi docens, az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogi Történelmi Tanszékének tanszékvezetője nyitotta meg. A Sanctio Pragmatica szekcióban előadást tartott: Szijártó M. István egyetemi tanár (ELTE BTK) *A Pragmatica Sanctio és a magyar rendiség*, Liktor Zoltán Attila PhD főtanácsadó „*Indivisibiliter ac Inseparabiliter*”, avagy a spanyol jog hatása a magyar trónbetöltés rendjére. *Gondolatok az 1723. évi I–II. tc. háttéréhez*, Képes György PhD habilitált egyetemi docens *A Pragmatica Sanctio mint lex fundamentalis a magyar alkotmánytörténetben*, Képegy Imre PhD tanársegéd *A Pragmatica Sanctio mint hivatkozási alap az 1860-as évek közjogi vitáiban* címmel. A Consilium Locumtenentiale szekcióban előadást tartott: Szabó István PhD rektorhelyettes, tanszékvezető egyetemi tanár (PPKE JÁK) *A Habsburg Birodalom kormányzata és a Magyar Királyság igazgatása*, Mezey Barna professor emeritus *A Helytartótanács mint a magyar központi közigazgatás modern csúciszerve*, Gosztonyi Gergely PhD habilitált egyetemi docens *Miért nem kedveltük a Helytartótanácsot? Fejezetek a cenzúra hazai történetéből*, Megyeri-Pálffy Zoltán PhD tudományos munkatárs, adjunktus *Közjog és építéstudomány: a Helytartótanács épülete* címmel.
- **2023 október 7-én** a Magyar Jogász Egylet a hazai hagyományt is folytatva, harmadik alkalommal szervezte meg a Magyar Jogi Könyvszalont. A Károli Gáspár Református Egyetem Károlyi–Csekonics Palotájában tartotta a Kárpát-medencében jogi könyvkiadással foglalkozó kiadók kínálatából válogatott jogi szakkönyvek bemutatóját és vásárát. A központi programokat könyvbemutatók, szakmai beszélgetések, dedikálás kísérték. A Szladits Károly konferenciaterem pódiumbeszélgeté-

seinek sorában jogtörténelmi érdekességgel bírt a Mezey Barna szerkesztésében megjelent, *Aranybulla a jogtörténetben* című tanulmánykötetről tartott kerekasztal Nagy Péter mb. tanszékvezető (KRE ÁJK) moderálásával, Szabó István egyetemi tanár (PPKE JÁK), az MJE Jogi Történelmi, Római Jogi és Egyházi Szakosztályának elnöke, Stipta István (KRE ÁJK) professor emeritus és Balogh Elemér egyetemi tanár (SZTE ÁJK) részvételével. A Concha Győző konferenciaterem programján szerepelt Király Tibor monográfiája, *A védelem és a védő a büntetőügyekben* ismételt kiadásának bemutatója, melynek keretében Bánáti János, a Magyar Ügyvédi Kamara örökös tiszteletbeli elnöke, az MJE alelnöke, Czine Ágnes alkotmánybíró, tanszékvezető egyetemi tanár (KRE ÁJK), Dr. Kadlót Erzsébet ügyvéd, a Magyar Kriminológiai Társaság főtárgyalója, címzetes egyetemi docens (SZTE ÁJK) méltatta Király Tibor életútját és hatvan esztendő múltán újfent publikált művét. A beszélgetést Mezey Barna egyetemi tanár (ELTE ÁJK) vezette.

- **2023. október 11-én** *Szemelvények a politikai és nem politikai emigráció történetéből* címmel rendezett tudományos konferenciát az MTA IX. Osztály Jogi Történelmi Albizottsága, a HUN–REN–ELTE Jogi Történelmi Kutatócsoport és a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár (RETÖRKI) az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Pázmány Termében. A konferenciát Mezey Barna (professor emeritus ELTE ÁJK, egyetemi tanár SZE DF ÁJK) és Nyári Gábor (ügyvezető igazgató RETÖRKI) nyitották meg. A délelőtti szekció levezető elnöke Megyeri-Pálffy Zoltán (tudományos munkatárs HUN–REN–ELTE Jogi Történelmi Kutatócsoport) volt, a délelőtti folyamán Pálvölgyi Balázs (egyetemi docens SZE DF ÁJK) *Az amerikai magyarok visszavándorlásának kérdése az I. világháborút követően. Kormányzati elképzelések és a lehetőségek átalakulása*, Nyári Gábor (ügyvezető igazgató RETÖRKI) *Az 1947-es altöttingi országgyűlés. A '45-ös emigráció kísérlete a nyugati hatalmak által elfogadott kormány létrehozására és a magyarság képviseletére*, Soós Viktor Attila (bizottsági tag NEB) *Varga Béla a Magyar Nemzeti Bizottmány élén, emigrációs szerepvállalása*, M. Madarász Anita (egyetemi tanársegéd ELTE BTK, tudományos főmunkatárs NEB) „*Igaz, hogy otthon sokszor becsapták őket, azonban tíz év alatt nem annyiszor, mint két hét alatt az angolok.*” *Miként alakult a magyar emigráció sorsa Nagy-Britanniában, 1956-ban?*, Andreides Gábor (tudományos főmunkatárs NEB) „*Azt kérdezik, hogy Olaszországban ki lehet-e fejteni saját gondolatokat az utcán?*” *Remény, várakozás és realitás, magyar emigráció Olaszországban 1956 után* címmel tartott előadást. A délutáni szekció levezető elnöke Strausz Péter (habil. egyetemi docens Corvinus, tudományos igazgató RETÖRKI) volt, előadást tartott: Székér Nóra (kutatási osztály vezetője ÁBTL) *A magyar tudós emigráció és az állambiztonság*, Nagymihály Zoltán (tudományos segédmunkatárs RETÖRKI) *A „szellem szuverenitása” és az emigráció. A Látóhatár és az Új Látóhatár* „har-

madik útja” (1950–1962), Semsei Ferenc (tudományos kutató ÁBTL) *Egy könyvkiadó története: Püski Sándor Amerikában*, Kovács-Szépvölgyi Enikő (tudományos segédmunkatárs HUN–REN–ELTE Jogtörténelmi Kutatócsoport) *A magyar állam szerepe az első világháborút követő külföldi gyermeküdtetésben*, Heil Kristóf Mihály (tudományos segédmunkatárs HUN–REN–ELTE Jogtörténelmi Kutatócsoport, operatív igazgató RETÖRKI) *Adalékok a nem politikai emigráció történetéhez (1945–1990)* címmel.

- **2023. október 20-án** *Budapest 150 éve* címmel szervezett tudományos konferenciát a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának Jogtörténelmi Tanszéke. A tanácskozást Smuk Péter dékán, egyetemi tanár nyitotta meg. Előadás tartott Gyáni Gábor (BTK Történettudományi intézet professor emeritus) *Mi tette nagyvárossá Budapestet?*, Catherine Horel (École des hautes études en sciences sociales – CETOBAC, Centre national de la recherche scientifique, Párizs) *Budapest multikulturalizmus és nacionalizmus között 1848–1919*, Mezey Barna (ELTE ÁJK professor emeritus, SZE DF ÁJK egyetemi tanár) *A budapesti rendőrség megszületése és működésének kezdetei*, Ekler Dezső (SZE ÉÉK egyetemi tanár) *A önszervező város – Lakásbiznisz és városmorfológia a 19. századi Pesten*, Schweitzer Gábor (TK Jogtudományi Intézet, NKE ÁNTK habilitált egyetemi docens) *Nagy-Budapest, Új-Budapest, Budapest-Vármegye – Törekvések a fővárosi agglomeráció közigazgatási integrálására a 20. század első felében*, Sipos András (Budapest Főváros Levéltára főlevéltáros) *Budapest önkormányzati adórendszere, 1873–1944*, Sipos Katalin (Budapest Főváros Levéltára főlevéltáros) *A legkisebb láncszem: Óbuda és a város egyesítés(ek)*, Perczel Olivér (Budapest Főváros Levéltára főlevéltáros) *Tűzijáték-tér, Népliget, Új-Mutatványos-telep, Vidám Park. A Városligeti vurstli világa(i), 1872–1952*, Völgyesi Levente (PPKE JÁK habilitált egyetemi docens) *A kisajátítás jogszabályi környezete és sajátosságai Budapest egyesítésének időszakában*, Gerhard Péter (Budapest Főváros Levéltára főlevéltáros) *Választójogi dilemmák a fővárosban Budapest egyesítésének idején*, Soóki-Tóth Gábor Csaba (SZE ÉÉK egyetemi tanársegéd) *Budapest városrendezési tervei a múltban és a jelen kihívásai*, Pálvölgyi Balázs (SZE DF ÁJK egyetemi docens) *Félelmek horizontjai – vitás kérdések és ellenvélemények rétegei Buda, Pest és Óbuda egyesítéséről*, Barna Attila (SZE DF ÁJK tanszékvezető egyetemi docens) *A Fővárosi Közmunkák Tanácsának létrehozása és működésének keretei a dualizmus első évtizedében* címmel.
- **2023. november 9-én** *Dósa Elek élete és munkássága* címmel tudományos konferenciát rendezett a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténelmi és Jogelméleti Intézetének Jogtörténelmi Tanszéke és a Dósa Elek Jogtörténelmi Kutatóműhelye a Károlyi–Csekonics palotában. A konferencia aktualitását a 19 századi neves erdélyi jogtudós

születésének 220. évfordulója adta. A tudományos tanácskozást Udvarý Sándor oktatási és képzési dékánhelyettes nyitotta meg. A konferencián Pál Judit (a Babeş-Bolyai Tudományegyetem BBTE Magyar Történelmi Intézet egyetemi tanára, az MTA külső tagja) *Az utolsó erdélyi diétától a magyar országgyűlésig: az erdélyi képviselők és az unió kérdése*, Veress Emőd (az MTA doktora, SAPIENTIA EMTE Jogtudományi Intézet, ME ÁJK, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet) *Néhány gondolat Dósa Elek jogtudósi munkásságáról*, Hermann Róbert (az MTA doktora, KRE BTK, VERITAS, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum) *Az erdélyi kormánybiztosi rendszer*, Stipta István (az MTA doktora, KRE ÁJK) *Dósa Elek és a magyar jogtörténel-tudomány kapcsolatáról*, Szabadfalvi József (az MTA doktora, DE ÁJK) *Dósa Elek jogbölcseleti nézeteiről*, Szabó Béla (DE ÁJK) *Dósa Elek és a szászok jogai*, Homoki-Nagy Mária (SZTE ÁJK) *A Fejedelemség korának végrendelkezési szokásai*, Somogyi Gréta (HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum) *Dósa Elek kormánybiztosi tevékenységéről*, Kolumbán Judit (Kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár) *a Kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár gyűjteményében őrzött Dósa Elek kéziratokról*, Peres Zsuzsanna (NKE ÁNTK) *Az erdélyi perjog és Dósa Elek Erdélyhoni jogtudomány című munkájáról*, Bónis Péter (KRE ÁJK) *A szokás (consuetudo) Dósa Elek Erdélyhoni jogtudomány című művében, a Tripartitumban és a közös jogban (ius commune)*, Fazakas Zoltán (KRE ÁJK) *A nemzetiségi kérdés Erdélyben – az erdélyi állam válaszai*, Nagy Péter (KRE ÁJK Jogtörténelmi Tanszékének megbízott vezetője) *Dósa Elek utazásáról és a német jogtudomány kapcsolatáról* adott elő.

- **2023. november 10-én** nyilvános vitában eredményesen védte meg Szabó Péter Zsigmond *A munkaviszonyokra vonatkozó szabályozás egyes kérdései (gyermekmunka, női munkaszakszervezetek, sztrájk és kollektív szerződés) az Egyesült Királyságban és Magyarországon a 2. világháborúig* című doktori értekezését a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karán. A bizottság elnöke Mezey Barna egyetemi tanár (SZE DF ÁJK, ELTE ÁJK), tagjai Révész T. Mihály c. egyetemi tanár (SZE DF ÁJK, ELTE ÁJK), Ember Alex Frigyes habilitált egyetemi docens (SZTE ÁJK), Képes György habilitált egyetemi docens (ELTE ÁJK), az értekezés felkért hivatalos bírálói Balogh Elemér egyetemi tanár (SZTE ÁJK) és Berke Gyula egyetemi docens (PTE ÁJK) voltak. A jelölt témavezetői Barna Attila egyetemi docens (SZE DF ÁJK) és Ferencz Jácint habilitált egyetemi docens (SZE DF ÁJK) voltak.
- **2023. november 11-én** került sor Szoboszlai-Kiss Katalin habilitált egyetemi docens *Miről beszélnek, amikor a görögökről beszélnek? Tanulmányok az athéni demokráciáról, filozófiáról, boldogságról* című monográfiájának bemutatására a Györi Könyvszalón keretében.

A program során a szerző beszélgetőtársai Deli Gergely egyetemi tanár, rektor (SZE DFK, NKE), Szalai Zsolt és Kukorelli István professor emeritus voltak.

- **2023. november 12-én** került sor Nagy Szabolcs egyetemi docens (SZE DFK) *1919-es „kommunista bűnperek” az Észak-Dunántúlon* című monográfiájának bemutatójára a Györi Könyvszalonnán a Magyar Történelmi Társulat programja keretében a szerző és Barna Attila tanszékvezető egyetemi docens részvételével.
- **2023. november 13-án** a Parlamenti Múzeum Pedagógiai Műhelye által szervezett *A parlamentarizmus története és állampolgári ismeretek* címet viselő többnapos pedagógus-továbbképzésen az Országgyűlés épületében Mezey Barna *Parlamentek, parlamentarizmus, parlamenti jogok* címmel tartott előadást.
- **2023. november 15–17.** között rendezte meg a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Magyar Jogtörténeti Tanszéke és a Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Akadémiai Bizottságának Jogtudományi Szakbizottsága a XI. Szegedi Jogtörténeti Napok tudományos konferenciát a Szegedi Akadémiai Bizottság székházában. A konferencia első napján a jogtörténet-tudomány területén kutatás végző PhD-hallgatók adtak elő: Biczó András *Bodó Mátyás Jurisprudentia criminalis című művéhez írt Praefatio vizsgálata különösen egyes helytartótanácsi intimatumok tükrében*, Burger Borisz *Tényleges hatalomgyakorlás vagy legalitás: az állam fogalma a büntetőjog történetében*, Krusóczki Bence *A hatósági engedély hiánya mennyiben tisztességtelen?*, Papp Csaba *„A község a törvény korlátai között önállóan intézi saját belügyeit”, avagy a községek feletti felügyelet Csanád vármegyei gyakorlata*, Schlachta Boglárka *Bírák fegyelmi ügyei a Budapesti Királyi Ítéltábla gyakorlatában (1936–1950)*, Spengler József *Az államháztartás kontrolljának modern kori kialakulása az 1860-as évektől 1914-ig; a magyarországi kezdetek*, Pap Péter *A végrehajtási jog dogmatika fejlődése a 19–20. században*, Losonczy Eszter *Az első magyar adatvédelmi törvény elfogadása* címmel tartott előadást. A rendezvény második napján László Balázs *Az 1723. évi törvények és a történeti alkotmány középkori elemei*, Bathó Gábor *A Helytartótanács és a kormány*, Völgyesi Levente *A Magyar Királyi Helytartótanács törekvése a települési önkormányzatok működésének egységesítése érdekében (1723–1848)*, Nagy Janka Teodóra *A Helytartótanács népvédelmi és rendészeti intézkedései és végrehajtásuk Tolna vármegyében (1725–1839)*, Bató Szilvia *A Helytartótanács szerepe a büntetőjogi jogalkotásban: kimutatás a statáriumot gyakorló törvényhatóságokról*, Mezey Barna *A Helytartótanács szerepe a börtönügy kezelésében*, Stipta István *Balogh Jenő igazságügyi reformtörekvései 1913–1917*, Gedeon Magdolna *A Helytartótanács tevékenysége a montanisztika területén*, Nagy Péter *A 18.*

századi erdélyi házassági bíráskodás, Kisteleki Károly *Erdély államkormányzata a 18. században*, Képegy Imre *Igazságszolgáltatási reformtörekvések az 1861 és 1865 közötti Magyarországon*, Tamási Éva *A magyar büntető perjog kodifikációs kísérletei a 19. század második felében, különös tekintettel a vádtanács kérdésére*, Megyeri-Pálffy Zoltán *A Kúria Pesten*, Homoki-Nagy Mária *Úriszéki bíráskodás a 18–19. században* címmel tartott előadást. A konferencia zárónapján Szabó István *Hézagok az együtt birtoklásban (Pragmatica Sanctio)*, Frey Dóra *A közigazgatás nyelvhasználata a 19. század második felében*, Varga Norbert *A Kartellbíróóság működése, különös tekintettel a kartellszerződések érvényességére*, Pétervári Máté *A bíróság működése és az eljáró bírák személye a csődönkívüli kényszerezegyezségi ügyekben a Kalocsai kir. törvényszéken*, Szívós Kristóf *A bírói szerepfelfogás változása a perjogi kodifikáció tükrében*, Rigó Balázs *II. Jakab politikai végrendelete – Öröklési jogi szatíra a spanyol örökösödési háború hajnalán* címmel tartott előadást.

- **2023. november 24-én** az Országos Tudományos Diákköri Tanács megtartotta kitüntetésátadó ünnepi ülését a 36. OTDK befejezése alkalmából a Zeneakadémia Nagytermében. Weiszbürg Tamás, az OTDT elnöke adta át a *Honoris Causa Pro Scientia* Aranyérmeget, amelyet minden OTDK évében az a három személy kap meg, akik kiemelkedően sokat tesznek a tehetséggondozásért és a TDK-ért. A kitüntetettek között volt Mezey Barna egyetemi tanár, az OTDT alelnöke, az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének professor emeritusa. Az Országos Tudományos Diákköri Tanács azoknak a kiemelkedő iskolateremtő professzoroknak, kutatóknak, közéleti személyiségeknek ítéli oda a kitüntetést, akik példamutatóan segítették a magyar felsőoktatás műhelyeiben folyó diáktudományos munkát, továbbá sokat tettek a hallgatók, valamint az őket segítő, velük együttműködő oktatók, kutatók társadalmi és szakmai elismerése érdekében.
- **2023. december 6-án** az MTA Debreceni Területi Albizottság Jogi Munkabizottsága és a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar szervezésében a Jogi Munkabizottság bemutatkozó rendezvényén adott elő Balogh Judit *A bírói függetlenség hajdan (és majdan?)* címmel.
- **2023. december 15-én** az ELTE Bölcsészettudományi Kar Vállalkozástörténeti Kutatócsoport és a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Jogtörténeti Tanszék OTKA Kutatócsoport tagjai *A gazdaság és jog történeti vizsgálata* című jogtörténeti műhelybeszélgetés keretében tartottak előadást az SZTE ÁJTK Kari tanácstermében. A műhelybeszélgetést Varga Norbert, az OTKA kutatócsoport vezetője nyitotta meg, ezt követően előadást tartott Halmos Ká-

roly *A csődtörténet kérdései: a jogalkalmazás és a jogi képviselő kérdés az 1840. évi törvény kapcsán*, Pétervári Máté *Csőd vagy csődönkívüli kényszereljárás? A fizetéseptelenségi eljárások kvantitatív vizsgálata a Kalocsai Kir. Törvényszék 1915 és 1929 közötti gyakorlatában*, Balogh Ádám *„Hajóstársaságok harca”*: *A dualizmus kori magyar kormányok szerződése a brazil hajózártok fenntartása érdekében*, Homoki-Nagy Mária *A szerződési jog fejlődése a két világháború közötti időszakban*, Klement Judit *Cégbejegyzés*

szempontjai (nehézségei) a dualizmus kori Magyarországon, Koloh Gábor *A szövetkezetek magyarországi terjedése 1918-ig*, Pogány Ágnes *A magyarországi kartellek és az 1931. évi kartelltörvény*, Varga Norbert *Kartellszerződések a gyakorlatban a két világháború közötti időszakban*, Legeza Dénes *Szerzői jogi kérdések a két világháború között*, Krusóczki Bence *A hatósági engedély hiánya tisztességtelen verseny-e?* valamint Szívós Kristóf *A törvényszéki egyesbíráskodás kérdése a két világháború között* címmel.

NAGY SZABOLCS

**1919-es „kommunista
bűnperek” az
Észak-Dunántúlon**

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bán-Forgács Nóra PhD tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet, Jogelméleti, Jogszociológiai és Jogtörténelmi Osztály; egyetemi docens, Milton Friedman Egyetem, ORCID: 0009-0004-4600-3546; **Falus Orsolya** PhD habilitált egyetemi docens, Dunaiújvárosi Egyetem, Szervezetfejlesztési és Kommunikációtudományi Tanszék, ORCID: 0000-0002-8217-3065; **Hollósi Gábor** PhD habilitált tudományos főmunkatárs, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, ORCID: 0009-0009-3306-5728; **Joó László Ádám** PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, ORCID: 0000-0002-8764-9245; **Kelemen Roland** PhD egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténelmi Tanszék, ORCID: 0000-0002-5419-8425; **Krausz Bernadett** PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, ORCID: 0000-0002-1848-8484; **László Balázs** PhD óraadó, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténelmi Tanszék, ORCID: 0000-0001-8822-5279; **Lengyel Zsolt** PhD főiskolai adjunktus, Apor Vilmos Katolikus Főiskola, ORCID: 0000-0009-5800-6599; **Nemethova, Silvia** önálló levéltári szakmunkatárs, Nemzeti Emlékezet Intézete (Pozsony), Levéltári Részleg; **Niklai Patrícia Dominika** PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, egyetemi tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténelmi Tanszék, ORCID: 0000-0003-4532-3199; **Pálvölgyi Balázs** PhD egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténelmi Tanszék, ORCID: 0000-0002-9292-0714; **Rigó Balázs** PhD adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténelmi Tanszék, ORCID 0000-0003-0112-9546; **Varga Benedek** joghallgató, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, ORCID: 0009-0003-1008-7314.

TISZTELT SZERZŐINK!

A Jogtörténelmi Szemle Szerkesztőbizottsága a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mail-en a beliznai.kinga@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A tanulmányokhoz szükséges egy 1000–1500 karakter terjedelmű német és angol nyelvű összefoglaló csatolása.

A szerkesztőség kéri a következők szíves figyelembevételét:

- A szöveget Word programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal írva kérjük megküldeni.
- A szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurziválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását. A szövegben ezen túlmenően minden más formázás mellőzését kérjük.
- A szövegben kérjük a kiskötőjelek (például büntetés-végrehajtás), a nagykötetjelek (például 1990–2020, 24–29. p., Osztrák–Magyar Monarchia, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.) és a gondolatjel – mondaton belüli közbeékelés esetén – megkülönböztetését.
- A jegyzeteket végjegyzet formájában kérjük elhelyezni.
- Az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni az alábbi módon:
 - Szerző(k) (kiskapitális), cím (kurzíválva), alcím (ha van, kurzíválva), (ha van, fordító), kiadás helye, ideje, kiadó, az egész kötet vagy a hivatkozott idézet oldalszáma, sorozatcím. Például KRIPPENDORFF, James: *Az új-guineai shelmikedmuk élete*. Ford. BARTOS Tibor. Budapest, 2002. Gondolat, 340. p.
 - Folyóiratban megjelent tanulmány esetében: szerző (kiskapitális), cím, a folyóirat címe (kurzíválva), kiadási év, hányadik szám (napilapoknál dátum), oldalszám. Például FEJTŐ Ferenc: Négyszáz éve született Descartes. *Jelenkor*, 1993. 1. sz. 17–250. p.
 - Ha gyűjteményes kötetben megjelent írásra utal: szerző, cím, „In” szócska (kettőspont nélkül), a gyűjteményes kötet szerzője vagy szerkesztője (kiskapitális), a gyűjteményes kötet címe, illetve alcíme (kurzíválva), kiadás helye, ideje, kiadó neve, oldalszám, sorozatcím. Például KOMORÓCZY Géza: A babilóni fogság. In Kovács Géza (szerk.): *Hagyományok ütközése*. Budapest, 1998. Blanko, 56–99. p.
 - A végjegyzetekben már szereplő műre történő rövidített hivatkozás: szerző vezetékneve és a mű kiadásának évszáma, oldalszám. Például KOMORÓCZY 1998. 98. p.
 - Amennyiben a hivatkozott mű rendelkezik DOI-azonosítóval, kérjük annak feltüntetését is! Például OLECHOWSKI, Thomas: Die Diskussion um die Kompetenzverteilung bei der Entstehung des Bundes-Verfassungsgesetzes. *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs (BRGÖ)*, 2021. 2. sz. 271–283. p. <https://doi.org/10.1553/BRGOE2021-2s271>.
- Az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

Kérjük a szerzőket, hogy a tanulmányokhoz szíveskedjenek illusztrációként képanyagot küldeni. Nyomdatechnikai okokból csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban) kérjük megküldeni.

Kérjük a szerzőket, hogy a kézirat benyújtásakor tegyenek nyilatkozatot arról, hogy írásukat még nem ajánlották közlésre más kiadónak, és hogy az nem is jelent meg korábban (lényegileg hasonló formában).

Ha a megküldött tanulmányok a fenti követelményeknek nem felelnek meg, úgy azt a Szerzőhöz visszajuttatjuk.